

Πρακτικά Δημερίδας

ΔΡΩΜΕΝΑ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΛΑΒΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Θεσσαλονίκη 2008

**ΣΧΟΛΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ
ΚΑΙ ΡΩΣΙΚΗΣ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΣΤΕΦΑΝΙΑ ΑΜΟΙΡΙΔΟΥ, Ελληνικά δάνεια στην αρχαία ρωσική και εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα	3
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΒΕΡΥΚΙΟΥ, Σερβική γλώσσα και φιλολογία ως πολιτιστικό προϊόν της ιστορίας του σερβικού λαού	13
ΦΙΛΟΘΕΗ ΚΟΛΙΤΣΗ, F. Dostoevsky, <i>Έγκλημα και τιμωρία</i> (1866) & Α. Παπαδιαμάντη, <i>Η Φόνισσα</i> (1903): Μια παράλληλη ανάγνωση.	22
ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗ, Η εικόνα των Ελλήνων στο έργο του Στέφαν Σρέματς <i>Ο κυρ Γεράσης</i>	45
ΟΛΓΑ ΜΙΧΑΪΛΟΒΑ, ΑΛΙΣΑ ΝΤΑΒΤΙΑΝ, Το έργο των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στη διαμόρφωση της Γλώσσας και του Πολιτισμού της Ρωσίας. Δύο μορφές της κυριλλομεθοδιανής παράδοσης: Βλαδίμηρος Μονομάχος – Μάξιμος Γραικός	57
ΑΣΙΑ ΜΠΟΡΙΣΟΒΑ, Η ιστορική εξέλιξη της βουλγαρικής γλώσσας. Σλαβική και βαλκανική προσέγγιση	73
ΣΤΕΦΑΝΙΑ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Το θέατρο του θανάτου του Tadeusz Kantor	82
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΤΕΛΑΚΗΣ, Η χρήση της κυριλλικής γραφής στην περιοχή της σημερινής Ρουμανίας κατά τον 12 ^ο -19 ^ο αι.	94
ΕΛΣΑ ΤΣΑΚΙΡΗ, Η προσωπικότητα του συγγραφέα Αλέκο Κωνσταντίνοφ και το έργο του <i>Μπάι Γκάνιο</i> - καθρέφτης της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας	101
ΔΑΝΑΗ ΤΣΕΡΣΤΒΑ, Εισαγωγή στην τσεχική λογοτεχνία	109
ΒΑΪΤΣΑ ΧΑΝΗ-ΜΩΥΣΙΔΟΥ, Ελληνομάθεια και Βούλγαροι λόγιοι τον 19 ^ο αιώνα.	120
***	
Ποιητικό αφιέρωμα «Η νύχτα σφραγίδες βάζει στα άνθη...»	140

Στεφανία Αμοιρίδου

**ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΡΩΣΙΚΗ ΚΑΙ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΛΑΒΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ**

Όπως φαίνεται, το θέμα της εισήγησής μου αναφέρεται στα δάνεια, τα **ελληνικά δάνεια**, δηλ. ελληνικές δάνειες λέξεις που υπάρχουν στον κορμό της αρχαίας ρωσικής και εκκλησιαστικής σλαβικής γλώσσας.

Αν ανατρέξουμε στο λεξικό του Γ. Μπαμπινιώτη είναι «το γλωσσικό στοιχείο που εισάγεται και ενσωματώνεται στο σύστημα μιας γλώσσας, προερχόμενο από άλλη γλώσσα, π.χ λέξεις ραντάρ, κομπιούτερ και τα λοιπά.» Μην ξεχνάμε ότι η γλώσσα είναι ένας ζωντανός οργανισμός, γεννιέται, ζει και πεθαίνει και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τους φορείς της και δεν υπάρχει ξεχωριστά από αυτούς. Είναι η τομή της δεδομένης ιστορικής στιγμής και πορείας της κοινωνίας και ως εκ τούτου αντικατοπτρίζει φυσικά όλο το βίο, την παράδοση και το κοινωνικό του γίνεσθαι. Και φυσικά η ζωή ενός έθνους ή λαού δεν μπορεί να είναι απομονωμένη και δεν νοείται χωρίς τις ευρύτερες γειτονικές (και όχι μόνο) επαφές. Οι επαφές μπορούν να έχουν χαρακτήρα οικονομικό, εμπορικό, στρατιωτικό, πολιτισμικό κ λπ. Άρα, το δάνειο όπως βλέπουμε, είναι μια γλωσσική μαρτυρία της επαφής, στη δική μας περίπτωση της επαφής των Ελλήνων με τους Σλάβους.

Η επίδραση του ελληνικού πολιτισμού γενικά στις σχέσεις Ελλήνων και Σλάβων ήταν μεγάλη, τεράστιος ήταν και ο ρόλος της ελληνικής γλώσσας, και θρησκείας στο έργο της εκχριστιανοποίησης των Σλάβων και απόκτησης του αλφάβητου με την οποία συνεπάγεται η μετέπειτα ανάπτυξη των γραμμάτων και τεχνών αλλά και το σύνολο ολόκληρου του σλαβικού πολιτισμού.

Οι ελληνικές λέξεις στη ρωσική γλώσσα έχουν μια πορεία και ιστορία πολλών αιώνων η οποία μέχρι και σήμερα δυστυχώς δεν έχει ολοκληρωτικά μελετηθεί. Ουσιαστικά, αρχίζοντας από τον 9 αιώνα έως και σήμερα (με μερικές αλλαγές και κάποια ανάκαμψη) παρατηρείται αυτή η διαδικασία συνεχούς δανεισμού και δημιουργίας νέων λέξεων. Σύμφωνα με την παραδοχή της ρωσικής επιστήμης η ελληνική γλώσσα ακόμη και σήμερα αποτελεί ιδανικό εργαλείο για το σχηματισμό καινούριας ορολογίας διεθνώς. Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι η ρωσική γλώσσα φυσικά δεν έχει δανειστεί λέξεις μόνο από την ελληνική, υπάρχουν και πολλά δάνεια από τις δυτικοευρωπαϊκές καθώς και τουρανικές γλώσσες, αλλά ο κύριος όγκος δανεισμών, τουλάχιστον στο αρχικό στάδιο είναι απευθείας από την ελληνική και κατά προέκταση από την λατινική (η οποία η λατινική με τη σειρά της τα δανείστηκε από την ελληνική.) Οι λεγόμενες «λατινοποιημένες» ελληνικές λέξεις. Το ενδιαφέρον είναι ότι και μέχρι σήμερα μπορούν να δημιουργούνται σύνθετες λέξεις χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα προθέματα και θέματα ελληνικά, λατινικά, ρωσικά ή αγγλικά, π.χ Αυτομοτοκλάμπ – «Авτοмотоклaб», πλεονασμός «πλεоназм» κλπ.

Οι ελληνικές λέξεις διείσδυναν στη ρωσική γλώσσα με διάφορους τρόπους και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Ένα μέρος των λέξεων άρχισε να εισέρχεται με προφορικό τρόπο πολύ πριν την εμφάνιση της γραφής στους

Σλάβους λόγω εμπορικών, στρατιωτικών, πολιτικών και άλλων επαφών των ανατολικών Σλάβων με τους Έλληνες.

Η σχέση της Ελλάδας με την βόρεια παρευξείνια περιοχή χρονολογείται από την αρχαιότητα και συγκεκριμένα από τον 7ο αιώνα π.χ. με τις αρχαίες Ελληνικές εγκαταστάσεις και αποικίες όπως η Χερσόνησος, η Τύρα, η Ολβία, η Χερσών, το Παντικάπαιον, το Νυμφαίον, το Νικόνιον κ.α. Είναι επίσης γνωστό ότι στα παράλια Μαύρης και Αζοφικής θάλασσας οι πρώτοι οικισμοί των ανατολικών Σλάβων στις πρώτες εκατονταετίες μ.Χ είχαν στενή επαφή με τους οικισμούς των Ελλήνων αποίκων. Τα πρώιμα ελληνικά δάνεια είναι οι λέξεις όπως:

**ΚΡΕΒΑΤΙ – διαλ. ΚΟΡΟΒΑΤЬ Ουκρ. -ΚΡΟΒΑΤ , λευκορ.-
ΚΡΑΒΑЦЬ αρχ.ρωσ. ΚΡΟΒΑΤЬ
ΚΑΡΑΒΟΣ (ΚΑΡΑΒΙΟΝ)- λαϊκ. Ουκρ. – αρχ.σλ. – βουλγ. Κοραбль
Δραχμή – Драγμα
Παλάτιον- Полата**

Επίσης οι σχέσεις ισχυροποιήθηκαν κατά την προετοιμασία του εκχριστιανισμού της Αρχαίας Ρωσίας. Μιλώντας για την ελληνική συμβολή δεν θα μπορούσα να παραλείψω τις δυο εξέχουσες προσωπικότητες. Κάθε χρόνο στις 24 Μαΐου (11 σύμφωνα με το παλιό ημερολόγιο) η Ρωσία και ολόκληρος σλαβικός κόσμος τιμά τη μνήμη των δυο μεγάλων διαφωτιστών, δυο αδελφών δασκάλων τους από την Θεσσαλονίκη – των Αγ. Ισαποστόλων τον Κύριλλο και Μεθόδιο. Τον Κύριλλο και Μεθόδιο δόξασαν ως αγίους για το γεγονός ότι πριν από 125 χρόνια πριν γίνουν χριστιανοί οι Ρώσοι αυτοί έχουν εφεύρει και διέδωσαν ανάμεσα στους Σλάβους της Μεγάλης Μοραβίας το σλαβικό αλφάβητο, τη σλαβική γραφή, τις μεταφράσεις στη σλαβική των ελληνικών ιερών βιβλίων καθώς και τη Λειτουργία στη σλαβική γλώσσα. Τα αδέρφια από τη Θεσσαλονίκη κατόρθωσαν μεγάλο πνευματικό και κοινωνικό ανδραγάθημα. Γι' αυτό το λόγο, φυσικά, οι Σλάβοι τους ονόμασαν ισαποστόλους – γιατί τελικά αποδείχθηκε ότι ο ρόλος τους δεν ήταν μικρότερος από αυτών των πρώτων χριστιανών αποστόλων.

Ουσιαστικά η δημιουργία και ανάπτυξη της πρώτης και *ενιαίας γραπτής γραμματειακής γλώσσας* όλων των Σλάβων ήταν αποτέλεσμα των πολιτικών και ιστορικό-πολιτισμικών συνθηκών. Στη σλαβική επιστήμη μέχρι σήμερα υπάρχουν πολλές ενστάσεις και απόψεις για το πώς τελικά θα έπρεπε να ονομάζεται αυτή η πρώτη ενιαία γραπτή γλώσσα των Σλάβων και μπορώ να πω, όχι άδικα. Ουσιαστικά, έχει αποδεχθεί από γενετική άποψη ότι η βάση της γλώσσας που δημιούργησαν ο Κύριλλος και Μεθόδιος είναι τα σλαβικά ιδιώματα της Θεσσαλονίκης. Στη ρωσική βιβλική παράδοση η γλώσσα αυτή ονομάζεται αρχαία σλαβική, παλαιά σλαβική, εκκλησιαστική σλαβική ενώ στη Βουλγαρία αρχαία βουλγαρική, παλαιά βουλγαρική. Καθώς και ο Κύριλλος και Μεθόδιος – «σλαβοβούλγαροι διαφωτιστές». Εδώ θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν ότι για να εξετάσουμε το θέμα δεν μας φτάνουν μόνο τα εσωτερικά γλωσσικά χαρακτηριστικά, αλλά και τα εξωτερικά, αφού οι δημιουργοί της συνέχεια

μετακινούνταν σε ένα ευρύτερο χώρο όπου τα τοπωνύμια και τα ιδιώματα έδιναν πλούσιο υλικό. Έτσι, ταξιδεύοντας στο χρόνο ως πρώτο στάδιο της γλώσσας αυτής το θεωρούμε βυζαντινό, μετά μοραβικό και έπειτα βουλγαρικό και ρωσικό. Και εδώ, θα ήθελα πλήρως να συμφωνήσω με την άποψη του Κων/νου Νιχωρίτη που αναφέρει την εξής ονομασία τουλάχιστον, στην πρώτη φάση δημιουργίας και ανάπτυξης της σλαβικής γλώσσας ως «**παλαιοσλαβική**» και όχι «**παλαιοσλοβένικη**», ούτε «**παλαιοβουλγαρική**». Έτσι, χωρίς να θίξουμε και άλλες αρκετά τεκμηριωμένες απόψεις, αναφερόμαστε πλέον σε όρο “**Αρχαία Εκκλησιαστική Σλαβική**” – ως γλώσσα η οποία από λειτουργική άποψη έχει βγει και αποδεσμευτεί από οποιαδήποτε εθνική καταγωγή και έγινε ενιαία για όλους τους Σλάβους με τον ίδιο τρόπο όπως και ο Κύριλλος και Μεθόδιος θεωρούνται διαφωτιστές όχι μόνο των Μοράβων και Βουλγάρων αλλά και όλου του σλαβικού κόσμου.

Πρέπει να πούμε ότι η αρχαία σλαβική εκκλησιαστική γλώσσα – είναι η γλώσσα στην οποία είναι γραμμένα τα πρώτα γραπτά μνημεία όλων των Σλάβων: μεταφρασμένα από την ελληνική γλώσσα στο δεύτερο μισό του 9αι. το Ευαγγέλιο, ο Απόστολος, το Ψαλτήριο και αλλά θεολογικά βιβλία. Η πρώτη μετάφραση των δυο αδελφών αποτέλεσε ο Πρόλογος για το Ευαγγέλιο του Ιωάννη, κεφ.1, εδ.1-18. Για πρώτη φορά στην ιστορία γλώσσας γίνεται αναφορά στο λόγο, το οποίο μεταφράζεται ως *slovo*, και διακηρύσσεται η αιωνιότητά του. Μετά υπογραμμίζεται η θεϊκή του προέλευση και ταύτιση με το Θεό. Ο λόγος ίσον ζωή. Ουσιαστικά ο **λόγος** στο Πρόλογο εκφράζει δκαινούριες και πρωτότυπες για τους Σλάβους σημασιολογικές αναφορές και ουσιαστικά αποκτά γι’ αυτούς καινούρια φιλοσοφική υπόσταση. Σύμφωνα με τον Α. Φ. Λόσεφ ο «**Λόγος** – είναι μη μεταφράσιμος και ένας από τους πρωτότυπους και διαδεδομένους όρους της αρχαίας και μεσαιωνικής ελληνικής γραμματείας». Όλες μεταφράσεις που εκπονήθηκαν από τους δυο αδελφούς ήταν διαποτισμένες με τους φιλοσοφικούς-θεολογικούς όρους που περιλαμβάνονταν στην ελληνική γραμματεία της εποχής εκείνης. Έτσι στην Ευρώπη εμφανίστηκε ακόμα μια λόγια γλώσσα – εκκλησιαστική Σλαβική (η οποία είναι γνωστή διεθνώς ως **Church Slavonic**) η οποία συμπεριλαμβάνει τέτοιες κοινές έννοιες και κατηγορίες όπως η υπόσταση, ιδιότητα, φύση, οικουμένη, νόμος, σοφία κλπ. Αυτή η γλώσσα άρχισε να διαφοροποιείται από τον απλό προφορικό σλαβικό λόγο που διέθετε περιορισμένο λεξιλόγιο για την έκφραση καθαρά εννοιών καθημερινότητας, και αν μιλήσουμε για προχριστιανική σλαβική ορολογία αυτή συμπεριλαμβάνει τις σφαίρες συγγένειας, γεωργίας, κυνηγιού κλπ.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι το επίτευγμα του Κυρίλλου και Μεθοδίου δεν ήταν μόνο η εφεύρεση του επιστημονικά τεκμηριωμένου αλφάβητου αλλά και δημιουργία μιας τέλειας, από όλες τις απόψεις, γραμματειακής γλώσσας στην οποία στάθηκε δυνατόν να εκφραστεί όχι μόνο η σύνθετη θεολογική σκέψη αλλά και να μεταδοθεί το βαθύ πνεύμα και ομορφιά της Θείας Λειτουργίας κατά την βυζαντινή παράδοση.

Βαθμιαία όμως και με την πάροδο του χρόνου η *Εκκλησιαστική Σλαβική* περιορίζεται στη χρήση μόνο στη σφαίρα της θρησκείας, των εκκλησιαστικών

κειμένων και λειτουργίας. Εμφανίζονται, βέβαια αργότερα και οι τοπικές ιδιομορφίες της ως αποτέλεσμα της μακροχρόνιας χρήσης της από τους Σλοβάκους, Τσέχους, Βούλγαρους, Ουκρανούς, Ρώσους και που αποκαλούνται *Redakcija* (παραλλαγές)

Η Αρχαία ρωσική και Εκκλησιαστική Σλαβική ουσιαστικά ήταν οι δυο γραπτές γλώσσες οι οποίες αρκετά ξεχώριζαν η μία από την άλλη, για μια αρκετά μεγάλη περίοδο όμως συνυπήρχαν παράλληλα και χρησιμοποιούνταν από μορφωμένους ανθρώπους της εποχής σε διαφορετικές σφαίρες. Από τη μια ήταν η θρησκευτική γραμματεία και από την άλλη η επίσημη, ιδιωτική και εμπορική αλληλογραφία γλώσσα η οποία ενσωμάτωνε αρκετά στοιχεία του ζωντανού λαϊκού λόγου των ανατολικών Σλάβων. Η συγγένεια της παλαιοσλαβικής και αρχαίας ρωσικής καθώς και η πολύ μικρή χρονολογική απόσταση της μιας από την άλλη μαζί με τον τεράστιο πλούτο που διέθετε η παλαιοσλαβική είχε ως αποτέλεσμα η αρχαία ρωσική να χρησιμοποιεί ευρύτερα πολλές παλαιοσλαβικές λέξεις. Κυρίως αυτά χρησιμοποιούνταν στα λογοτεχνικά έργα της εποχής δίνοντας στην αφήγηση μια επισημότητα και πανηγυρικότητα. Στη διαδικασία αυτή δεν εξαιρούνται και οι λέξεις της Εκκλησιαστικής Σλαβικής οι οποίες έχουν ελληνική προέλευση.

Τα ελληνικά δάνεια στην Εκκλησιαστική Σλαβική έχουν να κάνουν κυρίως με την χριστιανική ορθόδοξη ορολογία και θρησκεία. Εδώ παραθέτουμε μερικά παραδείγματα των ελληνικών λέξεων τα οποία υπάρχουν στη Σλαβική Εκκλησιαστική και όχι μόνο. Όπως φαίνεται μερικά από αυτά παρέμειναν στη μορφή που δανείστηκαν:

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ	ΛΕΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΣΛΑΒΙΚΗ (ΣΥΜΠΕΡ. ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΡΧ. ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΡΩΣΙΚΗ)
ΑΓΙΑΣΜΑ*	Агисма*, εκκλ., αρχ.ρωσ.
ΑΗΡ*	Аер, аир*, αρχ.σλ., αρχ.ρωσ.
ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ύμνος	Акафистъ (Παι.), αρχ. ρωσ. Акафистъ, Акафист, συγгр.ρωσική
ΑΞΙΟΣ*	Аксиос*
ΑΜΒΩΝ*	Амвонъ*, (αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) Амбонъ, Онбонъ), Амвон*
ΑΝΑΘΕΜΑ*	Анафема*, συγгр.ρωσική
ΑΓΓΕΛΟΣ	Ангель*, (αρχ.σλ., αρχ.ρωσ), Ангел συγгр.ρωσική
ΑΙΡΕΤΙΚΟΣ*	ЕРЕТИКЪ (αρχ.σλ., αρχ.ρωσ), ЕРЕТИК, συγгр.ρωσική
ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ*	Апокалипсис*, (αρχ.σλ αρχ.ρωσ), συγгр.ρωσική
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ	Апостолъ (αρχ.σλ αρχ.ρωσ), Апостол συγгр.ρωσική
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ	Архиепископъ, (αρχ.σλ αρχ.ρωσ), Архиепископ- συγгр.ρωσική

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ	Архимандритъ(αρχ.σλ αρχ.ρωσ), συγгр.ρωσική - Архимандрит
ΔΙΣΚΟΣ*	ДИСКОСЪ*(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ), ДИСКОС, ДИСК – συγгр.ρωσική
ΕΙΚΟΝΑ*	ИКОНА* (αρχ.σλ., αρχ.ρωσ), συγгр.ρωσική
ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ), ЕВАН(Ъ)ГЕЛИЕ ЕВАНГЕЛИЕ συγгр.ρωσική
ΕΚΚΛΗΣΙΑΡΧΗΣ	ΕΚΛИСΙΑΡХЪ(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) ΕΚΛИСΙΑΡХ
ΕΛΑΙΟΝ*	αρχ.σλ. ЕЛЕИ, ЕЛЕЙ
ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ), συγгр.ρωσική ЕПИСКОПЪ,ЕПИСКУПЪ, ЕПИСКОП
ΕΠΙΣΤΟΛΗ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) ЕПИСТОЛИЯ, επίσης και ЕПИСТОЛА από το πολ. epistola
ΕΠΙΤΙΜΙΟΝ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) ЕПИТИМИА , ЕПИТИМИЯ
ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) ИГУМЕНЪ, ИГУМЕН συγгр.ρωσική
ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΣ	ΙΕΡΟΔΙΑΚОН(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ), συγгр.ρωσική
ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ	ИКОНОСТАС(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ), συγгр.ρωσική
ΚΑΤΗΧΟΥΜΕΝΟΣ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) КАТИХУМЕН
ΚΕΛΛΑΡΙΟΣ	αρχ.ρωσ ΚЕЛАРЪ (πρόσωπο υπεύθυνο για αποθήκη στο μοναστήρι)
ΚΕΛΛΙΟΝ	αρχ.ρωσ ΚЕЛИА, КЕЛЪЯ, συγгр.ρωσική
ΚΟΛΛΥΒΟΝ	αρχ.σλ., КОЛИВО
ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ	αρχ.ρωσ ΚΟΝДАКЪ, ΚΟΝДАК
ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) ΜΙΤΡΟΠΟΛΙΑ, ΜΙΤΡΟΠΟЛИЯ
ΜΥΡΟΝ	αρχ.σλ., ΜΥΡΟ, ΜΙΡΟ
ΜΕΤΟΧΙΟΝ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) ΜΕΤΟΧΙΑ, ΜΕΤΟΧΙΑ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) ΜΙΤΡΟΠΟΛΙΑ, ΜΙΤΡΟΠΟЛИЯ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ	αρχ.ρωσ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΑ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΑ
ΠΟΛΥΚΑΝΔΗΛΟΝ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) ΠΑΝΙΚΑДЪЛО, ΠΑΝΙΚΑДИЛО
ΠΑΡΑΚΛΗΤΟΣ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ) ΠΑΡΑΚΛΙΤЪ, ΠΑΡΑΚΛΙΤ
ΠΑΤΕΡΙΚΟΝ(ΒΙΒΛΙΟΝ)	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ)ΠΑΤΕΡΙКЪ, ΠΑΤΕΡΙК
ΠΡΟΣΦΟΡΟ	(αρχ.σλ., αρχ.ρωσ)ΠΡΟΣВОРА, ΠΡΟΣΦΟΡΑ
ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ	ΥΠΟΣΤΑΣЪ, ИПОСТАСЪ

Μετά από την έρευνα έχει διαπιστωθεί επίσης ότι πολλές λέξεις που αναφέρονται στις ρωσικές λεξικογραφικές πηγές ως ελληνικές και έχουν έρθει

στη Σλαβική γλώσσα από την ελληνική, και στην πραγματικότητα δεν είναι ελληνικές, για παράδειγμα

ABBA <μεσν. **ǫββῶς**<μτγν. **ǫββᾱ** <αραμ. **abba** «μαμιάς, πατέρας».
πβ.εβρ. **av** «πατέρας»

ΜΕΣΣΙΑΣ<μτγν.<αραμ. **mesihá**<εβρ. **mašiah** «χριστός, χρισμένος»<ρ. **mašáh** «σημαδεύω, χρίω»

ΡΑΚΑ- “άδειος άνθρωπος”, μέσω ελληνικής από την αρχαία εβραϊκή
ΧΕΡΟΥΒΙΜ -μέσω ελληνικής από την αρχαία εβραϊκή **kērubim** (πλ.)
από το **kērub** - χερουβίμ

ΛΕΓΕΩΝ – μέσω ελληνικής από το λατ. **Legio** –«λεγεώνα».

Θα μου πείτε, μα γιατί τόσες λέξεις να έρθουν στην ρωσική, δεν μπορούσαν να βρεθούν για όλες οι κατάλληλες σλαβικές αντιστοιχίες; Το θέμα είναι ότι οι Σλάβοι πριν εκχριστιανιστούν δεν διέθεταν στη γλώσσα τους έννοιες που να σχετίζονται με την χριστιανική λατρεία. Εμφανίζεται η άμεση ανάγκη στη σλαβική γλώσσα για μέσα έκφρασης συγκεκριμένων εννοιών, για προσδιορισμό καινούριων αντικειμένων, διαδικασιών, φαινομένων, ενεργειών και γενικών όλων των εκείνων αλλαγών που σχετίζονταν πια με την καινούρια πραγματικότητα. αλλά και όχι μόνο. Είναι γνωστό ότι εκείνη την εποχή μαζί με τις ελληνικές λέξεις που αφορούν την χριστιανική ορολογία στη σλαβική γλώσσα ήρθαν οι λέξεις που μπορεί να μην έχουν άμεση σχέση με την χριστιανική θρησκεία, αλλά υπάρχουν στα Ευαγγέλια καθώς και στην Παλαιά Διαθήκη που έχει μεταφραστεί στην εκκλησιαστική σλαβική όπως:

ΑΚΡΙΔΑ- Акрида

ΒΑΡΒΑΡΟΣ- Варваръ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ - Еπιστοлия

ΙΣΤΟΡΙΑ - История

ΤΑΛΑΝΤΟ - Талантъ

ΤΡΑΠΕΖΑ - Трапеза

ΑΛΚΥΩΝ - Алкионъ

ΑΡΩΜΑ – Ароматъ

και πολλές άλλες.

Εδώ όπως καταλαβαίνετε υπάρχει διπλή ενσωμάτωση των δανείων λέξεων: 1) δημιουργία μιας ξεχωριστής σλαβικής χριστιανικής ορολογίας 2) ο εμπλουτισμός της σλαβικής γλώσσας με καινούριο λεξιλόγιο.

Δυστυχώς στα πλαίσια μιας εισήγησης δεν υπάρχει δυνατότητα της πλήρους ανάλυσης της διαδικασίας ενσωμάτωσης, αφομοίωσης και λειτουργίας των ελληνικών δανείων λέξεων στην ρωσική.

Για αυτό με συντομία θα αναφερθούμε στους **τρεις κύριους τρόπους δανεισμού**. Ο πρώτος έχει να κάνει με 1) τις στενές κυρίως εμπορικού χαρακτήρα επαφές, και ο τρόπος ενσωμάτωσης των ελληνικών λέξεων στα αρχικά στάδια είναι προφορικός

2) μετά τον εκχριστιανισμό της Ρωσίας ο κύριος όγκος εισέρχεται με τη μεταφορά του τελετουργικού κατά τον βυζαντινό πρότυπο (ανατολικό ορθόδοξο

δόγμα), και τις πολλές μεταφράσεις. Πολύ γρήγορα θα αρχίσουν να σχηματίζονται οι νεολογισμοί, καινούριες ρωσικές λέξεις

3) Ο τρίτος αρκετά μεγάλος όγκος εισέρχεται στο ρωσικό λεξιλόγιο αργότερα, στον 17-18 αι., στην εποχή του Μέγα Πέτρου, όμως όχι απευθείας από την ελληνική, αλλά διαμέσου των δυτικοευρωπαϊκών γλωσσών (γερμανικής, γαλλικής, πολωνικής, ιταλικής) οι οποίες με τη σειρά τους έχουν δανειστεί αυτές τις ελληνικές λέξεις από την λατινική.

Είναι οι λέξεις για παράδειγμα, όπως:

АКСИОΜΑ - Αξίωμα
АКУСТИΚΑ - Ακουστική
ΑΝΤΙΠΑΤΙΑ - Αντιπάθεια
ΓΑΡΜΟΝΙΑ - Αρμονία
ΓΟΡΙΖΟΝΤ – Ορίζοντας
ΔΕΜΑΓΟΓ - Δημαγωγός
ΔΙΑΛΟΓ - Διάλογος
ΔΙΛΕΜΜΑ - Δίλημμα
ΔΙΠΛΟΜ - Δίπλωμα
ΚΟΜΕΤΑ – Κομήτης
ΚΛΙΜΑΤ - Κλίμα

Μερικά δάνεια από την ελληνική γλώσσα έμειναν στο αρχικό στάδιο δανεισμού, δεν προχώρησαν στη χρήση, δεν ενσωματώθηκαν στο ευρύτερο λεξιλόγιο αν και ήταν γνωστά - χρησιμοποιούνταν σπάνια και κυρίως στην μεταφρασμένη γραμματεία. Μερικά από αυτά ξεχώριζαν καθαρά για τη δυσκολία χρήσης τους γι' αυτό και αποτέλεσαν εκείνη την ομάδα δάνειων λέξεων που έμεινε αν μπορούμε να πούμε στην περιφέρεια της γλώσσας. Είναι οι λέξεις για παράδειγμα όπως:

ΒΗΡΥΛΛΟΣ - Верил
ΗΓΕΜΟΝΙΑ- Игемония
ΚΑΤΑΠΕΤΑΣΜΑ- Катапетазма
ΤΕΡΕΒΙΝΘΟΣ- Теревинф
ΥΠΑΤΗΣ – Упат, Ипат

Τελειώνοντας θα ήθελα να επισημάνω το γεγονός που διαπιστώθηκε μετά από εξονυχιστική μελέτη, ότι: ένα μέρος των ελληνικών δάνειων λέξεων στη ρωσική γλώσσα έχουν υποστεί μεγάλες αλλαγές στη σημασιολογία τους. Για παράδειγμα η ρωσική λέξη Аптека – ελλ. «αποθήκη» στην ελληνική γλώσσα σημαίνει 1) ο χώρος ή το κτίσμα μέσα στο οποίο φυλάσσονται διάφορα είδη 2) ιδιαίτερος χώρος ή δωμάτιο που φυλάσσονται τα πράγματα που δεν χρειάζονται 3) κατάσταση που πουλά είδη σε τιμές χονδρικής (Μ.Γ. Μπαμπινιώτης). Μέσω λατινικής η λέξη αυτή μπαίνει στη γερμανική όπου συγκεκριμενοποιείται η σημασία της ως «χώρος όπου φυλάσσονται και πωλούνται φάρμακα». Μέσω της πολωνικής η λέξη μπαίνει στη ρωσική γλώσσα και στον 18 αιώνα πλέον σημαίνει φαρμακείο. Έτσι μπορεί η ρωσική γλώσσα χρησιμοποιεί την ελληνική λέξη για το φαρμακείο και όχι την αυθεντική σλαβική λέξη, την βρίσκουμε όμως στην

τσέχικη ως ακόμη μια φορά απόδειξη της σλαβικής συγγένειας γλωσσών με τη μορφή–**Лекарна [Lekarna]** – από το **Лекар [Lekar]**- γιατρός , και στα ρώσικα **Лекарство [lekarstvo]** -φάρμακο, όπου επίσης το ρωσικό **Лекарь [Lekar]**- σημαίνει γιατρός αλλά στην αρχαϊζουσα , και το ρήμα **Лечить –[lechit’]** θεραπεύω, **Лечение[lechenie]** θεραπεία. Η εναλλαγή των συμφώνων **К [k]** και **Ч [ch]** μας παραπέμπει εδώ στην ιστορική εξέλιξη της φωνολογίας. Μπορούμε να αναφέρουμε και άλλα παραδείγματα αλλά το συμπέρασμα είναι κοινό: η συμβολή της ελληνικής γλώσσας ήταν τεράστια.

Το μεγαλείο του ελληνικού πολιτισμού και τις γλώσσας που ήρθε από τα βάθη των αιώνων (5 χιλιάδες πχ) έπαιξαν πολύ μεγάλο ρόλο στην ιστορία της σλαβικής γλώσσας, στις διαδικασίες διεύρυνσης των λεξικολογικών-σημασιολογικών αποθεμάτων της και των εκφραστικών δυνατοτήτων. Τα πνευματικά επιτεύγματα του ελληνικού πολιτισμού όχι μόνο επέδρασαν κατασταλτικά σε ολόκληρο το ρωσικό πολιτισμό αλλά και ουσιαστικά έθεσαν βάση του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμικού τύπου.

ΠΗΓΕΣ

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1986
2. Словарь древнерусского языка XI-XIV в., т.1.т.26 М.1988
3. Словарь русского языка XVIII в., вып.1,Л., 1984
4. Фасмер М.Р. Этимологический словарь русского языка, т.1-4, М.1964
5. Этимологический словарь русского языка МГУ, 1963
6. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας με σχόλια για σωστή χρήση των λέξεων Γ. Μπαμπινιώτη, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 1998,
7. Ελληνικό Λεξικό Τεγόπουλος-Φυτράκης, Αρμονία, 1997
8. Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, Π.Ε. Γιαννακόπουλος, Πελεκάνος
9. Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, Henry G.Liddel-Robert Scott, εκδ. Σιδέρης, Αθήναι
10. Биржакова Е.Э, Войнова Л.А., Кутина П.А.- Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII в. Языковые контакты и заимствования. Л., 1972
11. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия, Киев, 1974
12. Мещерский Н. – Заимствования из греческого языка в словарном составе древнерусского литературного языка. Византийский временник, М. 1958
13. Филкова П. Семантические изменения староболгаризмов и церковнославянизмов в лексике русского литературного языка. Годовник на Софийски Университет «Кл.Охридски», т.80-81, С.1989
14. Цейтлин П.Я. Лексика древнеболгарский рукописей X-XI в., С., 1986
15. Νιχωρίτης Κ.Γ. Παλαιοσλαβική και Εκκλησιαστική Σλαβονική Γλώσσα και Γραμματεία, Σταμούλης

Κατερίνα Βερυκίου

**Η ΣΕΡΒΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ
ΠΡΟΪΟΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΣΕΡΒΙΚΟΥ ΛΑΟΥ**

Η γλώσσα είναι το κύριο και το βασικό όπλο του πολιτισμού ενός λαού, που δεν παραμένει στάσιμος και παθητικός παρατηρητής των πολιτιστικών και ιστορικών εξελίξεων οι οποίες έχουν περάσει ή ανακαθίσει στον καμβά του χρόνου, που κυλούσε και κυλάει ασταμάτητα.

Η παρούσα μελέτη ασχολείται με το θέμα της εξέλιξης της σερβικής φιλολογικής γλώσσας υπό τη σκιά των ιστορικών και πολιτιστικών αλλαγών που επικρατούσαν γενικά στο κοντινό και μακρινό περιβάλλον μιας μικρής χώρας που ονομαζόταν και ονομάζεται Σερβία.

Η λεπτομερής ανάλυση του παρελθόντος της φιλολογικής γλώσσας των Σέρβων μας υποδεικνύει ότι στην εξέλιξη της ίδιας της γλώσσας αντανακλώνται όλες οι σημαντικές αλλαγές του προσανατολισμού του σερβικού πολιτισμού.

Παρατηρείται ότι στην πορεία εξέλιξης της σερβικής φιλολογικής γλώσσας, από τον 9^ο αιώνα μέχρι την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, είχαν συναντηθεί διάφορες επιρροές, οι οποίες προερχόταν από τρεις κατευθύνσεις: από το Βυζάντιο, τη Ρωσία και τη Δύση. Κάθε μία από αυτές είχαν αφήσει και από μια ανεξίτηλη σφραγίδα στο πολιτιστικό πλούτο του Σερβικού λαού.

Την 7^η δεκαετία του 9^{ου} αι. δυο αδέρφια, Θεσσαλονικείς, ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος, είχαν «χαρίσει», ως είναι γνωστόν, στο σλαβικό κόσμο των Βαλκανίων και της Ρωσίας, ένα ανεκτίμητης αξίας δώρο, τη μετάφραση των θρησκευτικών εκκλησιαστικών βιβλίων στη σλαβική γλώσσα. Μέχρι το τέλος του 10^{ου} αι. η γλώσσα αυτών των μεταφράσεων είχε γίνει επίσημη εκκλησιαστική και φιλολογική γλώσσα της πλειοψηφίας των Σλάβων, που ζούσαν στην περιοχή από την Αδριατική θάλασσα μέχρι το Βορρά της Ρωσίας¹. Το λεξιλόγιο των Σλάβων είχε εμπλουτιστεί, χάρη στα δυο αδέρφια, με κατάλληλες μεταφράσεις στα σλάβικα θρησκευτικών και φιλοσοφικών ορολογιών που πήγαζαν από την αρχαία και μεσαιωνική ελληνική σκέψη.

Η παλαιά σλαβική γλώσσα και το αλφάβητο глаголица (του Κυρίλλου και Μεθοδίου) ήταν η αφετηρία της εξέλιξης και της ανάπτυξης τόσο των γλωσσών των Σλάβων όσο και του πνευματικού τους βίου στο σύνολο.

Η κοινή φιλολογική γλώσσα και το κοινό αλφάβητο των Σέρβων, Βουλγάρων και Ρώσων της εποχής εκείνης, κατέστησαν δυνατή και εύκολη την κυκλοφορία των λογοτεχνικών έργων από τη μια περιοχή στην άλλη, και έτσι μπορούμε, κατά κάποιο τρόπο, να μιλήσουμε για κοινή λογοτεχνία τους από τον 10^ο μέχρι το τέλος του 14^{ου} αι.² Η κοινή φιλολογική γλώσσα αυτών των λαών είχε ενδυναμώσει τους κρίκους της ορθόδοξης πολιτιστικής αλυσίδας στην οποία ανήκαν, και ήταν πάντα ανοιχτή προς την ελληνική επιρροή. Με το πέρασμα του

¹ Pavle Ilić, *Istorija srpske kulture, Književni jezik kao instrument kulture i produkt istorije naroda*, UIK Βελιγράδι, Νόβι Σάντ 1994, σ.41.

² Pavle Ilić, *ό.π.π.*, σ.42 και βλ. Jovan Skerlić, *Istorija srpske književnosti*, Geca Kon, Βελιγράδι 1910, σ.8-15.

χρόνου, οι γλώσσες αυτών των σλαβικών λαών είχαν εξελιχθεί ανεξάρτητα, ακολουθώντας κάθε μια άλλο ρυθμό και άλλη κατεύθυνση, αλλά η γλώσσα της εκκλησίας και της φιλολογίας είχε μείνει, εν γένει, ίδια για όλο το σλαβικό κόσμο για τέσσερις ολόκληρους αιώνες.

Κατά το 13^ο και το 14^ο αι. η πνευματική κοιτίδα του σερβικού πολιτισμού βρισκόταν ανάμεσα στους τοίχους της Ιεράς Μονής Χιλανδαρίου, στο Άγιο Όρος, όπου λειτουργούσε εργαστήριο μεταφράσεων ελληνικών εκκλησιαστικών, φιλοσοφικών και φιλολογικών έργων στην παλαιά σλαβική γλώσσα. Οι μεταφράσεις αυτές είχαν εμπλουτίσει αισθητά την σερβο-σλαβική φιλολογική γλώσσα, η οποία με αυτό τον τρόπο είχε αποκτήσει και υιοθετήσει τους νεολογισμούς (κυρίως εκείνους που προσδιόριζαν τις αφηρημένες έννοιες) σχηματισμένους σύμφωνα με το μοντέλο ελληνικών λέξεων.

Οι εκφραστικές δυνατότητες της εκκλησιαστικής σερβο-σλαβικής γλώσσας ασταμάτητα μεγάλωναν και είχαν φτάσει σε ένα πολύ αξιόλογο επίπεδο. Ήταν εξαιρετικά «ικανή» γλώσσα για επίσημες εκδηλώσεις, για ρητορικές φιγούρες και τις στιλιστικές αραμπέσκες, δηλ. αραβουργήματα, είχε ένα ύφος που ήταν σε απόλυτη αρμονία με το ύφος της βυζαντινής ποίησης της εποχής.

Σε αντίθεση με τη λατινική γλώσσα, η εκκλησιαστική σερβο-σλαβική γλώσσα ήταν κατανοητή και στους ανθρώπους που δεν είχαν ασχοληθεί ιδιαίτερα με την ίδια. Αυτό το γεγονός δεν ήταν το πλεονέκτημα της αφού είχε συντελέσει οριστικά στην καθυστέρηση της εμφάνισης της λογοτεχνίας στην απλή ομιλούμενη γλώσσα του λαού.

Μέχρι και το 15^ο η μοναδική κοινωνική τάξη που απολάμβανε τα πλεονεκτήματα της μορφώσεως ήταν η τάξη της ιεροσύνης. Στα χέρια της βρισκόταν τα ηνία τόσο της εκκλησιαστικής όσο και της λαϊκής φιλολογίας και λογοτεχνίας, και αυτό το γεγονός τροφοδοτούσε την υπεροχή της στον τομέα των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, και γενικά την επιρροή της στην κοινωνία. Τον βασικό προσανατολισμό της φιλολογίας και της γλώσσας των Σέρβων στον μεσαίωνα υπαγόρευε η Εκκλησία. Παρόλα αυτά, την εποχή εκείνη, παρατηρείται η εμφάνιση μεταφρασμένων στην απλή ομιλούμενη γλώσσα, ιπποτικών μυθιστορημάτων, που προοριζόταν για την διασκέδαση των φεουδαρχών στα σαλόνια των αρχοντικών και των κάστρων τους. Ωστόσο, η καθαρή σερβική λαϊκή γλώσσα, χωρίς καμία αμφιβολία ήταν μέσο έκφρασης της προφορικής και λαϊκής λογοτεχνίας, που άνθιζε από το 15^ο μέχρι και το πρώτο μισό του 19^{ου} αι.³

Τίθεται το ερώτημα, γιατί η Εκκλησία να είχε τον κύριο ρόλο στην διαμόρφωση και στην ελεγχόμενη ανάπτυξη της σερβικής γλώσσας και της φιλολογίας σχεδόν πέντε αιώνες; Πρώτος λόγος ήταν, όπως προαναφέρθηκε, ότι η ιεροσύνη ήταν η μοναδική τάξη των μορφωμένων ανθρώπων (μορφωμένων αναφέρω ανεξάρτητα από το επίπεδο μορφώσεως, το σημαντικό ήταν ότι δεν ήταν αναλφάβητοι και ότι μπορούσαν με μια σχετική ευκολία να χειρίζονται το γραπτό και τον προφορικό λόγο). Ο δεύτερος και κύριος λόγος προέρχεται από

³ D. Kecmanovic, Srednjovekovni jezik Srba i srpskih vladara, Beograd, 1997, σ. 77.

τις ιστορικές συνθήκες υπό τις οποίες αναγκαστικά είχε αναδειχθεί η Εκκλησία ως μοναδικός φορέας και φύλακας του πολιτιστικού βίου και πλούτου των Σέρβων. Με την εμφάνιση των Οθωμανών στα εδάφη της Σερβίας έπαψαν να υπάρχουν οι τοπικοί άρχοντες και ηγέτες προς τους οποίους θα στρεφόταν ο αβοήθητος λαός ως προς τον πυρήνα προστασίας και παρηγοριάς. Μόνο η Εκκλησία είχε μείνει σχετικά ανέπαφη μετά από την βίαια εγκατάσταση των Οθωμανών στη Σερβία, και έτσι ακούσια και εκούσια είχε γίνει λυδία λίθος του κορμού του σερβικού λαού. Ήταν αυτή που είχε τις δυνατότητες να προσδιορίζει την παραγωγή και τις μεταβολές στο πλαίσιο της φιλολογίας και της γλώσσας, ενώ ταυτόχρονα υπαγόρευε και έλεγχε την πρόσληψή τους. Ωστόσο, η συνύπαρξη της θρησκευτικής και της προφορικής λαϊκής λογοτεχνίας είχε μείνει αμετάβλητη, απλώς, λόγω των ιστορικών γεγονότων, η θρησκευτική λογοτεχνία επικρατούσε σε χρήση. Παρατηρείται ότι στα σερβικά βιβλία του 15ου, 16ου και 17ου αι. δεδομένη ήταν μόνο η εκκλησιαστική γλωσσική έκφραση.

Η ρωσική επιρροή στη σερβική γλώσσα γίνεται αισθητή την πέμπτη δεκαετία του 18ου αι.. Το πολιτισμικό κέντρο του σερβικού λαού, στις αρχές του 18ου αι. είχε μεταφερθεί στο Βορρά, στη νότια περιοχή της Αγβουργικής αυτοκρατορίας, όπου ζούσε αξιόλογος αριθμός σερβικού ντόπιου και προσφυγικού πληθυσμού. Οι Αυστριακές Αρχές χρησιμοποιούσαν τους Σέρβους ως στρατιώτες, αλλά ταυτόχρονα ασκούσαν πίεση πάνω τους να δεχτούν την εκκλησιαστική ένωση με τη Ρώμη, δηλαδή να παραμείνουν ορθόδοξοι, αλλά να αναγνωρίζουν τον Πάπα. Αυτή την πίεση προσπάθησε να εξουδετερώσει η Ορθόδοξη Εκκλησία. Τους Σέρβους ιερείς ταλαιπωρούσε η έλλειψη εκκλησιαστικών βιβλίων απαραίτητων για τις λειτουργίες και ιεροτελεστίες και για τη θρησκευτική μόρφωση των ιερέων. Οι αυστριακές αρχές σκόπιμα είχαν απαγορεύσει την εκτύπωση των σερβικών εκκλησιαστικών βιβλίων, που στη συνέχεια παρουσιάστηκε ως μέγα λάθος.

Στο ρόλο της προστάτιδας της ορθοδοξίας είχε εμφανιστεί η Ρωσία. Για τις ανάγκες της σερβικής ορθόδοξης εκκλησίας εισαγόταν, συχνά από μυστικά κανάλια, εκκλησιαστικά βιβλία από τη Ρωσία. Οι Ρώσοι δάσκαλοι μάθαιναν τους νεαρούς Σέρβους ιερείς την εκδοχή της εκκλησιαστικής γλώσσας που ήξεραν και οι ίδιοι, δηλαδή τη ρωσική, η οποία σιγά-σιγά είχε απωθήσει από τη καθημερινή χρήση τη σερβική γλώσσα από τους κύκλους της Εκκλησίας. Το αποτέλεσμα αυτής της συνεργασίας ήταν η «γέννηση» μιας αφύσικης και τεχνητής γλώσσας, της σερβοσλαβικής, η οποία προήλθε από τη σύνθεση της αρχαίας σλαβικής και ρωσικής.

Ανεξάρτητα από αυτές τις ενέργειες της Εκκλησίας, το δεύτερο μισό του 18^{ου} αι. άρχισαν να μεταφέρονται από την Ρωσία και βιβλία που δεν ήταν θρησκευτικού περιεχομένου. Η Ρωσία, η οποία από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου ήταν «ανοιχτή» προς τη δυτική ευρωπαϊκή κουλτούρα, είχε γίνει μεσολαβητής μέσω του οποίου η νεογέννητη αστική τάξη των Σέρβων της Αυστρίας γνώρισε και δέχτηκε τις πρώτες ακτίνες του Διαφωτισμού. Στη διαδικασία προσαρμογής των ρωσικών κειμένων για τις ανάγκες των Σέρβων, πολλές ρωσικές λέξεις δεν είχαν μεταφραστεί επειδή δεν υπήρχαν κατάλληλες

λέξεις στην εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα. Μάλιστα, πολλοί συγγραφείς Σέρβοι είχαν αρχίσει να γράφουν μόνο στη ρωσική φιλολογική γλώσσα, προορίζοντας τα έργα τους και για τους Σέρβους και για τους Ρώσους αναγνώστες. Επομένως, είχε δημιουργηθεί μια ψευδαίσθηση περί της «κοινής» σλαβικής φιλολογικής γλώσσας. Αποδείχτηκε σύντομα ότι και η εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα και η ρωσική ήταν αρκετά διαφορετικές από την ομιλούμενη σερβική γλώσσα. Το αναγνωστικό κοινό με τα βίαια καταλάβαινε τα κείμενα γραμμένα στην σερβοσλαβική⁴.

Το έτος 1768, ο Ζαχαρίας Ορφελίν, διανοούμενος βαθιά επηρεασμένος από το Διαφωτισμό, στην προσπάθειά του να εφεύρει μια σωστή φόρμουλα για τη φιλολογική γλώσσα των Σέρβων, εισήγαγε σε χρήση ένα μίγμα εκκλησιαστικής σλαβικής και ομιλούμενης (λαϊκής) γλώσσας και ρωσικών λέξεων. Αυτή η γλώσσα αργότερα είχε ονομαστεί σλαβοσερβική. Ένωσε μέσα της εκφραστικές δυνατότητες τριών γλωσσών, αλλά ήταν υπερφορτωμένη με δυο μεγάλα μειονεκτήματα, που σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα αποδείχτηκαν μοιραία για την επιβίωση της ίδιας. Πρώτον, σε σχέση με άλλες φιλολογικές γλώσσες μπορούμε να πούμε ότι ήταν μια «χαοτική» γλώσσα, επειδή αντί να βασίζεται στους κανόνες γραμματικής, βασιζόταν στην προαιρετικότητα κάθε ενός δημιουργού να χρησιμοποιεί τους γραμματικούς τύπους μιας από τις τρεις γλώσσες του τεχνητού μίγματος. Αυτή η ακαταστασία συντέλεσε στην ποιότητα της γενικής εικόνας της γλώσσας της οποίας τα εκφραστικά μέσα υπέφεραν από την έλλειψη σαφήνειας και του αισθητικού εκλεπτυσμού. Δεύτερον, πολλές λέξεις ήταν άγνωστες για τους Σέρβους αναγνώστες. Η εκκλησιαστική γλώσσα δεν κατείχε πλούσιο λεξιλόγιο για την πραγματικότητα της καθημερινής ζωής του ευρωπαϊκού τύπου πολιτισμού της εποχής εκείνης, ενώ η ρωσική γλώσσα δεν ήταν σε χρήση στη σερβική κοινωνία, ούτε τη μάθαιναν στα σχολεία. Με την εξασθένηση των πιέσεων εκ μέρους των Αψβούργων για την εκκλησιαστική ένωση μειώθηκε και η ξеноφοβία των Σέρβων από τα πολιτιστικά προϊόντα των ευρωπαϊκών μη ορθόδοξων λαών, ενώ ταυτόχρονα δυνάμωνε η σερβική αστική τάξη της περιοχής που σύντομα θα έπαιρνε στα χέρια της την μοίρα της εθνικής της γλώσσας. Τη θέση της μακρινής και σχετικά άγνωστης Ρωσίας, ως πρότυπου που θα ακολουθούσαν οι Σέρβοι όσον αφορά την πολιτιστική και πνευματική ανάπτυξη, σιγά-σιγά αναλάμβανε η Ευρώπη, κυρίως οι γερμανόφωνες χώρες, αφού και στην αψβουργική αυτοκρατορία η γερμανική γλώσσα ήταν η επίσημη. Αξιοσημείωτο είναι ότι η ομιλούμενη γλώσσα των Σέρβων άρχισε από το τέλος του 18^{ου} αι. να εισχωρεί όλο και περισσότερο σε χρήση στα πλαίσια της φιλολογίας και της λογοτεχνίας.

Το έτος 1783, ο Δοσίθεος Ομπράντοβιτς (1742-1811) κεντρικό πρόσωπο της σερβικής φιλολογίας του 18^{ου} αι., ο οποίος θεωρείται ως «θεμελιωτής της νεοσερβικής γλώσσας», είχε δημιουργήσει το νέο γλωσσικό πρόγραμμα.

⁴ Pavle Ilić, *Istorija srpske kulture, Književni jezik kao instrument kulture i produkt istorije naroda*, UIK Βελιγράδι, Βελιγράδι 2002, σ. 49.

Ποτισμένος με το πνεύμα του Διαφωτισμού και γενικά με τις Ευρωπαϊκές ιδέες περί της φιλολογίας και της λογοτεχνίας, πολεμούσε, στη θεωρία αλλά και στην πράξη, για τη χρήση της λαϊκής ομιλούμενης γλώσσας ως βασικό λογοτεχνικό εκφραστικό στοιχείο. Ο στόχος του προγράμματός του ήταν να δημιουργήσει ένα γλωσσικό τύπο που θα ήταν άνευ όρων κατανοητός σε όλους τους αναγνώστες, ακόμα και στις γυναίκες που δεν είχαν δικαίωμα για μόρφωση. Ο Ομπράντοβιτς στο νέο του γλωσσικό πρόγραμμα είχε αφήσει ανέπαφες μόνο εκείνες τις εκκλησιαστικοσλαβικές και ρωσικές λέξεις, που προσδιόριζαν τις αφηρημένες έννοιες και δεν είχαν κατάλληλα συνώνυμα στην σερβική⁵.

Οι μαθητές του και οι ομοϊδεάτες του συνέχισαν το δρόμο που είχε χαράξει με την αγωνιστική του πένα ο Ομπράντοβιτς, στις αρχές του 20^{ου} αι.. Στη σερβική λογοτεχνία είχαν μείνει σε χρήση μόνο δυο γλωσσικοί εκφραστικοί τύποι: σλαβενοσερβικό μίγμα και σερβική λαϊκή γλώσσα, όπως την είχε εισάγει ο Ομπράντοβιτς. Οι Σέρβοι συγγραφείς δεν χρησιμοποιούσαν πλέον τη ρωσική φιλολογική γλώσσα, ενώ η εκκλησιαστικο-σλαβική ακουγόταν πολύ σπάνια εκτός του κύκλου της Εκκλησίας. Σύμφωνα με τις αλλαγές στη σερβική κοινωνία και τον πολιτισμό, η σερβική γλώσσα είχε υποστεί ξανά μετασχηματισμό. Την εμφάνισή της και τη χρήση της δεν υπαγόρευε πλέον η Εκκλησία, αλλά η αστική τάξη, ενώ ο βασικός προσανατολισμός της ήταν προς άλλες κατευθύνσεις της Ευρώπης, και όχι προς την Ρωσία⁶.

Οι Σέρβοι λόγιοι και επιστήμονες του 18^{ου} αι. που δημιουργούσαν υπό την επίδραση του Διαφωτισμού, όπως ήταν ο κόμης Γεώργιε Μπράνκοβιτς, ο Ζαχαρίας Ορφελίν, ο Πάυλος Γιουλίνιτς, ο Χριστόφορος Ζεφάροβιτς, ο αρχιμανδρίτης Γιόβαν Ράγιτς, ο Δοσίθεος Ομπράντοβιτς κ.α. συνέβαλαν ουσιαστικά όχι μόνο στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης στη Σερβία και στην ιδεολογική προετοιμασία του αγώνα για την απελευθέρωση από την οθωμανική κυριαρχία, αλλά συντέλεσαν ουσιαστικά στη μορφωτική αναγέννηση που έλαβε χώρα στα εδάφη της Σερβίας μετά το 1815.

Στη σερβική φιλολογία καθίσταται αισθητή στις αρχές του 19^{ου} αι. η επίδραση του νεοκλασικισμού ή ψευδοκλασικισμού, την οποία δέχτηκε από τη Δύση, με μια σχετικά μικρή καθυστέρηση, η σερβική αστική ιντελιγκέντσια της βόρειας Σερβίας και της νότιας Αυστροουγγαρίας. Η σερβική λογοτεχνία αυτής της εποχής είχε ως πρότυπο τα έργα της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας και δημιούργησε έργα με θέματα κυρίως πατριωτικά (Λουκιανός Μουσίτσιτς) ή που απέβλεπαν σε στόχους ηθικούς και διδακτικούς (Μίλοβαν Βιτάκοβιτς, Ιωακείμ Βούγιτς και ο Σίμων Μιλουτίνοβιτς Σαράϊλιγια)⁷. Η φιλολογική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν στα έργα τους οι συγγραφείς ήταν η γλώσσα του Ομπράντοβιτς, δηλ. η βάση της ήταν σερβική λαϊκή ομιλούμενη γλώσσα με μερικές ρωσικές λέξεις.

⁵ Pavle Ilić, *Istorija srpske kulture, Književni jezik kao instrument kulture i produkt istorije naroda*, UIK Βελιγράδι, Νόβι Σάντ 1994, σ. 48.

⁶ Jovan Skerlić, *Istorija srpske književnosti*, Geca Kon, Βελιγράδι 1910, σ. 17-22.

⁷ D. Djordjević, *Istorija της Σερβίας*, Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 79.

Το έτος 1814 στη φιλολογική γλωσσική αρένα είχε μπει ο πιο σημαντικός πολεμιστής, η πιο σημαντική μορφή της σερβικής αναγέννησης και ακόμη όλης της πνευματικής κίνησης της νεότερης Σερβίας, ο Βούκ Στεφάνοβιτς Κάρατζιτς. Καταγόταν από φτωχή οικογένεια αγροτών, προσφύγων από την Ερζεγοβίνη. Στην πρώτη Σερβική Επανάσταση είχε λάβει ενεργό μέρος. Καθώς προερχόταν από το λαό που αγωνιζόταν να απελευθερωθεί και ο ίδιος είχε λάβει μέρος στους απελευθερωτικούς αγώνες. Ο Β. Κάρατζιτς εξέφρασε στο έργο του τα εθνικά ιδεώδη και τους απελευθερωτικούς σκοπούς της επανάστασης⁸. Χωρικός αυτοδίδακτος, ανέπτυξε μεγάλη και αξιόλογη πνευματική δράση, που έμεινε σημειωμένη με χρυσά γράμματα στην ιστορία της σερβικής φιλολογίας. Με την ενθάρρυνση του φίλου και δασκάλου του Βαρθολομαίου Κόπιταρ, συνέλεξε από όλα τα μέρη της Σερβίας και δημοσίευσε τα έργα της εθνικής ποίησης και λογοτεχνίας, που διασώζονταν μόνο από την προφορική παράδοση. Είναι γνωστό ότι ο Κάρατζιτς ακολουθούσε τον τυφλό τραγουδιστή Φίλιπ Βίσνιτς και τη Σλέπιτσα Ζίβανα από χωριό σε χωριό για να ακούσει τον τρόπο που τραγουδάνε και να καταγράψει κάθε λέξη που γεννούσε η φωνή τους. Το έργο του κίνησε το ενδιαφέρον ακόμη και του μεγάλου Γερμανού ποιητή Γκαίτε. Από το 1814 ως το 1841 δημοσίευσε στη Βιέννη και στη Λειψία, σε πολλές εκδόσεις, τραγούδια, παραμύθια και παροιμίες του σερβικού λαού. Συνέταξε μεγάλο λεξικό της σερβικής γλώσσας, στην αρχή με 26.000 και κατόπιν με 46.000 λέξεις, καθώς και τη γραμματική της σερβικής γλώσσας⁹. Το μεγαλύτερο του επίτευγμα ήταν η μεταρρύθμιση της φιλολογικής γλώσσας της Σερβίας. Μεγάλες ήταν η πολιτιστικές συνέπειες που προκάλεσε η μεταρρύθμιση αυτή. Ήταν το πρώτο μεγάλο βήμα ουσιαστικών αλλαγών στη σερβική φιλολογία που μετέπειτα υποκίνησε τη χιονοστιβάδα της εξέλιξης της ομιλούμενης γλώσσας του λαού. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ως τότε υπό την επίδραση της Εκκλησίας επικρατούσε στους φιλολογικούς και εκκλησιαστικούς κύκλους μια αφύσικη και τεχνητή σλαβονοσερβική γλώσσα, ενώ ο λαός μιλούσε σερβικά. Ο Κάρατζιτς με το έργο του δημιούργησε μια νέα φιλολογική γλώσσα παίρνοντας ως βάση την ομιλούμενη σερβική και τη φωνητική ορθογραφία και έχοντας για σύνθημα «Γράφε όπως μιλάς και διάβασε όπως γράφεις». Από τη γραφή κυρίλιτσα είχε απομακρύνει κάθε γράμμα που δεν αντιστοιχούσε σε κάποιο φθόγγο. Με αυτό τον τρόπο έκανε τη φιλολογία προσιτή στο λαό. Το έργο του αναγνωρίστηκε διεθνώς και ο ίδιος έγινε επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Ιένας και μέλος πολλών ξένων επιστημονικών ιδρυμάτων. Ο Β. Κάρατζιτς έπαιξε τεράστιο ρόλο στην πνευματική αναγέννηση της πατρίδας του. Με το έργο του είχε ενισχύσει την εθνική συνείδηση των Σέρβων, γεγονός που ήταν μεγάλης σημασίας εκείνη την ιστορική στιγμή. Επίσης, είχε κάνει γνωστούς στον κύκλο των διανοουμένων της Ευρώπης τους πνευματικούς θησαυρούς του σερβικού

⁸ Μ. Νυσταζοπούλου Πελεκίδου, *Οι βαλκανικοί λαοί, Θεσσαλονίκη* 1991, σ. 150.

⁹ Μ. Νυσταζοπούλου Πελεκίδου, *όπ.π.* σ.151 και βλ. Ρ. Ραντοσιτς, Βουκ Κάρατζιτς, Νόβι Σάντ 1963, σ. 43-48

λαού. Με αυτό τον τρόπο έθεσε τα θεμέλια της νεότερης σερβικής παιδείας και της έδωσε χαρακτήρα εθνικό και λαϊκό¹⁰.

Παρόλο που ο Κάρατζιτς ήταν αναγνωρισμένος στο εξωτερικό, στην χώρα του είχε πολλούς εχθρούς. Την έκτη δεκαετία του 19^{ου} αι. εισήλθε στην τελική φάση η μάχη για την εισαγωγή της γλώσσας του λαού στην φιλολογία, με βάση τις μεταρρυθμίσεις του Κάρατζιτς. Η ζωντανή ομιλούμενη γλώσσα προωθείται διαρκώς όλο και περισσότερο στην φιλολογία. Οι κυβερνήσεις παρουσίαζαν εμπόδια σ' αυτό, απαγόρευσαν την εκτύπωση βιβλίων με την νέα ορθογραφία κατά τα έτη 1832, 1850 και 1852. Αλλά, παράλληλα προς την αντίσταση αυτή, ενισχύθηκαν οι δημοκρατικές τάσεις στη φιλολογία. Στη νίκη της νέας ορθογραφίας συντέλεσαν περισσότερο οι καθηγητές και οι ποιητές. Ο Τζούρα Ντάνιτσιτς στη μελέτη του *Πόλεμος για τη σερβική γλώσσα και ορθογραφία* (1847) έδωσε επιστημονική επιχειρηματολογία για τη μεταρρύθμιση του Κάρατζιτς. Ως καθηγητής του Λυκείου και της Μεγάλης Σχολής από το 1859 μέχρι το 1865, δίδαξε τις νέες γενιές στο πνεύμα των ιδεών του Βουκ. Ο ποιητής Μπράνκο Ραντίτσεβιτς (1824-1853) χρησιμοποίησε τη λαϊκή γλώσσα στην εξαιρετικά ζωντανή ποίησή του. Η συλλογή του *Ποιήματα* (1847) κατέδειξε την γραφικότητα και το κάλλος αυτής της γλώσσας και αποτέλεσε κεφαλαιώδη σταθμό στην εξέλιξη της σερβικής φιλολογίας. Μέσα από τους στίχους του που εξυμνούσαν τη χαρά και την ομορφιά της νεότητας (ο χωρισμός των σπουδαστών), ο Ραντίτσεβιτς εισήγαγε πρώτος στη σερβική φιλολογία λυρικά θέματα και ψυχικές καταστάσεις. Στηριγμένη στο έργο του Ντάνιτσιτς και στα ποιήματα του Μπράνκο, η γλωσσική μεταρρύθμιση του Βουκ πανηγύρισε τη νίκη. Η Εταιρία της Σερβικής Φιλολογίας επιχείρησε το 1849 την άρση της απαγόρευσης της λαϊκής γλώσσας. Αυτή επιτεύχθηκε εν μέρει το 1859 (εκτός των σχολικών βιβλίων και των επίσημων εκδόσεων). Το 1865 η νέα ορθογραφία εισήχθη στην Μεγάλη Σχολή και τελικά το 1868 αναγνωρίστηκε ως επίσημη γλώσσα της Σερβίας¹¹.

Στη λογοτεχνία, το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., οι συγγραφείς και οι ποιητές αμφιταλαντεύονταν ανάμεσα στον κλασικισμό και στο ρομαντισμό, αργότερα ανάμεσα στο ρεαλισμό και στο σουρεαλισμό¹², αλλά ένα γεγονός ήταν σημαντικό: όλοι γράφανε στην ίδια τη σερβική λαϊκή γλώσσα και τα έργα τους ήταν κατανοητά σε όλες τις τάξεις της κοινωνίας. Μέχρι σήμερα η υποδομή της σερβικής γλώσσας δεν έχει αλλάξει. Με το πέρασμα του χρόνου και με την γενική πνευματική και τεχνολογική ανάπτυξη των ανθρώπων έχει εμπλουτιστεί το λεξιλόγιο.

Αλλά, όπως προαναφέραμε, η γλώσσα είναι το κύριο και το βασικό όπλο του πολιτισμού ενός λαού, που δεν παραμένει στάσιμος και παθητικός παρατηρητής των πολιτιστικών και ιστορικών εξελίξεων οι οποίες έχουν περάσει ή ανακαθίσει στον καμβά του χρόνου, που κυλούσε και κυλάει ασταμάτητα.

¹⁰ D. Djordjević, όπ.π., σ.80 και βλ. Z. Ćorović, *Istorija srbije*, Beograd, 1995, σ. 88.

¹¹ Pavle Ilić, *Istorija srpske kulture, Književni jezik kao instrument kulture i produkt istorije naroda*, UIK Βελιγράδι, Νόβι Σάντ 1994, σ. 41.

¹² M. Petrović, *Socrealizam u jugoslovenskoj filologiji XIX i XX veka*, Beograd, 1962, σ. 194.

Τελικά κάθε άνθρωπος κρύβει μέσα στη ψυχή του μία ξεχωριστή γλώσσα και ένα ξεχωριστό τρόπο έκφρασης.

Φιλοθέη Κολίτση

**F. DOSTOEVSKY, *ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ* (1866) & Α.
ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ, *Η ΦΟΝΙΣΣΑ* (1903): ΜΙΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ
ΑΝΑΓΝΩΣΗ¹**

---

¹ Η εργασία αυτή αποτελεί συντομευμένη και πρωτόλεια μορφή μιας μελέτης που βρίσκεται σε εξέλιξη, οπότε τα συμπεράσματα δεν είναι οριστικά.

Στη μελέτη αυτή επιχειρείται μια παράλληλη ανάγνωση των πεζογραφημάτων *Έγκλημα και τιμωρία* (1866) του Fyodor Dostoevsky και *Η Φόνισσα* (1903) του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, αναφορικά με τρεις βασικούς θεματικούς άξονες των έργων αυτών: α) *εκφάνσεις του προβλήματος του κακού* στον κόσμο και ο τρόπος αντιμετώπισής του από τον κεντρικό ήρωα του κάθε έργου· β) *το θέμα του ιδεοληπτικού φόνου*, του φόνου δηλαδή που διαπράττεται χωρίς προσωπικό κίνητρο ή αποκόμιση υλικού συμφέροντος εκ μέρους του δράστη-ήρωα· γ) *η σύγκρουση του ατόμου με την κοινότητα* (η οποία μπορεί να συσχετιστεί με την ψυχαναλυτικής υφής σχέση των κεντρικών ηρώων με τη μητέρα και τον πατέρα, ή συμβολικά υποκατάστατά τους) που συντελείται μέσα σε ένα πλαίσιο κοινωνικό ή/και πολιτικό και η οποία οδηγεί στη διαφορετική κατάληξη-λύση του κάθε έργου.²

Στο μυθιστόρημα του Ντοστογιέφσκυ *Έγκλημα και τιμωρία*,³ ένα από τα αριστουργήματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας με διεθνή διάδοση και αμείωτη μέσα στον χρόνο απήχηση στο αναγνωστικό κοινό, ένας φτωχός πρώην φοιτητής της Νομικής, ο Ρόντια Ρομάνοβιτς Ρασκόλνικοβ, σχεδιάζει και εκτελεί τον φόνο μια γριάς τοκογλύφου, της Αλιόνας Ιβάνοβνα. Κατόπιν διαπράττει και δεύτερο φόνο, που δεν είχε προσχεδιάσει, της νεαρότερης και συμπαθούς αδερφής της Αλιόνας, Λιζαβέτας, που εμφανίζεται απρόσμενα την ώρα του φόνου.

Στη *Φόνισσα*⁴ του Παπαδιαμάντη, το πιο πολυσυζητημένο έργο του Νεοέλληνα συγγραφέα, μεταφρασμένο ήδη σε πολλές γλώσσες και αντικείμενο πολλαπλών ερμηνειών και προσεγγίσεων, κεντρική ηρωίδα του έργου είναι η γριά Χαδούλα, σύζυγος του Γιάννη του Φράγκου, η οποία πνίγει στην κούνια της τη νεογέννητη εγγονή της και στη συνέχεια φονεύει τρία ακόμη μικρά κορίτσια. Πνίγει στη στέρνα του σπιτιού τους τις δυο ανήλικες αδερφές, Αρετούλα και Μυρσούδα, κόρες του Γιάννη του Περιβολά και τέλος πνίγει στην κούνια της τη νεογέννητη και επίσης ασθενική κόρη του Γιάννη του Λυρίγκου.

² Ο Παπαδιαμάντης μετέφρασε πρώτος στα ελληνικά το μυθιστόρημα του Ντοστογιέφσκυ *Έγκλημα και τιμωρία* στην εφημερίδα *Εφημερίς*, από το φύλλο της 14^{ης} Απριλίου έως το φύλλο της 1^{ης} Αυγούστου 1889. Παρόλο που δεν αναφέρεται το όνομα του μεταφραστή «είναι βεβαιωμένο πως η ελληνική απόδοση, βασισμένη στο γαλλικό κείμενο του Βικτώρ Ντερελύ [Παρίσι, 1884], οφείλεται στον Παπαδιαμάντη». Βλ. Ευγενία Μακρυγιάννη, «Επίμετρο», στο Θ. Δοστογιέφσκυ, *Το έγκλημα και η τιμωρία* (Μετάφρασις Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη – Πρόλογος Εμμανουήλ Ροΐδη), Αθήνα, Ιδεόγραμμα, 1992, σσ. 501-510.

³ Από εδώ και στο εξής *ΕκΤ*. Οι παραπομπές στο κείμενο γίνονται στην ακόλουθη έκδοση: Δοστογιέφσκυ, *Έγκλημα και τιμωρία* (Α & Β), (μετάφραση από τα Ρωσικά Άρης Αλεξάνδρου), Αθήνα, Γκοβόστης, 1990.

⁴ Από εδώ και στο εξής *Φ*. Οι παραπομπές στο κείμενο γίνονται στην ακόλουθη έκδοση: Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Απαντα Παπαδιαμάντη* (Α' - Γ'), «Η Φόνισσα» (τ. Β'), Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων.

1. Εκφάνσεις του προβλήματος του κακού

Σύμφωνα με τον Κωστή Παπαγιώργη «η λογοτεχνία, εκ φύσεως, αναλαμβάνει πάντα τη χρονογραφία του κακού. Όποιες κι αν είναι οι εκφάνσεις του».⁵ Στα δύο υπό εξέταση έργα, ο Ντοστογιέφσκυ και ο Παπαδιαμάντης αποτίνουν τον δικό τους φόρο τιμής στις αρνητικές δυνάμεις. Οι κεντρικοί ήρωες, Ρασκόλνικοβ και Φραγκογιαννου, έρχονται αντιμέτωποι με το πρόβλημα του κακού,⁶ το οποίο προσπαθούν να ‘θεραπεύσουν’ με διαφορετικό τρόπο. Παρουσιάζει ενδιαφέρον να εξετάσουμε στην κάθε περίπτωση τις επιμέρους συνιστώσες του θέματος αυτού: ποιος είναι ο φορέας ή η πηγή του κακού: αν το κακό είναι *προσωποποιημένο* ή *απρόσωπο* και αν το πρόσωπο-υποκείμενο του κακού είναι *ένοχο* ή *αθώο* και διαπράττει το κακό εν γνώσει ή εν αγνοία του· ποιος είναι ο *αποδέκτης* του κακού: το άτομο ή το κοινωνικό σύνολο, αθώα θύματα ή θύτες; αν είναι *εξωτερικό* (κοινωνικό, φυσικό, κλπ) κακό ή *εσωτερικό* (ψυχικό, διανοητικό, ηθικό, κλπ)· με ποιον *τρόπο* αντιμετωπίζει το κακό ο κεντρικός ήρωας του έργου: *ατομικό* ή *κοινωνικό* (με την ατομική πράξη της αυτοδικίας ή με το θεσμοθετημένο *Νόμο* της κοινωνίας) *ομοιοπαθητικό* ή *αντιθετικό* (πολεμούμε το κακό με το κακό ή το κακό με το καλό)· πώς συσχετίζεται το ζήτημα της *θεοδικίας* με το πρόβλημα του κακού, πράγμα που οδηγεί στο ερώτημα εάν το θείο μπορεί να θεωρηθεί πηγή του κακού ή τιμωρός του· τέλος, διερευνάται ποιος είναι ο *απώτερος στόχος* που θα επιτελέσει η εξολόθρευση του κακού: *ανθρωπιστικός-κοινωνικός* (το γενικό και διαρκές καλό του συνόλου, έστω και με θυσία μιας μικρής ομάδας ατόμων-φορέων του κακού) ή *εκδικητικός-ατομικός*, που (εξ)υπηρετεί συγκεκριμένα συμφέροντα εκ μέρους του ήρωα.

Στο *ΕκΤ* το κακό⁷ παρουσιάζεται *προσωποποιημένο*, στη μορφή της γριάς τοκογλύφου Αλιόνας, που χωρίς κανέναν δισταγμό αδικεί και εκμεταλλεύεται τους φτωχούς και απελπισμένους πελάτες της, ακόμη και την ‘αγαθή’ αδερφή της, Λιζαβέτα. Αυτό σημαίνει ότι ο φορέας ή το υποκείμενο του κακού φέρει ευθύνη, εφόσον από θέση ισχύος διαπράττει πράξεις που πλήττουν με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο τον αδύναμο συνάνθρωπο. Επιπλέον, εντάσσεται στην κατηγορία του *εξωτερικού* κακού, που παίρνει τη μορφή κοινωνικής αδικίας και οικονομικής εκμετάλλευσης των ασθενέστερων από τον/την ισχυρότερο/η.

⁵ Κ. Παπαγιώργης, «Η Φόνισσα ή η σχέση με το κακό», *Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1997, σ. 174.

⁶ Για μια συστηματική διερεύνηση του κακού στη λογοτεχνία βλ. Georges Bataille, *Η λογοτεχνία και το κακό – Baudelaire, Blake, Sade, Proust, Genet*, Αθήνα, Πλέθρον, 1989. Για μια θεολογική προσέγγιση του προβλήματος του κακού βλ. Ματσούκας Νίκος, *Το πρόβλημα του κακού – Δοκίμιο Πατερικής Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πουρνάρα, 1992.

⁷ Μια χαρακτηριστική επισήμανση που κάνει ο Ν. Μπερδιάγιεφ [«Το κακό», *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκυ* (μετάφραση Νίκου Ματσούκα), Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πουρνάρα, 1990, σσ. 91-114] εξετάζοντας το πρόβλημα του κακού στον Ντοστογιέφσκυ, είναι πως στο έργο του Ρώσου συγγραφέα το κακό είναι συνδεδεμένο με τον πόνο και πρέπει να οδηγεί τον άνθρωπο στην εξιλέωση.

Απέναντι στη ζωντανή ενσάρκωση του κακού, την Αλιόνα, ο φτωχός φοιτητής Ρασκόλνικοβ, αναλαμβάνει ενεργό δράση, καταφεύγοντας στην ατομική πράξη της ‘αυτοδικίας’: αποπειράται να εξαλείψει - σε μικροκλίμακα βέβαια - την πηγή του κακού, τον *ένοχο δράστη ή θύτη*, σκοτώνοντας ο ίδιος τη γριά τοκογλύφο. Με τρόπο *ομοιοπαθητικό* αναλαμβάνει να νικήσει το κακό (την οικονομική εκμετάλλευση που αντιπροσωπεύει η γριά) με ένα βαρύτερο κακό (φόνος της γριάς). Ανώτατος στόχος του ήρωα είναι πάντως το γενικό καλό: σκοτώνοντας την «άνοητη και κακιά» γριά Αλιόνα, μια βλαβερή «ψείρα», διασφαλίζεται το όφελος του ‘αθωότερου’ κοινωνικού συνόλου. Το μέσο και ο στόχος είναι ξεκάθαρα: πολεμούμε το ‘κακό’ με το ‘κακό’ για να επιτευχθεί εν τέλει το καλό. Παρόλο που ο στόχος παρουσιάζεται *ορθολογικός* (προτάσσει το συμφέρον των πολλών έναντι του συμφέροντος των λίγων) δεν παύει να είναι *υβριστικός*, εφόσον ο ήρωας διαχειρίζεται κατά βούληση τη ζωή συνανθρώπων του.

Στη *Φ* το κακό παρουσιάζεται *απρόσωπο* και, καταρχήν, εντάσσεται κι αυτό στην κατηγορία του *εξωτερικού κακού*, παίρνοντας την ειδικότερη μορφή *απαρχαιωμένων και βασιανιστικών κοινωνικών θεσμών και αντιλήψεων*, όπως ο *δυσβάστακτος θεσμός της προίκας* και η *κακή ‘μοίρα’ των γυναικών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*. Βρισκόμαστε στον χώρο των πολιτισμικών αξιών και των νοοτροπιών της καθημερινότητας.

Παράλληλα με το πρόβλημα του κακού, στο έργο τίθεται και το πρόβλημα του πόνου στη ζωή των ανθρώπων σε συνάρτηση με το ζήτημα της *θεοδικίας*, ένα από τα κορυφαία ζητήματα που θέτει εν γένει το *παπαδιαμαντικό έργο*.⁸ Η ηρωίδα, επιστρατεύοντας μια αντεστραμμένη λογική και διατελώντας σε κατάσταση παραφροσύνης, μετατρέπεται σε *αυτόκλητο συνεργό του Θεού*, σκορπίζοντας το θάνατο σε ασθενικά κοράσια.⁹

Το κακό προέρχεται σαφώς εκ του κόσμου τούτου (κακή τύχη γυναικών, θεσμός της προίκας), καθώς όμως περιπλέκεται-συσχετίζεται με το θέμα της *Μοίρας* και της *θεοδικίας*, έμμεσα συνδέεται με το θεό. Ίσως μάλιστα να μπορούμε να μιλήσουμε για ένα είδος *μετάλλαξης του κακού*, εφόσον, δια μέσου της αντίστροφης λογικής της ηρωίδας, το κακό (ο θάνατος) θεωρείται ‘καλό’, ο θεός φορέας-πηγή του ‘κακού-καλού’ και η ηρωίδα πρόθυμος συνεργός του θεού κατά την επιτέλεση του *λυτρωτικού του σχεδίου*. Παραδόξως, η ηρωίδα επιχειρώντας να αντιμετωπίσει το κακό (πόνος και δυστυχία στη ζωή των κοριτσιών και των δικών

⁸ Βλ. Ιωακείμ-Κίμων Κολυβάς, «Η ορθόδοξη προοπτική στο έργο του Παπαδιαμάντη. (Η Ανθρωπολογία και το πρόβλημα του κακού)», *Διαβάζω*, τχ. 165, Αθήνα, 1987, σ. 86. Ο Βαγγέλης Αθανασόπουλος στη μελέτη του («Ο Παπαδιαμάντης και το κακό», *Διαβάζω*, τχ. 165, Αθήνα, 1987, σσ. 68-79) δίνει μια τυπολογία του *παπαδιαμαντικού κακού* (ηθικό, ψυχολογικό, φυσικό), παραθέτοντας αποσπάσματα από το έργο του. Στην περίπτωση της *Φραγκογιαννούς* ανάγει το ‘κακό’ στην «αντεστραμμένη δημιουργικότητα» της ηρωίδας (σ. 73), υπογραμμίζοντας τον «αντινομικό χαρακτήρα» του κόσμου μας (σ. 71).

⁹ Η ακόμη γίνεται η *Δαρβινική Φύση* -με την έννοια της φυσικής επιλογής του ισχυρότερου- που εξολοθρεύει τα αδύναμα μέλη για να επιζήσουν μόνο τα δυνατά. Για μια ερμηνεία της *Φόνισσας* υπό το πρίσμα των ιδεών του *Δαρβίνου* βλ. Πολίτη Τζ., «*Δαρβινικό κείμενο και η Φόνισσα του Παπαδιαμάντη*», *Συνομιλώντας με τα κείμενα*, Αθήνα, Άγρας, 1996, σσ. 155-181.

τους), πλήττει τα ίδια τα θύματα (φόνος κοριτσιών), θεωρώντας, εν πλήρει συγχύσει, πως τα 'λυτρώνει', τόσο τα ίδια όσο και τους γονείς τους.¹⁰ Ο τρόπος αντιμετώπισης του κακού και εδώ είναι *ατομικός*, μια ατομική πράξη υποτιθέμενης θείας συνέργειας, ενώ ο στόχος είναι πολλαπλώς *υβριστικός* και *παράφρων*. Η ηρωίδα σίγουρα δεν αποβλέπει ούτε στο γενικό κοινωνικό καλό ούτε στην προσωπική εκδίκηση. Στο σαλεμένο μυαλό της Χαδούλας το έγκλημα λειτουργεί απελευθερωτικά για τα θύματα και τις οικογένειές τους και δίνει στην ίδια την αίσθηση ενεργούς συμμετοχής στην εκτέλεση του θεϊκού σχεδίου.

***

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι και στα δύο έργα το Κακό παρουσιάζεται, αρχικά τουλάχιστον, ως κοινωνικό εξωτερικό. Στον Ντοστογιέφσκυ προσωποποιημένο και ξεκάθαρα εν-κόσμιο (κοινωνικο-πολιτικό), ενώ στον Παπαδιαμάντη απρόσωπο (προϊόν κοινωνικών θεσμών και νοοτροπιών) και συσχετισμένο με το θέμα της θεοδικίας, οπότε αυτόχρονα αγγίζει τον χώρο του μεταφυσικού. Στον Ντοστογιέφσκυ μπαίνει στο στόχαστρο ο 'κακός' άνθρωπος. Στον Παπαδιαμάντη τίθεται υπό αμφισβήτηση ο 'καλός' Θεός.

Οι κεντρικοί ήρωες δεν είναι πρόσωπα αρνητικά, «που ενστερνίζονται το κακό ως φρόνημα».¹¹ Για τους δικούς του λόγους ο καθένας, προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν το κακό, γίνονται και οι ίδιοι δράστες του κακού. Ο ντοστογιέφσκυ ήρωας, προσπαθώντας να πατάξει το κακό δολοφονεί ένα πρόσωπο-φορέα του κακού, τον ένοχο θύτη. Η παπαδιαμαντική ηρωίδα, επιχειρώντας να αντιμετωπίσει το κακό, πνίγει τα αθώα θύματα. Στον αφηγηματικό κόσμο του Παπαδιαμάντη έχει περισσέψει ο ανθρώπινος πόνος, το κοινωνικό και προσωπικό αδιέξοδο της ηρωίδας είναι αβυσσαλέο, οριακό. Το μόνο που απομένει είναι να αλλάξουν όχι τα πράγματα (οι ανθρώπινες δυστυχίες), κάτι δύσκολο έως αδύνατον, αλλά ο τρόπος θέασής τους. Έτσι, η ηρωίδα βαφτίζει, μεταλλάσσει το Απόλυτο Κακό (θάνατος) σε Απόλυτο Καλό (Ανάσταση και Ζωή) και το αντιπροσφέρει στα αναξιοπαθούντα θύματά της, ως Άγγελος θανάτου.

¹⁰ Σε ένα αποκαλυπτικό ντοκουμέντο ο Γ. Βλαχογιάννης γράφει στη *Νέα Εστία* 23, 9 κ.ε ότι το 1836 υπάρχει γραπτή μαρτυρία σύμφωνα με την οποία οι Σκοπελίτες ζητούν κατάργηση της προίκας, καθώς προκαλεί «μυστικές βρεφοκτονίας», ενώ όταν η μάνα χάνει μικρό κορίτσι την καλοτυγχίζουν γιατί την πάντρεψε «με μια πήχη πανί μονάχα». Η πληροφορία προέρχεται από το Saunier Guy (Michel), *Εωσφόρος και άβυσσος – Ο προσωπικός μύθος του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα, Άγρας, 2001, σ. 227. Από την άλλη μεριά η Σωτηρία Σταυρακοπούλου («Εξέταση μιας ενδεχόμενης επίδρασης του ρομαντισμού στη *Φόνισσα* του Παπαδιαμάντη. Δύο περιπτώσεις και μερικά συμπεράσματα», στον τόμο Κων/νος Δημάδης (επιμ.), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα – Πρακτικά του Γ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ) Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006, τ. Α', Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2007, σσ. 645-656) εξετάζει το ενδεχόμενο της συσχέτισης του θέματος της παιδοκτονίας στη *Φόνισσα* με τον Ρομαντισμό και το μυθιστόρημα του Sir Walter Scott, *The Heart of Midlothian* [Η καρδιά του Μιντλόδιαν], 1818.*

¹¹ Βλ. Κ. Παπαγιώργης, ό.π., σ. 177.

Ο νεαρός Ρασκόλνικοβ εκτελεί μια πράξη αυτοδικίας. Η ώριμη Φραγκογιαννού γίνεται αυτόκλητο όργανο θεοδικίας. Στην πρώτη περίπτωση βρισκόμαστε στον χώρο της ατομικής προσπάθειας απόδοσης ανθρώπινης δικαιοσύνης. Στη δεύτερη περίπτωση βρισκόμαστε στον χώρο του επίσης ατομικού, αλλά και άφρονου εγχειρήματος κατανόησης του νου του Θεού.

Και στα δύο έργα δεν τίθεται θέμα προσωπικής εκδίκησης σε σχέση με την αντιμετώπιση του κακού. Ο στόχος για τον Ρασκόλνικοβ είναι ‘ορθολογικά’ ανθρωπιστικός (σκοτώνουμε τον έναν για το καλό των πολλών), ενώ για την Φραγκογιαννού ‘παράφρονα’ φιλόανθρωπος (σκοτώνουμε, γιατί δεν υπάρχει άλλος δρόμος σωτηρίας και ο θάνατος είναι ζωή): ούτως ή άλλως όμως είναι υβριστικός εφόσον ο φόνος συνεπάγεται τη διαχείριση της ζωής των άλλων.

Εν κατακλείδι και διατηρώντας κάποιες επιφυλάξεις, θα μπορούσε ίσως να υποστηριχθεί ότι το αφηγηματικό εγχείρημα του Παπαδιαμάντη κινείται σε πιο ‘επικίνδυνες’ περιοχές, εφόσον τα ζητήματα που θέτει είναι, θα τολμούσε να πει κανείς, κάπως ‘αιρετικά’, υποδηλώνουν ‘ανταρσία’ έναντι του Θεού-Πατέρα¹² και ως το τέλος παραμένουν ανοιχτά ερωτήματα σε εκκρεμότητα.

II. Το θέμα του ιδεοληπτικού φόνου

Άλλος βασικός θεματικός άξονας και των δύο έργων είναι το έγκλημα, ένα έγκλημα που θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε ιδεοληπτικό, εφόσον οφείλεται σε μια έμμονη ιδέα, σε μια ιδεοληψία του ήρωα ή της ηρωίδας. Ο φόνος πραγματοποιείται εν ψυχρώ, μετά από διαδοχικές νύχτες βασανιστικής αγρύπνιας (Φραγκογιαννού) ή έπειτα από έντονο φιλοσοφικό στοχασμό και προσεκτικό σχεδιασμό (Ρασκόλνικοβ), χωρίς εκ μέρους τους να υπάρχει προσωπικό κίνητρο ή αποκόμιση υλικού συμφέροντος.¹³ Πρόκειμένου να δικαιολογήσουν ένα τέτοιο παράλογο έγκλημα, η μεν Φραγκογιαννού αναζητά θρησκευτικά ο δε Ρασκόλνικοβ φιλοσοφικά ερείσματα, που συνιστούν ένα είδος ‘θεωρητικής’ θεμελίωσης της αποτρόπαιης πράξης τους.

Η Φραγκογιαννού και τα μεταφυσικά ερείσματα του φόνου

¹² Την «αναμέτρηση της ηρωίδας» με τον Θεό-Πατέρα επισημαίνει ο Saunier Guy (Michel), ό.π., σσ. 240, 246.

¹³ Πρόκειται για ένα θέμα με το οποίο έχουν καταπιαστεί αρκετοί συγγραφείς, όπως για παράδειγμα: ο Adre Gide στο έργο του *Τα υπόγεια του Βατικανού* (1914), ο Θράσσος Καστανάκης στα πεζογραφήματά του «Η χορεύτρια Κοντεσίνα Φελιτσιτά» (1928) [από την ομώνυμη συλλογή διηγημάτων], *Η φυλή των ανθρώπων* (1932), *Ντον Μπαζίλιο* (1933), *Χατζημανουήλ* (1956), κλπ. Αν προσθέσουμε και τα δύο υπό συζήτηση έργα (*Έγκλημα και τιμωρία* και *Φόνισσα*) έχουμε ένα ενδιαφέρον corpus κειμένων, τα οποία μπορούν να συνεξεταστούν υπό το πρίσμα αυτού του ειδικού θεματικού άξονα με στόχο τον προσδιορισμό της ιδιαίτερης λειτουργίας του στο κάθε κείμενο, αλλά και τη συσχέτισή του με το ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο της κάθε εποχής. Για μία σύντομη διερεύνηση του θέματος στο έργο του Καστανάκη βλ. Philothei Kolitsi, “The motiveless crime motif”, *Tradition and Modernity in Greek Prose Fiction of the 1920s*, University of Cambridge, 1998, σσ. 140-142 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

Στη *Φόνισσα* μέσα από τις σκέψεις, τα λόγια και τις πράξεις της ηρωίδας παρουσιάζεται το πρόβλημα του κακού στον κόσμο σε συνάρτηση με αυτό του πόνου, πράγμα που φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της θεοδικίας. Εν προκειμένω η Φραγκογιαννού, εκκινώντας από τη σκέψη πως τα φτωχά κορίτσια έρχονται στη ζωή «για να βασανίζονται και να βασανίζονται», και έχοντας πικρή προσωπική εμπειρία από τον θεσμό της προίκας, που μετατρέπει τη γυναίκα σε αντικείμενο μεταβίβασης από τον πατέρα στον σύζυγο, αναλώνεται σε αρνητικές σκέψεις και κυριεύεται από τραυματικές αναμνήσεις του παρελθόντος για τον «ανωφελή και μάταιο και βαρύ βίο της», ενώ μένει τις νύχτες ξάγρυπνη πλάι στη νεογέννητη εγγονή της. Στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει το ‘κακό’ και, τελώντας υπό το κράτος σκοτεινών συνειρμών και μιας σειράς συλλογισμών, συσχετισμών και γεγονότων, σαλεύει ο νους της και οδηγείται στην εκτέλεση στυγερών εγκλημάτων, στα οποία η ίδια δίνει ένα ‘ένδυμα μεταφυσικό’. Το κακό διαπράττεται στο όνομα του καλού, καθώς η ηρωίδα ‘υποστηρίζει’ τις εγκληματικές πράξεις της χρησιμοποιώντας «θεολογικά ερείσματα».¹⁴

Πριν τον πρώτο φόνο της εγγονής της, Χαδούλας, η Φραγκογιαννού επισημαίνει την απατηλότητα των φαινομένων ή μάλλον την αντίστροφη σχέση φαίνεσθαι και είναι:

Κανένα πράγμα δεν είναι ακριβώς ό,τι φαίνεται, αλλά μάλλον το εναντίον.

Αφού η λύπη είναι χαρά και ο θάνατος είναι ζωή και ανάστασις, τότε και η συμφορά ευτυχία είναι και η νόσος υγεία. Άρα όλα αι μάλιστα εκείναι, αι κατά το φαινόμενον τόσο άσχημοι, όσοι θερίζουν τα βρέφη (...) δεν είναι θωπεύματα και πλήγματα των πτερών των μικρών αγγέλων, οίτινες χαίρουν εις τους ουρανούς, όταν υποδέχονται τας ψυχάς των νηπίων; Και ημείς οι άνθρωποι εν τη τυφλώσει μας, νομίζομεν τούτα ως δυστυχήματα ως πληγάς, ως κακόν πράγμα. (Η Φόνισσα, σ. 515)

Κάνοντας μια σειρά ανορθόδοξων συλλογισμών και συσχετισμών, οδηγείται σε μια αντίστροφη ανάγνωση του γνωστού βιβλικού χωρίου:¹⁵

«Δεν υποπεύονται ότι, όταν νομίζουν ότι «σώζουν», τότε πράγματι «χάνουν» το τεκνίον. Και ο Χριστός είπε ... ότι όποιος αγαπά την ψυχή του, θα την χάσει, κι όποιος μισεί την ψυχήν του, εις ζώήν αιώνιον θα την φυλάξει.» (σ. 515)

¹⁴ Βλ. Ι. Κολυβάς, ό.π., σ. 90.

¹⁵ «Ός γαρ αν θέλη την ψυχήν αυτού σώσαι, απολέσει αυτήν, ος δ’ αν απολέση την εαυτού ψυχήν ενεκεν εμού και του ευαγγελίου, ούτος σώσει αυτήν. Τι γαρ ωφελήσει άνθρωπον εάν κερδήση τον κόσμον όλον, και ζημιωθή την ψυχήν αυτού; Ή τι δώσει άνθρωπος αντάλλαγμα της ψυχής αυτού;» (*Κατά Μάρκον*, η΄, 35-37)

Για να καταλήξει με ένα λογικό άλμα πως οι ‘καλοί χριστιανοί’ «οφείλουν» να γίνουν συνεργοί στο έργο του Θεού και των αγγέλων:

Δεν έπρεπε, τωόντι, αν δεν ήσαν τυφλοί οι άνθρωποι, να βοηθούν την μάστιγα, τη διά πτερών αγγέλων πλήττουσαν, αντί να ζητούν να την εξορκίσουν; (...) Δεν έπρεπε ημείς ως καλοί χριστιανοί να βοηθώμεν το έργον των αγγέλων; (σ. 515)

Είναι προφανές πως η ηρωίδα έχει διασκελίσει το κατώφλι της λογικής. Όπως υπογραμμίζεται τρεις φορές μέσα στο κείμενο: «*Της Φραγκογιαννούς άρχισε πράγματι ‘να ψηλώνει ο νους της’ ... Είχε παραλογίσει επί τέλους*».¹⁶

Λίγο πριν το δεύτερο διπλό έγκλημα κι ενώ στο μεταξύ έχει αρχίσει η Μεγάλη Σαρακοστή και η ηρωίδα νηστεύει και νιώθει κάποιες τύψεις για την πράξη της, περνά έξω από το εκκλησάκι του Άη-Γιάννη του Κρυφού και ζητά από τον Άγιο ένα «σημείο», ένα σημάδι με το οποίο θα της δείξει τι πρέπει να κάνει. Συνακολούθως, εκλαμβάνει το θέαμα των δυο μικρών κοριτσιών του Γιάννη του Περιβολά, που παίζουν πλάι στη στέρνα του σπιτιού τους ως ‘σημείο’ του Αγίου που επιδοκιμάζει τα εγκληματικά της σχέδια και τα πνίγει, ενώ στους αλλόφρονες γονείς παρουσιάζεται ως σωτήρας και θεραπεύτρια, που «ο Θεός την έστειλε» γιατί δήθεν ήταν αυτή που προσπάθησε να βγάλει τα κορίτσια από το νερό και να τα σώσει.

Μετά το Πάσχα, την εβδομάδα του Θωμά, η Χαδούλα μαζί με τη μικρότερη κόρη της Κρινιώ πλένουν ρούχα στην αυλή του σύντεκνου κυρ Αλέξανδρου του Ροσμαή, ενώ ένα σμήνος παιδιών την ενοχλούν αφόρητα με τα καμώματα και τα παιχνίδια τους. Όταν η επτάχρονη Ξενούλα την περιγελά με μιμητικές κινήσεις των χεριών και του στόματος η Φραγκογιαννού εύχεται αλλόκοτα γελώντας: «Ε, Θεέ μου, και νάπεφτες μέσα Ξενούλα! Τι λευθεριά θάκανες της μάνας σου!» και πριν προφτάσει να ολοκληρώσει τη σκέψη της η μικρή παραπατά και πέφτει στο πηγάδι. Η Φραγκογιαννού ανίκανη να αρθρώσει λόγο, για να καλέσει βοήθεια, κάνει την αλλόκοτη σκέψη πως ο Θεός εισακούει ακόμη και τις

¹⁶ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το 1892, σε εορταστικό δημοσίευμά του δοκιμακού χαρακτήρα για την γιορτή του Αγίου Γεωργίου, ο συγγραφέας Παπαδιαμάντης εκφράζει ανάλογες με την ηρωίδα του απόψεις περί απατηλότητας των φαινομένων και αντεστραμμένης λογικής: «*Αλλά και πάλιν, τις οίδεν αν οι θνητοί βλέπομεν ορθώς τα πράγματα, αν δεν κατοπτρίζονται ανάποδα εις τους οφθαλμούς μας;... Τις οίδεν αν ο κόσμος αυτός (...) δεν είναι το αληθές θηρίον;... αν ο άγγελος του θανάτου, κατ’ εξοχήν τροπαιοφόρος, δεν είναι ο αισιότερος των αγγέλων;...* Βλ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «*Αι μου Γιώργη!*», *Άπαντα*, τ. Ε’ (επιμ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος), σσ. 186-7. Το δημοσίευμα αυτό επισημαίνει και σχολιάζει ο Ξ. Κοκόλης «*Αυτο- και ετερο-βιογραφισμός στη «Φόνισσα»*», *Για τη Φόνισσα του Παπαδιαμάντη. Δύο μελετήματα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1993, σσ. 19-21.

μύχιες επιθυμίες της. Μπροστά στην άμεση, σχεδόν μαγική πραγματοποίηση της ευχής της, θεωρεί πλέον τον εαυτό της ως συνεργό του Θεού.¹⁷

«'Αρα ο Θεός (ετόλμα να το σκεφθή;) εισήκουσε την ευχήν της, και δεν ήτο ανάγκη να επιβάλλη πλέον χείρας, αλλά μόνον ήρκει να ηύχετο και η ευχή της εισηκούετο.» (σ. 533)

Τέλος, πριν τον τέταρτο φόνο, παρουσιάζεται επίσης στην οικογένεια του Γιάννη του Λυρίγκου ως απεσταλμένη του Θεού: «Ο Θεός μ' έστειλε!». Τα χαράματα, ξεχνώντας τις τύψεις που είχε νιώσει στα σκοτεινά όνειρά της, αρχίζει πάλι να σκέπτεται 'εις τόπον Θεού':

«Αχ, δίκιο έχει ο καημένος ο Λυρίγκος... "Όλο κοριτσούδια, το έρμο, όλο κοριτσούδια!"... Και τι ξαλάφρωμα θα ήτον τώρα γι αυτόν, για την άμοιρη τη γυναίκα του να του τόπαιρνε τώρα ο Μεγαλοδύναμος!... αυτό καν πούναι μικρό, και δεν έχει ν' αφήσει μεγάλον καημό πίσω του!» (553)

Το επόμενο βράδυ και με τα λόγια του Λυρίγκου στα αυτιά της «Όλο κοριτσούδια, το έρμο», διαπράττει το τέταρτο έγκλημά της.

Η Φραγκογιαννού λοιπόν, τη στιγμή της διάπραξης των φόνων διατελεί αφενός «εν αλλοφροσύνη» και «εν πλάνη ονείρου», ενώ αισθάνεται όργανο και συνεργός του θεού, που υποβοηθά το έργο των αγγέλων, διαπράττοντας το Κακό στο όνομα του Καλού.

Ο Παπαδιαμάντης, ξεκινώντας από ένα ζωτικό πρόβλημα της κοινωνίας της εποχής (η τύχη γυναίκας), δηλαδή μια κοινωνική μορφή του κακού, επεκτείνεται στο ευρύτερο θέμα του ανθρώπινου πόνου, το οποίο συνδέει στη συνέχεια με το ζήτημα της θεοδικίας, και διά της αντίστροφης λογικής και του παραλογισμού της ηρωίδας απεικονίζει τη Φραγκογιαννού να καταλήγει στο έγκλημα το οποίο περιβάλλεται με ένδυμα μεταφυσικό.

Ρασκόλνικοβ και τα φιλοσοφικά ερείσματα του φόνου

Στο *ΕκΤ* όλοι οι χαρακτήρες υποφέρουν σωματικά ή ψυχικά –πράγμα που φέρνει αυτόματα στο προσκήνιο του έργου το θέμα του πόνου– ενώ το πρόβλημα του κακού παρουσιάζεται, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην κοινωνική μορφή του (οικονομική εκμετάλλευση). Μερικούς μήνες πριν το έγκλημα ο Ρασκόλνικοβ γράφει μια εργασία, η οποία τελικά δημοσιεύεται στον *Περιοδικό Λόγο*, με τον τίτλο «Περί του Εγκλήματος». Στο κείμενο αυτό καταρχήν

¹⁷ Η μαγική πραγματοποίηση της σκέψης ή μιας ευχής, η οποία συνδέεται με πρωτόγονες δοξασίες και παιδικά συμπλέγματα, διερευνάται στη μελέτη του Sigmund Freud, *Το Ανοίκειο*, Αθήνα, Πλέθρον, 2009.

κατηγοριοποιεί τους ανθρώπους σε ‘κοινούς’ και ‘εξαιρετικούς’. Οι πρώτοι δεν έχουν το δικαίωμα να παραβαίνουν τον Νόμο, ενώ οι δεύτεροι μπορούν να επιτρέψουν στη συνείδησή τους να υπερβούν «ορισμένα εμπόδια», εφόσον «η πραγμάτωση των ιδεών τους απαιτεί αυτή την υπέρβαση». Ο Ρασκόλνικοβ γράφει χαρακτηριστικά:

(...) [Α]ν οι ανακαλύψεις του Κέπλερ και του Νεύτωνα ήταν αδύνατον να πραγματοποιηθούν χωρίς τη θυσία ενός, δέκα, εκατό ανθρώπων, που θα στέκονταν εμπόδιο σ’ αυτές τις ανακαλύψεις, τότε ο Νεύτων θα ‘χε το δικαίωμα ή μάλλον το καθήκον να παραμερίσει αυτούς τους δέκα ή εκατό ανθρώπους για να κάνει γνωστές τις ανακαλύψεις του σ’ όλη την ανθρωπότητα (...)

(...) όλοι – οι νομοθέτες, οι θεμελιωτές των κρατών, αρχίζοντας από τους αρχαιότερους και περνώντας στους Λυκούργους, τους Σόλωνες, τους Μωάμεθ, τους Ναπολέοντες, όλοι αυτοί ήταν εγκληματίες, αν όχι για τίποτε άλλο, μα γιατί δίνοντας στους ανθρώπους έναν καινούριο Νόμο καταργούσαν αυτόματα τον παλιό που τον κρατούσε σαν κάτι ιερό η κοινωνία, και που της είχε κληροδοτηθεί από τους πατεράδες και τους παππούδες της... Είναι αξιοπαρατήρητο μάλιστα πως οι περισσότεροι από αυτούς τους ευεργέτες και τους θεμελιωτές της ανθρωπότητας ήταν άνθρωποι που χύσανε ποτάμια αίμα. (*Εγκλημα και τιμωρία*, τ. Α’, 326-8)

Οι παραπάνω απόψεις του Ρασκόλνικοβ στην ουσία στοιχειοθετούν μια θεωρητική θεμελίωση του εγκλήματος, προβάλλοντας φιλοσοφικά ερείσματα για τον φόνο που διαπράττει το ‘εξαιρετικό’ άτομο έναντι των ‘κοινών’ συνανθρώπων του. Με άλλα λόγια η κεντρική και πρωτότυπη ιδέα του άρθρου, όπως επισημαίνει ο φίλος του Ραζουμίχιν, είναι ότι «επιτρέπει τον φόνο με ήρεμη συνείδηση». Ένα «τόσο δα μικρό εγκληματάκι» θα ισοσταθμιστεί από τις «χιλιάδες καλές πράξεις» που θα ακολουθήσουν.¹⁸

Με τη θεωρία του αυτή ο Ρασκόλνικοβ από τη μια μεριά συμμετέχει στον κοινωνικο-πολιτικό διάλογο της εποχής του, που είχε στόχο την ανάληψη συγκεκριμένης δράσης προς επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, και από την άλλη αναμετρείται με τον ίδιο του τον εαυτό, προβάλλοντας την επιθυμία του για κυριαρχία και αυτοκυριαρχία, ως ένα είδος ατομικής ιδεολογικής δικαίωσης. Πρόκειται για μια θεωρία με έντονο φιλοσοφικό προβληματισμό, που προαναγγέλλει το νιτσεικό υπεράνθρωπο και τη θέληση για δύναμη (το ‘εξαιρετικό’ άτομο που επιβάλλει τον δικό του Νόμο στους κοινούς ανθρώπους),

¹⁸ Η σοφιστική παρόμοιων επιχειρημάτων (μια ζωή για να σωθούν πολλές ζωές, ένα εγκληματάκι για να γίνουν πολλές αγαθοεργίες) ήταν διαδεδομένη μεταξύ των ριζοσπαστικών κύκλων της Ρωσίας της εποχής. Βλ. Κ. Παπαγιώργης, *Ντοστογιέφσκι*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1990, σ. 231. Για μια διερεύνηση της σχέσης του Ντοστογιέφσκι με τη ριζοσπαστική σκέψη της εποχής του βλ. Derek Offord, “*Crime and Punishment and Contemporary Radical Thought*” στο Peace Richard (ed.), *Fyodor Dostoevsky’s Crime and Punishment: A Casebook*, Oxford, Oxford University Press, 2006, σσ.119-147.

¹⁹ ενώ ταυτόχρονα θέτει έναν σαφή κοινωνικό στόχο (τη 'θυσία' των λίγων 'κακών-άδικων' ατόμων προς όφελος του 'καλού-αθώου' συνόλου). Το πρώτο σκέλος είναι 'υβριστικά' ατομοκεντρικό. Το δεύτερο σκέλος είναι ορθολογικά κοινωνιοκεντρικό.

Έτσι λοιπόν το έγκλημα προβάλλεται ως δικαίωμα των 'εξαιρετικών' ατόμων να υπερβούν το Νόμο. Ο ήρωας μετράει τον εαυτό του και τη θέλησή του για δύναμη, φιλοδοξώντας, να είναι ένας από τους ελάχιστους εκλεκτούς που μπορούν να σκοτώσουν χωρίς καμία συνέπεια και φυσικά χωρίς να βασανίζονται από ενοχές και τύψεις. Πάντως, έχοντας προσεκτικά και βασανιστικά σχεδιάσει και εκλογικεύσει το έγκλημα, αναφέρεται σ' αυτό με 'δέος', με τις ακόλουθες λέξεις ή φράσεις: «κάτι τέτοιο» (σ. 8), «σιχαμερή σκέψη» (σ. 10), «αν τύχαινε να φτάσω στ' αλήθεια στην πράξη;» (σ. 11). Μετά την εκτέλεση της πράξης χρησιμοποιεί κατ' επανάληψη τη λέξη «εκείνο» (σ. 142, 150, 222), ενώ αναφέρεται επιπλέον «σε κείνο το σπίτι», έπειτα «από κείνο το βράδυ» κλπ.²⁰

Στο σημείο αυτό όμως πρέπει να προσθέσουμε ότι ο δεύτερος φόνος της Λιζαβέτας, που ο ήρωας δεν έχει προσχεδιάσει και που 'συμβαίνει' ως 'παράπλευρη απώλεια', υπερβαίνει το μελετημένο σχέδιο του Ρασκόλνικοβ και στερείται φιλοσοφικής (υπο)στήριξης, αποκαλύπτοντας ταπεινά, ανθρώπινα κίνητρα, εφόσον διαπράττεται προκειμένου να μην αποκαλυφθεί ο πρώτος εκ προ μελέτης φόνος. Συνιστά την πρώτη 'ρωγή' στο κατά τα άλλα 'τέλειο' έγκλημα του ήρωα, που θα παίξει ρόλο στην κατοπινή του μεταστροφή.

***

Με το θέμα του ιδεοληπτικού φόνου στο έργο του Ντοστογιέφσκυ υπάρχει σαφής κοινωνικός στόχος (θυσία των λίγων αδικών στο βωμό των πολλών αθώων), αλλά και ιδεολογική-φιλοσοφική αναζήτηση (η αναμέτρηση του ήρωα με τον εαυτό του και η θέλησή του για δύναμη). Βρισκόμαστε κυρίως στον χώρο της κοινωνιολογίας, της ατομικής ψυχολογίας και της φιλοσοφίας. Στον Παπαδιαμάντη ο φόνος, αποτέλεσμα διανοητικής σύγχυσης και τρέλας, αποσκοπεί στην λύτρωση των θυμάτων αλλά και σε ένα είδος προσωπικής-υπαρξιακής δικαίωσης της ηρωίδας, εφόσον μετατρέπει τον εαυτό της σε όργανο του θεού. Βρισκόμαστε στον χώρο της τρέλας, της ατομικής ψυχολογίας και της μεταφυσικής.

III. Σύγκρουση ατόμου και κοινότητας

Τρίτος κοινός θεματικός άξονας των δύο έργων είναι η σύγκρουση του ατόμου με την κοινότητα. Ο κεντρικός χαρακτήρας επιχειρεί να επιβάλει τον δικό του ατομικιστικό Νόμο, υπερβαίνοντας τον επίσημα θεσπισμένο αλλά και τον άγραφο ηθικό Νόμο της κοινότητας, που επιτάσσει τον σεβασμό της ανθρωπίνης

¹⁹ Σημαντικές διαφορές που έχει ο Ρασκόλνικοβ με τον Υπεράνθρωπο του Νίτσε είναι ότι ο τελευταίος χαρακτηρίζεται από καλή υγεία, απιστία-αθεΐα και επιτυχή θέληση για δύναμη.

²⁰ Η επανάληψη της λέξης «Εκείνο» παραπέμπει γλωσσικά τουλάχιστον στο φρουδικό Εκείνο (id).

ζωής. Η Φραγκογιαννού διαπράττει το κακό στο όνομα του καλού για να σώσει τα φτωχά θυγάτρια και τις οικογένειές τους. Ο Ρασκόλνικοβ σκοτώνει τη γριά τοκογλύφο που αντιπροσωπεύει το κακό και το άδικο στην κοινωνία προκειμένου να επωφεληθούν εκατοντάδες άλλοι αθώοι, που ζουν φτωχοί, ταπεινωμένοι και καταφρονεμένοι.

Η θεία Χαδούλα ή Γιαννού η Φράγκισσα: η εγγενής ετερότητα

Η ηρωίδα του Παπαδιαμάντη είναι ένας χαρακτήρας που εγγενώς φέρει μέσα της την ετερότητα. Αυτό εκφράζεται κατ' αρχήν μέσα από το διπλό της όνομα. Από τη μια μεριά το βαφτιστικό της όνομα Χαδούλα παραπέμπει στο (μητρικό) χάδι που της έλειψε και που η ίδια δεν μπόρεσε να χαρίσει στα παιδιά της και στα εγγόνια της, αντιπροσφέροντάς τους το χάδι του θανάτου. Από την άλλη μεριά το προσωνύμιό της η Γιαννού η Φράγκισσα, η σύζυγος του Γιάννη του Φράγκου, ενδεχομένως υπαινίσσεται τον Άλλο, τον ξένο (Φράγκο),²¹ και κατ' επέκταση τον αλλότριο εαυτό της. Η ενασχόλησή της με τα βότανα –είδος μαγικής - τελετουργικής τέχνης στην οποία μυήθηκε από τη μάγισσα μάνα της– και η διπλή της ιδιότητα ως θεραπεύτρια (που προσφέρει στους συγχωριανούς της ίαση από διάφορες ασθένειες) και εξολοθρεύτρια (που αρχικά βοηθά τις νεαρές κοπέλες να κάνουν εκτρώσεις και στη συνέχεια πνίγει μικρά κορίτσια), γιάτρισσα και φόνισσα μαζί, επιπροσθέτως υπογραμμίζει το δυσπόστατο της ύπαρξής της. Οι δύο πλευρές της, η φωτεινή και η σκοτεινή, διαρκώς εναλλάσσονται αλλά ποτέ δεν διαλέγονται, δεν συν-υπάρχουν αρμονικά, εφόσον η ηρωίδα αδυνατεί σε οποιαδήποτε στιγμή να συλλάβει τον εαυτό της ως ολότητα. Παραμένει από την αρχή ως το τέλος ένα διχασμένο υποκείμενο. Ο εσωτερικός διχασμός της φτάνει στη μέγιστη απόκλιση, όταν, αφού διαπράξει τους φόνους, εξακολουθεί να παρουσιάζεται ως σωτήρας και απεσταλμένη του θεού.

Η Χαδούλα οδηγείται στο έγκλημα μέσα από μια αντεστραμμένη λογική, όταν έχει πια παραφρονήσει. Τη στιγμή που διαπράττει τα εγκλήματα διατηρεί μια παγερή ψυχραιμία εκτελεστικού οργάνου, κατά τη διάρκεια της καταδίωξής της αγωνίζεται απελπισμένα για την επιβίωσή της, ενώ τη νύχτα τα θύματά της επισκέπτονται το σαλεμένο μυαλό της μέσα από τα όνειρά της. Σε ορισμένα σημεία του κειμένου εκφράζεται η πρόθεσή της να εξομολογηθεί και να μετανοήσει, χωρίς όμως να προφτάσει να την πραγματοποιήσει.²² Δεδομένου ότι η Φραγκογιαννού βρίσκεται σε διαταραγμένη διανοητική κατάσταση, όλες οι

²¹ Βλ. G. Saunier, ό.π., σ. 242.

²² Μετά τον πρώτο φόνο «άρχισε να συχνάζη εις την εκκλησίαν (...) εμελέτα να εξομολογηθί και ανέβαλλεν» (σ. 522). Καταδιωκόμενη από τους τακτικούς, αγναντεύει την αντικρινή στεριά και σκέπτεται πως «θ' άρχιζε εκεί νέον βίον!» (σ. 564). Και τέλος λαμβάνει απόφαση μόλις φέξει να κατευθυνθεί προς τον Άγιο Σώστη. «Εκεί θα εξομολογείτο όλα τα πάθια της. Καιρός μετανοίας πλέον...» (σ. 566). Η εξομολόγηση, ως δρόμος λύτρωσης, της υποδεικνύεται και από τον απλοϊκό βοσκό Καμπαναχαμάκη, που την προτρέπει «να ξαγορευθη τα κρίματά της στο Γέροντα στο Ερημητήριο» (του Αη-Σώστη).

παραπάνω σκέψεις της δε φαίνεται να συνιστούν έκφραση ουσιαστικής μετάνοιας, δηλαδή ανάληψη ευθύνης για τις πράξεις της και συνειδητή απόφαση αλλαγής του τρόπου σκέψης και δράσης της· είναι μάλλον σκέψεις επιδερμικές, που μηχανικά έρχονται στο μυαλό της, απηχώντας περισσότερο το ευρέως αποδεκτό τυπικό της εκκλησίας ή ακόμη φιλόανθρωπος παραινήσεις του αφηγητή, παρά συνειδητή εσωτερική ανάγκη της ίδιας.²³

Οι τύψεις της για τα εγκλήματά της εκφράζονται με τρόπο ‘ασυνείδητο’, μέσα κυρίως από τα όνειρά της,²⁴ στα οποία παρελθόν, παρόν και μέλλον περιπλέκονται σε εφιαλτικούς συνειρμούς. Εξερχόμενη από τον λήθαργο του ονείρου, η Φραγκογιαννού συνήθως προφέρει, σχεδόν χωρίς συναίσθηση, την ευχή «Κύριε Ιησού Χριστέ ελέησόν με», που προφανώς συνάδει με την άποψη ότι η ηρωίδα δεν είναι άθεη αλλά πιστή, που υπό το βάρος του μάταιου βίου της, θέτει υπό αμφισβήτηση τη φιλευσπλαχνία του θεού, και τελικά σαλεύει ο νους της.

Η Φραγκογιαννού με τα εγκλήματά της αποκόπτει εαυτόν από την κοινότητα τόσο την ανθρώπινη όσο και την εκκλησιαστική. Εξατομικεύεται, βάζοντας πάνω από τον λόγο και νόμο της κοινότητας τον ατομικιστικό λόγο και νόμο. Μάλιστα, είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι με κανένα πρόσωπο μέσα στο έργο δεν συνάπτει σχέση, ούτε αναπτύσσει ουσιαστική επικοινωνία.²⁵

Η σχέση με τη μητέρα και τον πατέρα

Στο σημείο αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον να ανατρέξουμε εν συντομία στη σχέση της με τους γονείς της. Ιδιαίτερα αρνητική διαγράφεται μέσα στο

²³ Ο Κ. Παπαγιώργης (ό.π.) αναφέρει πως «στην περίπτωση της Φραγκογιαννούς, ο ψυχισμός της παιδοκτόνου αποδεικνύεται ελλιπής, απέναντι στην πράξη» (σ. 190). Εφόσον η Φραγκογιαννού διαπράττει το έγκλημα, έχοντας ήδη περάσει το κατώφλι της τρέλας, και με δεδομένο το αφηγηματικά εξόχως ‘υφασμένο’ ψυχαναλυτικό και θεολογικό υπόβαθρο του εγχειρήματός της, νομίζω πως μάλλον δεν τίθεται θέμα ελλιπούς αναπαράστασης του ψυχισμού της παιδοκτόνου. Σε άλλο σημείο της μελέτης του ο Παπαγιώργης κάνει την καίρια επισήμανση πως: «μια παρανοημένη γυναίκα που εγκληματεί τη μεσιτεύσει του Θεού, άρα μια φόνισσα που φονεύει ως φυσικός (ή διόλου φυσικός) αυτουργός, με ηθικό συναυτουργό το θείο, είναι ένα συγκλονιστικό θέμα. Υπονομεύοντας το αυτεξούσιο της ηρωίδας του, ο Παπαδιαμάντης θα μπορούσε να φτάσει πολύ μακριά» (σ. 194). Προσωπικά εκτιμώ πως ο Παπαδιαμάντης αυτό ακριβώς κάνει. Διαχειρίζεται τούτο το συγκλονιστικό θέμα, θέτοντας επικίνδυνα ερωτήματα και αφήνοντάς τα χωρίς απάντηση.

²⁴ Για τα όνειρα της ηρωίδας βλ. το σχολιασμό που κάνει ο Ξ. Κοκόλης, «Όνειρα και άλλα στη ‘Φόνισσα’», ό.π., σσ. 45-61.

²⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αδυναμίας της ηρωίδας να επικοινωνήσει με τους άλλους είναι ο διάλογος που αναπτύσσεται ανάμεσα σε αυτήν και τον μοναχό Ιωάσαφ, που συναντά τυχαία, ενώ προσπαθεί να διαφύγει από τους αστυνομικούς. Η Φραγκογιαννού εκφέρει έναν εντελώς «ατομικό λόγο», ενώ ο μοναχός απαντά με τον «υπερπροσωπικό λόγο» της εκκλησίας, που εκφράζει τη συλλογική εμπειρία της εκκλησιαστικής κοινότητας. Ωστόσο, όπως πειστικά επισημαίνει η Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη (*Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη (1887-1910)*, Αθήνα, Κέδρος, 1987, σσ. 193-195) παρατηρούμε τη «μονολογοποίηση του διαλόγου», εφόσον οι δύο λόγοι δεν συν-κλίνουν και δεν συν-διαλέγονται πουθενά.

αφήγημα η σχέση της ηρωίδας με τη μάνα της, Δελχαρώ.²⁶ Στις αναμνήσεις της Χαδούλας, «αμαυρές εικόνες του παρελθόντος», η μάνα της παρουσιάζεται ως «κακή, βλάσφημος και φθονερά», «μία από τας στρίγγλας της εποχής της», που «ήξευρε μάγια» και συνήθιζε να δίνει στην μοναχοκόρη της «νυχιές», τσιμπιές» και «δαγκωματιές». Η ολέθρια αυτή σχέση μάνας – κόρης προδιαγράφει την αδυναμία σύναψης άλλων σχέσεων της ηρωίδας και απειλητικά εγκυμονεί τον θάνατο.²⁷ Το μητρικό στοιχείο, νευραλγικός άξονας του κειμένου, αντιπροσωπεύεται από το μορφοειδωλο της κακιάς μάνας.

Την ίδια στιγμή η παρουσία του πατέρα μέσα στο έργο είναι υποτονική και εντελώς παθητική. Η συνακόλουθη σχέση με τον σύζυγό της, τον Γιάννη τον Φράγκο, τον επονομαζόμενο «Σκούφον» και «Λογαριασμόν» δεν είναι παρά μια επανάληψη της σχέσης της μάνας της με τον γερο-Σταθαρό, καθώς είναι και αυτός αδύναμος και ‘ανύπαρκτος’, σαν όλους τους άνδρες του κειμένου.²⁸ Πλάι στην απουσία του βιολογικού πατέρα, που έχει επισημανθεί από διάφορους μελετητές, στο κείμενο υπάρχει συστηματική γελοιοποίηση του συμβολικού πατέρα, δηλαδή του Νόμου («οι τακτικοί» ποτέ δεν καταφέρνουν να συλλάβουν τους καταδικασμένους, ενώ ο Νόμος, δια των εκπροσώπων του, ζητά να συλλάβει τη Φραγκογιαννού για το θάνατο της Ξενούλας, το μοναδικό θάνατο μέσα στο κείμενο για τον οποίο δεν είναι υπεύθυνη). Τέλος, υπάρχει ανταρσία κατά του Θεού-Πατέρα και του θεϊκού Νόμου, εφόσον η ηρωίδα παρουσιάζει τους φόνους ως θεϊκή εντολή και τον εαυτό της ως θεϊκό ενεργούμενο.

Η κακή σχέση της Χαδούλας και με τους δύο γονείς της (κακή μάνα, ανύπαρκτος πατέρας) κορυφώνεται όταν την «υπάνδρευσαν» και την «εκουκούλωσαν», και την επροίκισαν «με το σπίτι το ετοιμόρροπον εις το παλαιόν ακατοίκητον Κάστρον και με το μποστάνι το χέρσον εις την αγρίαν βαρεινήν εσχατιάν, και με το αγριοχώραφον το διαφιλονεικούμενον από τον γείτονα», ενώ κράτησαν για τους εαυτούς τους και τον γιο τους «δύο νεοδημήτους οικίας εις την νέαν πόλιν», «δύο αμπέλια, ... δύο ελαιώνας και ολίγα χωράφια». Η άρνηση χορήγησης στην μοναχοκόρη του αρχιναυπηγού γενναιόδωρης προίκας ισοδυναμεί με την άρνηση προσφοράς και αγάπης εκ μέρους των γονιών της. Η

²⁶ Το όνομα Δελχαρώ παραπέμπει στο Χάρος / Χαρά (ή άρνηση της χαράς). Βλ. Saunier Guy (Michel), ό.π., σ. 242 και Γιώργος Αριστηνός, «Εισαγωγή» στο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Η Φόνισσα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2006, σ. 42.

²⁷ Ο Ε. Γ. Ασλανίδης (*Το μητρικό στοιχείο στη Φόνισσα του Παπαδιαμάντη* (ψυχαναλυτικό δοκίμιο), Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1988, σ. 15) εύστοχα παρατηρεί ότι: «το μητρικό στοιχείο στη «Φόνισσα» είναι η συνεχής (‘σαν σκιά’) παρουσία της συγκεκριμένης σχέσης μάνας και κόρης – της μάγισσας Δελχαρώς και της θεραπεύτριας Χαδούλας: η σχέση αυτή, ως σχήμα, είναι ο γενεσιουργός παράγοντας, το ‘αίτιον’ των φόνων».

²⁸ Ο Ασλανίδης (ό.π., σ. 76) θεωρεί την απουσία του πατέρα ως αποφασιστικό παράγοντα για την «ερμηνεία του ενδομητρικού μύθου», ενώ η Γ. Φαρίνου (ό.π., σσ. 55-56) υπογραμμίζει την επανάληψη του ανδρικού ονόματος Γιάννης (Γιάννης ο Φράγκος, Γιάννης ο Περβολάς, Γιάννης ο Λυρίγκος), κάτι που ενδεχομένως ανταποκρίνεται στην ομοιομορφία των αντιδράσεών τους, δεδομένου ότι ως μυθιστορηματικοί χαρακτήρες παρουσιάζονται τελείως επίπεδοι, αφελείς και άβουλοι.

Χαδούλα παραμένει ως το τέλος «παγιδευμένη στο σώμα της μητέρας της»,²⁹ ανίκανη να προβεί σε άλλες ζωογόνες σχέσεις.

Αποκαλυπτικά της σχέσης της Χαδούλας με τους γονείς της είναι δύο όνειρα – το δεύτερο και τρίτο από τα επτά όνειρα που βλέπει συνολικά – στα οποία μπορεί να ανιχνευθεί η φροϋδική πραγματοποίηση της βαθύτερης επιθυμίας της ηρωίδα, δηλαδή η (αγαπητική) αποκατάσταση της σχέσης με τους γονείς της: η μητέρα της και ο πατέρας της παρουσιάζονται ως κατεξοχήν θετικές, δωρηματικές μορφές. Ο πατέρας της, που της έδωσε για προίκα το χέρσο μπουστάνι, τώρα τη φιλεύει λαχανίδες, οι οποίες όμως γίνονται ευθύς μόλις τις πιάσει τα κεφαλάκια των κοριτσιών που σκότωσε. Στο άλλο όνειρο η μάνα της, που της έδωσε μίξερη προίκα, εξωθώντας την λίγο πριν τον γάμο της σε κλοπή σεβαστού ποσού από το κομπόδεμα που η Δελχαρώ έκρυβε, της δίνει η ίδια νομίσματα, με το πρόσωπο της Παναγίας, που μεταμορφώνονται μόλις τα αγγίζει στα προσωπάκια των παιδιών που έπνιξε.³⁰ Τα δύο αυτά όνειρα, τεχνηέντως ενταγμένα στον κειμενικό καμβά, συνιστούν ένα σημαντικό ερμηνευτικό αφηγηματικό ίχνος, που υπαινίσσεται την αιτιατή σύνδεση της κακής σχέσης που είχε η νεαρή Χαδούλα με τους γονείς της (αίτιο) με τα εγκλήματα που διέπραξε η ώριμη Φραγκογιαννού (αποτέλεσμα). Η Χαδούλα, υποφέροντας από έλλειψη αγάπης και ανιδιοτελούς προσφοράς από πλευράς των γονιών της, δεν μπορεί στη συνέχεια η ίδια να συνάψει σχέσης αγάπης και αφοσίωσης με τα δικά της παιδιά. Η ίδια φαίνεται να ενσαρκώνει με τη σειρά της το κακό μορφοειδωλο της μάνας - που παίρνει τη μορφή αλλόκοτης και σκοτεινής κληρονομικότητας - ιδιαίτερα στη σχέση με τον γιο της Μήτρο. Αυτό, σε συνδυασμό με την περιθωριακή θέση της γυναίκας της εποχής, την οδηγεί σε μια εντελώς αρνητική συλλογιστική για την μοίρα των κοριτσιών, τη ζωή και το γάμο. Καθώς στα ψυχαναλυτικής υφής αδιέξοδά της και στο δυσβάσταχτο κοινωνικό κατεστημένο προστίθενται και οι περίπλοκοι μεταφυσικοί προβληματισμοί της περί θεοδικίας η ηρωίδα παραφρονεί και τελώντας εν ανομία και πλήρει συγχύσει εγκληματεί.

Η Φραγκογιαννού ως το τέλος παραμένει αποκομμένη από την κοινότητα και αμετανόητη για τις πράξεις της, μέσα σε έναν θλιβερό κύκλο μοναξιάς και αποξένωσης. Με κανένα πρόσωπο μέσα στο έργο δεν θα έχει ουσιαστική επικοινωνία, σε κανέναν δεν θα εξομολογηθεί τα κρίματά της, και φυσικά δεν θα λάβει άφεση αμαρτιών. Η Φραγκογιαννού από την αρχή του κειμένου ως το τέλος διαγράφεται ως άτομο, μέχρις ότου αφανιστεί κυριολεκτικά από τα νερά της θάλασσας.

Έτσι ο φόνος γίνεται μία μορφή αυτοκτονίας, όπως έχει επισημανθεί από την κριτική.³¹ Σκοτώνοντας τα μικρά κορίτσια η Χαδούλα είναι σαν να σκοτώνει εικόνες του εαυτού της στη βρεφική ή στη νεαρή ηλικία, ενώ ο τελικός της θάνατος, όταν την κυκλώνουν και την πνίγουν τα νερά της θάλασσας μπορεί να ιδωθεί ως μια κινηματογραφική εικόνα «αντίστροφης γέννησης» (όπου σταδιακά

²⁹ Βλ. Ε. Γ. Ασλανίδης, *ό.π.*, σσ. 23-24.

³⁰ Ο Ξ. Κοκόλης (*ό.π.*, σ. 52) αναφέρει σχετικά: «Αυτά όμως τα προικιά και τα φιλέματα και τα χαρίσματα μεταμορφώνονται στα χέρια της Χαδούλας· σε τι; - Σε «καρπούς» εγκλημάτων.

³¹ Βλ. Ξ. Κοκόλης, *ό.π.*, σ. 58 και G. Saunier, *ό.π.*, σ. 246.

το νερό καλύπτει τα γόνατα, τη μέση, το στήθος, το στόμα, τη μύτη) και μια επιστροφή στην ανυπαρξία. Η απουσία πτώματος μετά το θάνατο της ηρωίδας, πράγμα ασυνήθιστο για την αφηγηματική τεχνική του Παπαδιαμάντη φαίνεται να συνηγορεί προς αυτήν την κατεύθυνση.³²

Η Φραγκογιαννού έτρεξεν, έκαμε τον σταυρόν της, κι' επάτησεν επάνω εις το πέραμα της άμμου. Η άμμος ήτον ολισθηρά. Το κύμα ανήρχετο, εφούσκωνε. Η γυνή δεν ωπισθοδρόμησε. Δεν είχεν άλλην σανίδα σωτηρίας. Ούτε αυτήν, την παρούσαν μάλιστα δεν είχε.

Το κύμα ανέβαινε, ανέβαινε. Η Φραγκογιαννού επάτει. Η άμμος ενέδιδε. Οι πόδες της εγλιστρούσαν.

Ο βράχος του Αγίου Σώζοντος απείχε περί τας δώδεκα οργυιάς από την ακτήν. Ο λαιμός της άμμου, το πέραμα, θα ήτο πλέον ή πενήκοντα βημάτων το μήκος.

Το κύμα την έφθασεν έως το γόνυ, είτα ως την μέσην. Η άμμος εγλιστρούσεν. Εγίνετο βάλτος, λάκκος. Το κύμα ανήλθεν έως το στέρνον της.

Οι δυο άνδρες, οίτινες την εκνήγουν, έρριψαν μίαν τουφεκιάν διά να την πτοήσουν. Είτα ηκούσθησαν αι φωναί των, φωναί αλαλαγμού και βεβαίας νίκης.

Η Φραγκογιαννού απήχεν ακόμη ως δέκα βήματα από τον Αϊ-Σώστην.

Δεν είχε πλέον έδαφος να πατήση· εγονάτισεν. Εις το στόμα της εισήρχετο το αλμυρόν και πικρόν ύδωρ.

Τα κύματα εφούσκωναν αγρίως, ως να είχαν πάθος. Εκάλυψαν τους μυκτήρας και τα ώτα της. Την στιγμήν εκείνην το βλέμμα της Φραγκογιαννούς αντίκρυσσε το Μποστάνι, την έρημον βορειοδυτικήν ακτήν, όπου της είχαν δώσει ως προίκα έναν αγρόν, όταν νεάνίδα την υπάνδρευσαν και την εκουκούλωσαν, και την έκαμαν νύφην οι γονεείς της.

– Ω! να το προικιό μου! είπε.

Αυταί υπήρξαν αι τελευταίαι λέξεις της. Η γραία Χαδούλα εύρε τον θάνατο εις το πέραμα του Αγίου Σώστη, εις τον λαιμόν τον ενώνοντα τον βράχον του ερημητηρίου με την ξηράν, εις το ήμισυ του δρόμου, μεταξύ της θείας και της ανθρώπινης δικαιοσύνης. (Η Φόνισσα, σ. 569)

Ρασκόλνικοβ: Το διχασμένο υποκείμενο

Στον Ντοστογιέφσκυ στηλιτεύεται η κοινωνική εκμετάλλευση και η αδικία των ταπεινών και καταφρονεμένων από τους ισχυρούς και προνομιούχους, οπότε το έργο παίρνει σαφή ιδεολογική θέση στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής και πολιτικές προεκτάσεις. Ο φόνος της Αλιόνας, αδίστακτης εκμεταλλεύτριας των αδυνάτων, και η συνακόλουθη πρόθεση διαμοιρασμού της περιουσίας της στους φτωχούς, αποτελεί υπηρεσία και ευεργεσία προς την ανθρωπότητα· επομένως ο εκ προ μελέτης φόνος είναι ηθικά και κοινωνικά δικαιολογημένος.

³² Βλ. Ξ. Κοκόλης, ό.π., σ. 58-61.

Ο Ρασκόλνικοβ φέρει κι αυτός μέσα του στοιχεία διπλής προσωπικότητας. Πρώτα πρώτα το όνομά του στα ρωσικά σημαίνει διχασμένος. Επιπλέον, τόσο πριν όσο και μετά τον φόνο επιδεικνύει μεγάλη ευαισθησία μπροστά στον αδύναμο και πάσχοντα συνάνθρωπο: βοηθά οικονομικά έναν φτωχό και άρρωστο συμφοιτητή του, προσπαθεί να προστατέψει μια κοπέλα του δρόμου από κάποιον που την επιβουλεύεται, συμπαραστέκεται οικονομικά στην οικογένεια της Σόνιας μετά τον θάνατο του Μαρμελάντοβ.³³ Με άλλα λόγια κρύβει μέσα του μια άβυσσο καλού και μια άβυσσο κακού και παρουσιάζεται στην πράξη ικανός για το καλύτερο και για το χειρότερο. Επιπλέον, μετά το έγκλημα, μέσα από τα παραληρήματα της αρρώστιας του, παρουσιάζεται ολωσδιόλου αποστασιοποιημένος και ξένος απέναντι στους άλλους, ακόμη και στον ίδιο του τον εαυτό.³⁴

Ο Ντοστογιέφσκυ βάζει τον ήρωά του να σχεδιάζει, να προετοιμάζει και να εκτελεί τον φόνο της γριάς στο πρώτο από τα έξι μέρη του βιβλίου. Αυτό σημαίνει πως στη συνέχεια το βάρος της αφήγησης πέφτει στην προσπάθεια του ήρωα να ξαναβρεί τον δρόμο του και τον εαυτό του. Ο Ρασκόλνικοβ αναμετρείται με τον εαυτό του για να αποδείξει ότι δεν είναι μια «ψείρα», όπως οι κοινοί άνθρωποι του πλήθους, αλλά ένας Ναπολέοντας, που καταπατά χωρίς συνέπεια τους υπάρχοντες νόμους, εγκαθιδρύοντας τους δικούς του κι έχοντας το δικαίωμα να συντρίψει άλλες ανθρώπινες «ψείρες». Ωστόσο, παρά τις προσδοκίες του, μετά τον φόνο καταρρέει σωματικά και ψυχικά: αρρωσταίνει βαριά, πέφτει σε βαθύ λήθαργο και παραλήρημα και ο γιατρός διαπιστώνει σημάδια τρέλας. Η αλαζονική οίηση του «εξαιρετικού» υπερανθρώπου καταρρέει ολοσχερώς, μέσα από την ειρωνεία της αυτοπροδοσίας (τον προδίδει ο ίδιος ο εαυτός του).

Σ' αυτήν την αυτοκαταστροφική του πορεία και βιώνοντας την απόλυτη εσωτερική διάλυση και την έσχατη αποξένωση από την κοινότητα, ο Ρασκόλνικοβ έχει το ευτύχημα να συναντήσει τη Σόνια (κάτι που στερείται η ηρωίδα του Παπαδιαμάντη). Η Σόνια είναι ένα πρόσωπο-μάρτυρας, που από αγάπη καταφεύγει στην πορνεία για να ταΐσει τα μικρά ετεροθαλή αδέρφια της, έχοντας έναν πατέρα παραδομένο στο ποτό, μια μητριά υστερική και αποτρελαμένη από την ένδεια και τη φτώχεια, ενώ υπήρξε φίλη της αδικοχαμένης Λιζαβέτας. Ο Ρασκόλνικοβ αρχίζει σταδιακά να αναπτύσσει ουσιαστική σχέση με τη Σόνια, στην οποία ομολογεί το έγκλημά του, αποκτά συνείδηση της πράξης

³³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συμβολισμός των ονομάτων και άλλων ντοστογιεφσκικών ηρώων. Ο Ραζουμίχιν συνδέεται με τη λέξη «*rasum*», που στα ρωσικά σημαίνει λόγος, λογική. Σόνια είναι το χαϊδευτικό της Σοφίας (η φωνή της συνείδησης του Ρασκόλνικοβ), ενώ Μαρμελάντοβ παραπέμπει στη μαρμελάδα και πιθανώς υποδηλώνει τη νοητική κατάσταση του ήρωα εξαιτίας του ποτού.

³⁴ Ο Κ. Παπαγιώργης (*Ντοστογιέφσκι*, σ. 239) περιγράφει με γλαφυρό τρόπο πώς ο Ντοστογιέφσκυ αντιλαμβάνονταν τη συνείδηση, ως «κονίστρα αντιδικίας και μόνιμης λογομαχίας, έναν ανοίκειο χώρο πυκνοκατοικημένο από όλες τις δόλιες και φευγαλέες εκφάνσεις του “εγώ” και του “εσύ”, πράγμα που οδήγησε στη δημιουργία των «διχασμένων του ηρώων».

του και οδηγείται στη ‘μετά-νοια’, δηλαδή στην πλήρη μεταστροφή της σκέψης του και της δράσης του. Στο τέλος, αποδέχεται το μαρτύριο και την οδύνη, προκειμένου να εξιλεωθεί για το διπλό έγκλημά του: το πρώτο φιλοσοφικά θεμελιωμένο (που ‘τιμωρεί’ την εκμεταλλεύτρια Αλιόνα) και το δεύτερο ταπεινά εκτελεσμένο (που αφανίζει τη ζωή της καλοκάγαθης και τίμιας Λιζαβέτας). Η ‘αθώα’ πόρνη και ο ‘ευαίσθητος’ φονιάς, αντιμέτωποι με οριακές επιλογές, όπως η αυτοκτονία, η τρέλα και η διαφθορά, βρίσκουν τη δύναμη να αλλάξουν τον τρόπο ζωής τους, με στήριγμα την πίστη στον Θεό και την ελπίδα που απορρέει από την Ιστορία της Ανάστασης του Λαζάρου.³⁵ Η Σόνια, τον παρακινεί να πάει στη μέση της πλατείας της Πετρούπολης να φιλήσει ταπεινά το χώμα και να ομολογήσει δημόσια το έγκλημά του:

Πήγαινε στο σταυροδρόμι, προσκύνησε τους ανθρώπους, φίλησε τη γη, γιατί αμάρτησες κι απέναντι σ’ αυτήν, και πες φωναχτά σ’ όλον τον κόσμο: είμαι φονιάς. (Έγκλημα και τιμωρία, τ. Β’, 673)

Όταν έφτασε στη μέση της πλατείας τον κυριέυσε ξάφνου μια συγκίνηση που τον έκανε άνω κάτω(...) Εκείνο το μαράζι που δάγκωνε την καρδιά του κι η ταραχή του όλον αυτόν τον καιρό τον είχαν τόσο πολύ εκμηδενίσει, που αρπάχτηκε με πόθο από αυτήν την ευκαιρία για να νιώσει ένα γνήσιο, καινούριο πλέριο συναίσθημα. Τον συνεπήρε κάτι σαν σπασμός. Λες και μια μονάχα σπίθα, καταχωνιασμένη στην ψυχή του, πήρε φωτιά κι η φλόγα της τον κατάκαψε σύγκορμο. Τα πάντα μαλάκωσαν μέσα του και τα μάτια του γέμισαν δάκρυα... (Έγκλημα και τιμωρία, τ. Β’, 675)

Ο Ρασκόλνικοβ φιλά το ρωσικό χώμα³⁶ και πηγαίνει αμέσως μετά να παραδοθεί στην αστυνομία, εκθέτοντας με απόλυτη λεπτομέρεια τις πράξεις και τις προθέσεις του. Αυτή η δημόσια ομολογία, που προϋποθέτει τη μεταστροφή του νου και οδηγεί σε μια αλλαγή συμπεριφοράς απέναντι στους άλλους, στη ουσία λειτουργεί ως πράξη επανασύνδεσης με την κοινότητα. Η Σόνια αφοσιωμένη σύντροφος, τον ακολουθεί στη Σιβηρία και του συμπαραστέκεται μέχρι το τέλος. Με τον τρόπο αυτόν στο *ΕκΤ* υπογραμμίζεται η δυνατότητα αναγέννησης του ανθρώπου μέσα από την επικοινωνία και τη σχέση του με τον συνάνθρωπο, οπότε το «άτομο» (μονάδα) γίνεται «πρόσωπο» (σχέση).³⁷ Ο άνθρωπος ξαναβρίσκει την εσωτερική ισορροπία του και διασώζεται από τον

³⁵ Για μια διερεύνηση του θέματος της θρησκείας στον Ντοστογιέφσκυ βλ. Malcolm Jones, “Dostoevskii and religion” στο W. J. Leatherbarrow (ed.), *The Cambridge Companion to Dostoevskii*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, σσ. 148-174 και Hutterian Brethren (ed.), *The Gospel in Dostoevsky* (with illustrations by F. Eichenberg), NY & Robertsbridge, The Plough Publishing House, 1988.

³⁶ «Φιλώντας το λιθόστρωτο, όπου πατούν και φτύνουν όλοι, ο Ρασκόλνικοβ ζει μια στιγμή υπέρτατης ταπεινώσης και συνάμα μια στιγμή εκστατικής ταύτισης με την πατρίδα, τα λαό και τον Χριστό. Την ανώτερη δυνατότητα του Ρώσου.» Κ. Παπαγιώργης, *Ντοστογιέφσκυ*, σ. 260.

³⁷ Για μια ορθόδοξη εκκλησιαστική προσέγγιση της ανθρωπολογίας του προσώπου βλ. J. Zizioulas, *Being as Communion, Studies in Personhood and the Church*, Crestwood, New York: St Vladimir’s Seminary, 1985.

πνευματικό θάνατο, μέσα από την αγάπη του συνανθρώπου και την πίστη στην Ανάσταση. Εύγλωττα ο ρώσος φιλόσοφος, ανθρωπολόγος και θεωρητικός της λογοτεχνίας Μιχαήλ Μπαχτίν επισημαίνει ότι:

«Κανένα εγώ (όσο μεγάλο κι αν είναι) δεν μπορεί να ολοκληρωθεί μόνο του, χωρίς τον άλλον, χωρίς τον συνεχή διάλογο με τους άλλους.» «Η ιδεολογική εξέλιξη του ανθρώπου είναι μια διαδικασία επιλογής και αφομοίωσης των λέξεων του άλλου.»³⁸

Η μεγάλη σημασία που αποδίδεται στην ουσιαστική ανθρώπινη επαφή με τον άλλο είναι διάχυτη σε ολόκληρο το έργο. Χαρακτηριστική είναι η συμπεριφορά της Κατερίνας Ιβάνοβνα, μητριάς της Σόνιας, η οποία την κακομεταχειριζόταν και την παρακινούσε να βγει στο πεζοδρόμιο για να φέρει φαγητό στα πεινασμένα αδέρφια της. Ωστόσο, την πρώτη μέρα που η Σόνια γύρισε από την απάνθρωπη δουλειά της, φέρνοντας τριάντα ασημένια ρούβλια, κι έπεσε τρέμοντας στο κρεβάτι με το πρόσωπο στον τοίχο

Η Κατερίνα Ιβάνοβνα πλησίασε το κρεβατάκι της Σόνιτσκας κι όλο το βράδυ έμεινε γονατισμένη δίπλα στα πόδια της, της φίλαγε τα πόδια, δεν ήθελε να σηκωθεί κι ύστερα της πήρε έτσι και τις δυο ο ύπνος αγκαλιασμένες... (Εγκλημα και τιμωρία, τ. Α', σ. 28)

Η σχέση με τη μητέρα και τον πατέρα

Και στο έργο αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον η διερεύνηση της σχέσης του κεντρικού ήρωα με τη μητέρα και τον πατέρα του ή με τα συμβολικά υποκατάστατά τους. Η σχέση του Ρασκόλνικοβ με τη μητέρα του (Πουλχερία Ρασκόλνικοβα) και την αδερφή του (Ντούνια Ρομάνοβνα) διαγράφεται διακριτική και τρυφερή. Οι δύο γυναίκες απεικονίζονται ιδιαίτερα δοτικές και αφοσιωμένες απέναντι στον μονάκριβο γιο και αδερφό. Η μητέρα, στο μακροσκελές της γράμμα προς τον Ρόντια της, εκφράζει στοργική ανησυχία για κάθε λεπτομέρεια της ζωής του. Η αδερφή του Ντούνια είναι έτοιμη να συνάγει γάμο με τον ευκατάστατο κύριο Λούζιν, προκειμένου να επιλύσει το μεγάλο οικονομικό πρόβλημα της οικογένειάς της, βοηθώντας παράλληλα τον μικρότερο αδερφό της. Ο Ρασκόλνικοβ προσβάλλεται βαριά με αυτήν την ανιδιοτελή πράξη αυτοθυσίας της αδερφής του και νιώθει ενοχές διότι η Ντούνια, που «για την άνεσή της, ακόμη και για να σώσει τον εαυτό της απ' το θάνατο δεν θα πουλιότανε, για τον άλλον [για τον αδερφό της δηλαδή] να πουλιέται!» (σ. 60) Στις συναντήσεις του Ρόντια με την μητέρα του και την αδερφή του που λαμβάνουν χώρα αφού έχει ήδη διαπράξει το έγκλημα, είναι απόμακρος, αλλόκοτος, μισάνθρωπος και εντελώς κυκλοθυμικός απέναντί τους. Στο πλευρό

³⁸ Μ. Μπαχτίν, «Ο ομιλών στο μυθιστόρημα», *Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής*, 1980, σσ. 197-238.

του Ρόντια βρίσκεται αδιάκοπα ο πιστός και αφοσιωμένος Ραζουμίχιν, έτοιμος να συμπαρασταθεί σε κάθε ανάγκη του, ιδιαίτερα δε στην αρρώστια του, όταν εκείνος πέφτει σε βαθύ λήθαργο και χάνει τις αισθήσεις του. Όταν φθάνουν στην Πετρούπολη η μητέρα του Ρόντια και η αδερφή του, ο Ραζουμίχιν παίρνει τη θέση του άρρωστου γιου και τις φροντίζει με κάθε τρόπο.

Στο έργο αυτό ο βιολογικός πατέρας παρουσιάζεται να έχει προ πολλού πεθάνει, ενώ δεν σχολιάζεται η απουσία του από τη ζωή του γιου του. Ωστόσο, στο έργο αυτό απεικονίζονται ποικίλα υποκατάστατα του Συμβολικού Πατέρα: Πρώτα πρώτα ο Νόμος παρουσιάζεται δίκαιος και φιλόανθρωπος, εφόσον αναγνωρίζονται ελαφρυντικά στο έγκλημα του Ρασκόλνικοβ και καταδικάζεται με σχετικά ήπια ποινή (επτά χρόνια κάτεργα στη Σιβηρία).³⁹ Ο Θεός-Πατέρας παρουσιάζεται επίσης απέραντα μακρόθυμος και φιλόανθρωπος μέσα από τον ζωοποιό Λόγο του Ευαγγελίου. Ακόμη και όταν ο άνθρωπος επαναστατεί κατά του θείου Νόμου, μπορεί να βρει καταφύγιο στο θαύμα της Ανάστασης και στη συγχώρεση που του προσφέρεται. Τέλος, ο ανακριτής Πορφύρης Πετρόβιτς (μια υποκατάστατη μορφή του πραγματικού-βιολογικού πατέρα) φέρεται στον νεαρό με πατρική κατανόηση και μεγαλοψυχία, δίνοντάς του τον χρόνο και την ευκαιρία να ομολογήσει μόνος του την πράξη του, ούτως ώστε να τύχει ευμενέστερης μεταχείρισης από το δικαστήριο, πράγμα που γίνεται. Το έργο τελειώνει με τους δύο αποκλίνοντες ήρωες, βαφτισμένους και αναγεννημένους μέσα από την αγάπη. Η ζωντανή σχέση και η έμπρακτη θυσία-προσφορά του ενός προς τον άλλον έχει πλέον πάρει τη θέση της διαλεκτικής:

«Έκλαιγε κι αγκάλιασε τα γόνατά της ... Το ξερε πια και δεν είχε κοιμιάν αμφιβολία πως την αγαπούσε πέρα απ' το καθετί και πως επιτέλους είχε έρθει εκείνη η στιγμή. ...

Ήταν κι οι δυο τους χλωμοί κι αδύνατοι. Όμως αυτά τα άρρωστα χλωμά πρόσωπα, τα φώτιζε τώρα η χαραυγή ενός νέου μέλλοντος, μιας ανάστασης σε μια καινούρια ζωή. Είχαν ξαναγεννηθεί με την αγάπη. Η καρδιά του καθενός είχε αποκτήσει μιαν αστείρευτη πηγή ζωής για την καρδιά του άλλου.

«(...) Έπρεπε να περάσουν άλλα εφτά χρόνια. Τι τρομερά βάσανα και τι ατέλειωτη ευτυχία τους περίμεναν! Όμως αυτός είχε ξαναγεννηθεί και το ξερε και το νιωθε σ' όλο του το είναι, ενώ αυτή ζούσε μονάχα από τη δική του ζωή.» «Η ζωή είχε μπει στη θέση της διαλεκτικής και κάτι εντελώς διαφορετικό άνοιγε τώρα το δρόμο του μες στο μυαλό του.» (Έγκλημα και τιμωρία, τ. Β', σ. 702-3)

***

³⁹ Το έγκλημα θεωρήθηκε ότι έγινε από τον νεαρό φοιτητή κατά τη διάρκεια προσωρινής παραφροσύνης και χωρίς υπολογισμό, λόγω κακής οικονομικής κατάστασης και η ομολογία του εγκλήματος θεωρήθηκε αποτέλεσμα αληθινής μετάνοιας. Θετικά προσμετρήθηκε η ευαίσθητη στάση του Ρασκόλνικοβ απέναντι σε έναν φυματικό συμφοιτητή του, στον οποίο χάρισε τα τελευταία του χρήματα για να τον συντηρήσει σχεδόν έξι μήνες κι όταν εκείνος πέθανε περιποιήθηκε το γέρο και άρρωστο πατέρα του φίλου του. Επιπλέον, μετά το φόνο πρόσφερε όλα τα λεφτά που του έδωσε η μητέρα του στην Κατερίνα Ιβάνοβνα για τα έξοδα της κηδείας του Μαρμελάνοβ. [*Έγκλημα και τιμωρία*, τ. Β', 686]

Αναφορικά με τον τρίτο άξονα των δύο έργων, δηλαδή τη σύγκρουση ατόμου και κοινότητας διαπιστώνουμε τα ακόλουθα:

Ο Ρασκόλνικοβ, ένα διχασμένο υποκείμενο, παρουσιάζεται ως ένας άνθρωπος ενταγμένος σε ένα πλέγμα υγιών σχέσεων, οικογενειακών και φιλικών. Έχει δεχτεί από την οικογένειά του, και συγκεκριμένα από τη μητέρα του και την αδερφή του ένα περίσσειμα αγάπης, ενώ ταυτόχρονα ο πιστός του φίλος Ραζουμίχιν του συμπαραστέκεται αδιάλειπτα σε κάθε του βήμα. Ο ντοστογιεφσκικός ήρωας καταρχήν **μετέχει σε ουσιαστικές σχέσεις**. Ωστόσο, η απουσία του βιολογικού πατέρα δημιουργεί κάποια ερωτηματικά και ίσως εν μέρει να παίζει κάποιο ρόλο για την κατοπινή του εξέλιξη.

Παρόλα αυτά, αποφασίζει να εξασκήσει το βασικό συστατικό της ανθρώπινης φύσης και μέγιστο ανθρώπινο δικαίωμα, αυτό της ελεύθερης βούλησης. Νέος, ορμητικός, απόλυτος και ενδεής επιλέγει να βγει από τον κύκλο των οικογενειακών, φιλικών και κοινωνικών σχέσεων, διεκδικώντας κοινωνική δικαιοσύνη, αλλά και προσωπική δικαίωση της θέλησής του για δύναμη και φτάνει στο έγκλημα. Με τον τρόπο αυτόν αποξενώνεται από τον εαυτό του, από τους οικείους του, αλλά και από την κοινότητα, εφόσον εισάγει τον ατομικό του λόγο και νόμο (**έξοδος από τις σχέσεις του με τους άλλους, εξατομίκευση κοινωνικά καταστροφική**).

Αποτέλεσμα είναι η πολλαπλή κατάρρευση του ήρωα (σωματική, ψυχική, διανοητική). Τελώντας υπό το κράτος απόλυτης σύγχυσης, μέγιστης αποξένωσης και ολοκληρωτικής αποτυχίας - αστοχίας βρίσκει μπροστά του την ταπεινή και ταπεινωμένη Σόνια που του ξαναπροσφέρει αγάπη και σχέση συντροφική, και τον ανακριτή Πορφύρη που του παρέχει μεγαθυμία και κατανόηση πατρική. Ο Ντοστογιέφσκυ, οικοδομώντας το παραπάνω αφηγηματικό πλέγμα σχέσεων μεταξύ των μυθιστορηματικών του ηρώων οδηγεί εν τέλει τον Ρασκόλνικοβ, αβίαστα και φυσιολογικά, στην 'έξοδό' του από την προσωρινή του εξατομίκευση, στην επανεύρεση της εσωτερικής του ισορροπίας και 'ολότητας' και στην αποκατάσταση των σχέσεών του με την κοινότητα χάρη στη Σόνια. Την ειλικρινή μετάνοιά του, ακολουθεί η δημόσια ομολογία του και η αποδοχή του μαρτυρίου, πράγμα που ισοδυναμεί με την **επανασύνδεσή του με την κοινότητα**.

Στο *ΕκΤ* αρχικά ο Ρασκόλνικοβ διαλέγει το ακραίο κακό (φόνος), αγγίζει τα ανθρώπινα όριά του, υφίσταται τις έσχατες συνέπειες της επιλογής του και φτάνει στο σημείο μηδέν, από όπου θα μπορούσε να οδηγηθεί στην τρέλα, τη διαφθορά ή την αυτοκτονία (όπως κάνει ο Σβιντριγκάλιοβ, ο σωσίας του Ρασκόλνικοβ μέσα στο μυθιστόρημα). Στη συνέχεια ασκεί και πάλι το υπέρτατο δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής και διαλέγει, αυτή τη φορά τη μόνη δυνατότητα ζωής του ανθρώπου, δηλαδή τη συν-ύπαρξη μέσα από γνήσιες σχέσεις.

Στο έργο του Παπαδιαμάντη τα πράγματα είναι διαφορετικά. Η ηρωίδα προσδιορίζεται από παντελή έλλειψη σχέσεων αληθινής αγάπης, πρώτα πρώτα εκ μέρους των γονιών της. Και ενώ μυείται στα διάφορα στάδια (ή ρόλους) του

γυναικείου βίου (σύζυγος, μητέρα, γιαγιά, συν-χωριανή), και ενώ αυξάνονται διαρκώς οι ομόκεντροι κύκλοι των ‘δεσμών’ γύρω της, καμία σχέση και κανένας άνθρωπος δεν φαίνεται να αγγίζει το ψυχικό της κέντρο, την απλή και ουσιαστική ανθρώπινη ανάγκη για αυθεντική επικοινωνία και επαφή. Είναι μια ηρωίδα που πάσχει από **έλλειψη γνήσιων σχέσεων**.

Βιώνοντας την έσχατη εσωτερική μοναξιά και αποξένωση, με όλα τα κοινωνικά προβλήματα των γυναικείων ρόλων ζέοντα γύρω της, και με (παρα)δεδομένη την πίστη στη φιλευσπλαχνία του Θεού μέσα της, ψηλαφώντας το απόλυτο αδιέξοδο, σχεδόν ‘εξαναγκάζεται’ να θέσει εαυτόν εκτός κοινότητας (εξαναγκάζεται, εφόσον οι γονείς της δεν της μετέδωσαν την εμπειρική ζωογόνο γνώση της γνήσιας σχέσης) και οδηγείται στην ‘ιδιωτεία’,⁴⁰ δηλαδή στην παράνοια και την τρέλα (**έξοδος του εαυτού από την κοινότητα, ‘ιδιωτεία’-τρέλα: εξατομίκευση αυτοκαταστροφική**). Στο σημείο αυτό μπορούμε να θυμηθούμε τις τρεις επιλογές που συζητούν οι Ντοστογιεφσκικοί ήρωες, ο Ρασκόλνικοβ και η Σόνια: τρέλα, διαφθορά, αυτοκτονία. Ο Παπαδιαμάντης επιτρέπει στη δική του ηρωίδα να ακολουθήσει το ρευστό και μετέωρο μονοπάτι της τρέλας. Στη συνέχεια η Χαδούλα οδηγείται στο φόνο (**εξατομίκευση, κοινωνικά καταστροφική**).

Για τη Χαδούλα δεν υπάρχει επιστροφή, διότι όλα τα νήματα έχουν πια κοπεί (η αγάπη στο συνάνθρωπο, η πίστη στον Θεό, η ελπίδα σε μια ευνομούμενη κοινωνία), ή διακόπηκαν πρόωρα στη νεαρή της ηλικία από την ίδια της τη μάνα. Έτσι όπως ο Παπαδιαμάντης έχει εξυφάνει αφηγηματικά τις σχέσεις της ηρωίδας του με τους υπόλοιπους χαρακτήρες κι έτσι όπως έχει (οικο)δομήσει την προσωπικότητά της, η πορεία της φαίνεται να είναι μονόδρομος. Μετά το σημείο μηδέν (φόνος ως απόρροια της τρέλας, δηλαδή της ‘ιδιωτείας’) μάλλον δεν υπάρχει δυνατότητα ελεύθερης επιλογής, ούτε δυνατότητα επιστροφής στη Ζωή. Ένας άνθρωπος που δεν έχει βιώσει ποτέ την αυτοθυσία και το απόλυτο δόσιμο της άδολης αγάπης, οδηγείται σχεδόν μοιραία στην απόλυτη άρνηση του προσώπου, δηλαδή των αυθεντικών σχέσεων με τα άλλα πρόσωπα. Το επόμενο βήμα, μετά την τρέλα και τον φόνο είναι ο θάνατος. Η γραία Χαδούλα πεθαίνει στη θάλασσα μόνη, κατάμονη (κατά άλλους ερμηνευτές αυτοκτονεί), όπως έζησε. Αφομοιώνεται από το υγρό στοιχείο ή επιστρέφει στην ανυπαρξία.

Η Χαδούλα, η Γιαννού Φράγκισσα, είναι μια ακραία μορφή εξατομίκευσης. Μέσα από την έλλειψη αγάπης και αυθεντικών σχέσεων, οδηγείται στην τρέλα και στη συνέχεια στον φόνο με τελική κατάληξη το θάνατο. Στην περίπτωση της παπαδιαμαντικής ηρωίδας δεν ξέρω αν μπορούμε να μιλήσουμε για άσκηση ελεύθερης βούλησης (όπως στην περίπτωση του Ρασκόλνικοβ), διότι η έλλειψη αγάπης από την παιδική της ηλικία είναι σαν να της έχει αφαιρέσει τη δυνατότητα ελεύθερης επιλογής του ‘σχετίζεσθαι’, σαν η ίδια η δυνατότητα σχέσης να απουσιάζει από το ψυχολογικό της πεδίο.

⁴⁰ Να θυμηθούμε ότι «idiot» στα αγγλικά είναι ο τρελός, ο ανόητος, δηλαδή ο διαφορετικός, αυτός που είναι εκτός της κοινότητας.

Συμπέρασμα

Το *ΕκΤ* προφανώς λειτούργησε ως λογοτεχνικό πρότυπο της *Φ*. Ωστόσο, όχι μόνο δεν έχουμε παθητική μίμηση του πρωτοτύπου, αλλά μια καθόλα δημιουργική αφομοίωση. Κρατώντας έναν κοινό σκελετό και κάποιους βασικούς θεματικούς άξονες, ο Παπαδιαμάντης τους διερευνά από μια διαφορετική οπτική, και τους εμπλουτίζει με εντελώς νέα δεδομένα πλοκής, συνθέτοντας έναν περίπλοκο αφηγηματικό ιστό, όπου το δυσβάστακτο κοινωνικό φορτίο του 19^{ου} αιώνα δια-πλέκεται με μεταφυσικούς προβληματισμούς και ένα σύνθετο ψυχαναλυτικό υπόβαθρο της κεντρικής ηρωίδας.

Στο έργο του Παπαδιαμάντη διαγράφεται το απέλπιδο αδιέξοδο του ατόμου. Η γριά Χαδούλα, έχοντας απολέσει όλα τα ερείσματά της (προσωπικά, οικογενειακά, μεταφυσικά, κοινωνικά), παραμένει ως το τέλος δέσμια της ατομικιστικής της επιλογής και της παράφρονα υβριστικής λογικής της. Η τρέλα της ηρωίδας εμποδίζει εκ των πραγμάτων τις ενδελεχείς ενδοσκοπήσεις· καθώς όμως παρουσιάζεται ως απόρροια της ελλειμματικής σχέσης της με τους γονείς της, του βεβαρημένου κοινωνικού ρόλου της γυναίκας και του αδιέξοδου προβλήματος της θεοδικίας, υπογραμμίζει ψυχαναλυτικής υφής αιτιάσεις στη σχέση γονιών-παιδιών που 'εγκυμονούν' τον θάνατο, ενώ παράλληλα θέτει επικίνδυνα μεταφυσικά ερωτήματα, που παραμένουν ως το τέλος μετέωρα, σχεδόν 'αιρετικά'. Η *Φόνισσα* είναι ένα έργο ασύμμετρο, χωρίς κάθαρση, διαχρονικά μοντέρνο, με τέλος ανοιχτό και αινιγματικό.

Στο μυθιστόρημα του Dostoevsky επίσης διαπιστώνεται η ολοσχερής αποτυχία του «ανθρώπου-ατόμου» και της ατομικιστικής πρόσληψης και χρήσης του κόσμου. Ωστόσο πλάι σ' αυτήν την αποτυχία του ανθρώπου-ατόμου υπάρχει και η κατάφαση στον «άνθρωπο-πρόσωπο», που συνάπτει προσωπική σχέση και διαλέγεται με τον κόσμο και τους ανθρώπους. Έτσι, η σύγκρουση του Ρασκόλνικοβ με την κοινότητα καταλήγει σε επανασύνδεση με αυτήν, η ύβρις που διαπράττει δίνει τη θέση στη μετά-νοια (μετα-στροφή νοός). Η σαφής λύση που προκύπτει μέσα από το ψυχικό βάσανο του ήρωα κάνει το *ΕκΤ* ένα έργο εξαιρετικά φιλοσοφημένο και γοητευτικό, που προσφέρει εν τέλει στον αναγνώστη την ελπίδα της πίστης στον Θεό και της αγάπης στον συνάνθρωπο. Πρόκειται για ένα έργο με θέση και με κάθαρση, διαχρονικά κλασικό, που εκφράζει την ορθόδοξη ανθρωπολογία του προσώπου ως σχέση.

Στη *Φόνισσα* παρουσιάζονται οι ακραίες συνέπειες της εξατομίκευσης και η υπαρκτική αδυναμία του ανθρώπου να ζήσει, να εξαντλήσει τις ανθρώπινες δυνατότητές του, εκτός σχέσης.

Στο *ΕκΤ* διαγράφεται αφενός το μεγαλειώδες ανθρώπινο χαρακτηριστικό και δικαίωμα της ελεύθερης βούλησης και αφετέρου το συν-υπάρχειν ως μοναδική υπαρκτική δυνατότητα του ανθρώπου.

Σταυρούλα Μαυρογένη

**Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝ ΣΡΕΜΑΤΣ *Ο ΚΥΡ ΓΕΡΑΣΗΣ***

Ο σέρβος λογοτέχνης και ιστορικός Στέφαν Σρέματς (Stevan Sremac) γεννήθηκε το 1855 στην Σέντα της Βοϊβοντίνα που τότε ανήκε στην Αυστροουγγαρία. Καταγόταν από οικογένεια χειρωνακτών. Πολύ νωρίς έμεινε χωρίς του γονείς του και αναγκάστηκε να μετοικήσει στο Βελιγράδι, όπου πέρασε στην κηδεμονία του θείου του, Γιόβαν Τζώρτζιεβιτς (Jovan Đorđević). Στην ίδια πόλη τελείωσε το γυμνάσιο, το 1875. Συνέχισε τις σπουδές του στο τμήμα φιλοσοφικής της Μεγάλης Σχολής. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ιστορία της Σερβίας. Στον Σερβο-Τουρκικό πόλεμο του 1876-78 κατατάχθηκε εθελοντής στον σερβικό στρατό. Από τη λήξη του πολέμου και μετέπειτα εργάστηκε ως καθηγητής μέσης εκπαίδευσης στις πόλεις Ναϊσσός (Niš) και Πίροτ. Επέστρεψε στο Βελιγράδι, το 1902, όπου ασχολήθηκε με τη συγγραφή έργων. Το 1906 έγινε μέλος της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών (SAN) και την ίδια χρονιά πέθανε στην πόλη Σόκο Μπάνια της Σερβίας.¹

Ο Σρέματς άρχισε να εκδίδει τα έργα του μετά το 1888. Κατά την πρώτη αυτή περίοδο απέφευγε να υπογράφει με το όνομά του και χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο «Senčanin». Αρχικά ασχολήθηκε με ιστορικά θέματα. Στον κύκλο αυτό ανήκουν τα έργα που δημοσιεύθηκαν αρχικά στην εφημερίδα της Βοσνίας *Bosanska vila* (Βοσνιακή νύμφη) και τα οποία αργότερα εκδόθηκαν με τον τίτλο *Iz knjiga starostavnih* (Από το βιβλίο των προγόνων). Πρόκειται για κείμενα που αναφέρονται σε σημαίνοντα πρόσωπα της σερβικής ιστορίας.² Δεν επρόκειτο όμως για έργα που μπορεί να θεωρηθούν ότι εντάσσονται στην σερβική ιστοριογραφία. Ο Σρέματς τελούσε υπό την επιρροή της παραδοσιακής ιστοριογραφικής σχολής της Σερβίας, εκπρόσωπος άλλωστε της οποίας ήταν και ο θείος του, καθηγητής Ιστορίας της Μεγάλης Σχολής, ιδρυτής του Εθνικού Θεάτρου Βελιγραδίου και συντηρητικός πολιτικός, Γιόβαν Τζώρτζιεβιτς. Στο πλαίσιο αυτό, δεν αντιμετώπιζε την ιστορία ως επιστήμη. Για τον ίδιο, η ιστορία δεν ήταν τίποτε άλλο από πάθος, ποίηση, πίστη πατριωτική. Ήταν αυτή που έπρεπε να στηρίζει το εθνικό φρόνημα του λαού, να ανυψώνει το ηθικό και την υπερηφάνεια του έθνους. Πρωταρχικός της, δηλαδή, στόχος δεν ήταν η γνώση και η επιστημονική έρευνα, αλλά η εθνική διαπαιδαγώγηση.³

Σημαντικότερη από την συμβολή του στην επιστήμη της ιστορίας ήταν η παρέμβασή του στα λογοτεχνικά δρώμενα της χώρας του. Ως λογοτέχνης, ο Σρέματς δημιούργησε κατά τη ρεαλιστική περίοδο της σερβικής λογοτεχνίας, η οποία, από την δεκαετία του 1870 και μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα κυριάρχησε

¹ Για την βιογραφία του Σρέματς, βλ. συνοπτικά, Živan Milisavac (επιμ.), *Jugoslavenski književni leksikon* [Γιουγκοσλαβικό λογοτεχνικό λεξικό], Ζάγκρεμπ 1984, σ. 766-767.

² Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности* [Ιστορία της νέας σερβικής λογοτεχνίας], Βελιγράδι 1953, σ. 379-381.

³ Милош Савковић, *Југословенска књижевност* [Γιουγκοσλαβική λογοτεχνία], Βελιγράδι 1956, σ. 201-205.

σε όλες τις εκφάνσεις της. Στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα τόσο το Βελιγράδι όσο και η υπόλοιπη Σερβία άλλαζε με γρήγορους ρυθμούς. Το Συνέδριο του Βερολίνου, το 1878, αναγνώρισε τη Σερβία ως ανεξάρτητο κράτος. Το Σερβικό Πριγκιπάτο, Βασίλειο από το 1882 και μετέπειτα, επιχειρούσε να αναπτύξει σταθερούς κρατικούς θεσμούς, να δημιουργήσει μία οικονομία ικανή να αντεπεξέλθει στο ευρύτερο πρόγραμμα απελευθέρωσης των αλύτρωτων Σέρβων, να ανταποκριθεί στις «νέες προκλήσεις». Ήταν η εποχή κατά την οποία η σερβική κοινωνία μετέβαινε από την παράδοση στον εκσυγχρονισμό.⁴

Το κίνημα του ρεαλισμού αναπτύχθηκε μέσα σ' αυτό το κλίμα και συνδέθηκε με την διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών στη Σερβία, με τον κύριο εκπρόσωπό τους, τον Σβέτοζαρ Μάρκοβιτς (Svetozar Marković). Στον λογοτεχνικό τομέα, οι εκφραστές του σερβικού ρεαλισμού ανέδειξαν την ζωή των απλών καθημερινών ανθρώπων. Με πολύ προσοχή προσέγγιζαν τις διάφορες πτυχές του βίου του, αναλύοντας και συγκρίνοντας το παρελθόν με τις νέες συνθήκες και ήθη. Καταδείκνυαν την αντιπαλότητα που υπήρχε ανάμεσα στην πατριαρχική κοινωνία και τις νέες ιδέες τόσο στις αγροτικές περιοχές όσο και τις μικρές πόλεις, οι οποίες εξελίσσονταν σε αστικά κέντρα, επηρεασμένα από τον «μοντέρνο» ευρωπαϊκό τρόπο ζωής. Παράλληλα, εισήγαγαν έναν νέο λόγο στη λογοτεχνία πολύ πιο ζωνφόρο, με έντονα τα τοπικά στοιχεία των περιοχών που εντάχθηκαν στο σερβικό κράτος μετά το 1878, ιδιαίτερα δε σε ό,τι αφορά τα γλωσσικά ιδιώματα.⁵

Τα ρεαλιστικά στοιχεία στο έργο του Σρέματς εντοπίζονται στα κυριότερα έργα του, όπως, *Invkova slava (Η σλάβα του Ίβκο)*⁶ (1895), *Limunacija na selu (Η Φωταγώγηση του χωριού)* (1896), *Por Spira i por Ćira (Ο παπα-Σπύρος και ο παπα-Τσίρος)* (1898) και *Zona Zamfirova (Ζόνα Ζαμφίροβα)* (1906). Στα έργα αυτά ο Σρέματς έπλασε ένα νέο είδος ήρωα, ο οποίος ήταν υπαρκτό πολλές φορές πρόσωπο, ένας σύγχρονος της εποχής του συγγραφέα άνθρωπος. Περιέγραψε σκηνές από την καθημερινότητα και η ζωή των ηρώων του ήταν

⁴ Dimitrije Đorđević, *Ιστορία της Σερβίας 1804-1919*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 128-170 και 217 κε· Stevan Pavlović, *Srbija. Istorija iza imena*, Beograd 2004, (σερβική μετάφραση του Stevan Pavlowich, *Serbia: The History Behind the Name*, London 2002) σ. 66-120 και Γιάννα Κατσόβσκα – Μαλιγκούδη, *Οι Σλάβοι των Βαλκανίων. Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό τους*, Αθήνα 2004, σ. 132-137.

⁵ Για τον ρεαλισμό στη σερβική λογοτεχνία, βλ. Драгиша Живковић, «Доба реализма у књижевности», στο: Андреј Митровић, *Ιστορία του σερβικού λαού*, том. Ст'2, Βελιγράδι 1983, σ. 291-326· Јован Деретић, *Ιστορία српске књижевности* [Ιστορία της σερβικής λογοτεχνίας], Βελιγράδι 2004, σ. 773-907· Предраг Палавештра, *Ιστορία модерне српске књижевности* [Ιστορία της σύγχρονης σερβικής λογοτεχνίας], Βελιγράδι 1986, σ. 304 κε και Јован Деретић, “Literature in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, στο: Pavle Ivić, *The History of Serbian Culture*, (Porthill Publishers) 1995, pp. 192-195.

⁶ Η σλάβα είναι μία ιδιαίτερη σερβική εορτή, αντίστοιχη της ονομαστικής εορτής, κατά την οποία ολόκληρη η οικογένεια εόρταζε την ημέρα του προστάτη αγίου της, βλ. Ιωάννη Παπαδριανού, *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές χώρες (18^{ος}-20^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 53.

γεμάτη από χαρά και πάθος. Ανέδειξε την ξένοιαστη ατμόσφαιρα, τη γεμάτη ζωή και ανεμελιά των μικρών κοινωνιών. Ταυτόχρονα, ισχυρή ήταν η επιρροή της γοητείας της Ανατολής με όλες τις παραδοσιακές αξίες και τις ιδέες που ασπαζόταν και ο ίδιος. Σε αντίθεση με τα ιστορικά του κείμενα, ο λόγος του έγινε πιο εκλεπτυσμένος και σαφής. Τα έργα του περιορίζονταν σε μυθιστορήματα με δραματικό και ρεαλιστικό χαρακτήρα, με ολοκληρωμένη πρόζα και με ένα ζωντανό διάλογο. Τον χαρακτήριζε το χιούμορ και διάχυτο ήταν το στοιχείο της σάτιρας.⁷

Αν και το λογοτεχνικό έργο του Σρέματς εντάχθηκε στο κίνημα του ρεαλισμού, εκείνο που τον διαφοροποιεί είναι ο συντηρητικός του προσανατολισμός. Σε μία κοινωνία που άλλαζε και σε αντίθεση με τους υπόλοιπους ρεαλιστές ο Σρέματς παρέμεινε οπαδός της μοναρχίας και εραστής της «παλιάς καλής εποχής». Οτιδήποτε καινούργιο το αντιμετώπιζε με καχυποψία. Δεν επικροτούσε τις νέες απόψεις για τη ζωή και την κοινωνική κατάσταση και θεωρούσε επικίνδυνες τις σοσιαλιστικές ιδέες που διαδίδονταν ταχύτατα την εποχή εκείνη στη Σερβία. Αντίθετα μάλιστα, δεν έκρυβε την αντιπάθειά του για τους «λαϊκούς ανθρώπους» του σοσιαλιστικού και ριζοσπαστικού κόμματος και τους καθηγητές των φυσικών επιστημών. Σ' αυτόν θα βρούμε τον τύπο του παλιού «θεοφοβούμενου» Σέρβου της Βοϊβοδίνια, του «πατριώτη» που δεν θέλει να γνωρίζει τίποτε άλλο πέρα από την «πίστη και την πατρίδα του». Η αγάπη για το παρελθόν, η πατριαρχική κοινωνία και η λαϊκή παράδοση κυριαρχούν στο έργο του.⁸

Αναμφίβολα, ο πλέον δημοφιλής ήρωας που έπλασε ο Σρέματς είναι ο πρωταγωνιστής του ομώνυμου έργου του, ο *Κυρ Γεράσης*. Το έργο εκδόθηκε μετά τον θάνατο του συγγραφέα, το 1908. Πρόκειται για την ιστορία του Γεράση, ο οποίος κατά την τέταρτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα και στην ηλικία των επτά ετών εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα της Σερβίας, το Βελιγράδι. Ο μικρός ήρωας δούλεψε επτά χρόνια ως μαθητευόμενος και άλλα επτά ως κάλφας. Στη συνέχεια και μέσα από διάφορες διασκεδαστικές περιπέτειες εντάχθηκε στην εμπορική κοινότητα των Ελλήνων της πόλης ως ισότιμο μέλος. Έλαβε τον τιμητικό τίτλο του «κυρ» που σηματοδοτούσε την κοινωνική του άνοδο. Ο Σρέματς παρακολουθεί την πρόοδο του εργατικού κυρ-Γεράση και τη σταδιακή μεταμόρφωσή του σε δαιμόνιο έμπορο. Καταγράφει την οικογενειακή του ευτυχία μετά τον γάμο του με την Ευτέρπη Λαζαρίδη, γόνο εξέχουσας ελληνικής οικογένειας της παροικίας του Βελιγραδίου, με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά. Ωστόσο, τα «βάσανα» του κυρ-Γεράση άρχισαν εξαιτίας της εμμονής της συζύγου του τα δύο πρώτα του παιδιά να συνεχίσουν τις σπουδές τους

⁷ Για το έργο γενικότερα του Σρέματς βλ. Велько Петровић, «Дело Стевана Сремца», *Сабрана Дела. О књижевности и књижевницима* [Άπαντα. Για την λογοτεχνία και τους λογοτέχνες], τόμ. Στ', Νόβι Σαντ 1958, σ. 453-473· Jovan Skerlić, «Stevan Sremac», *Pisci i knjige* [Συγγραφείς και βιβλία], τόμ. Α', Βελιγράδι 1955, σ. 333-387 και Velibor Gligorić, «Stevan Sremac», *Srpski realisti* [Οι σέρβοι ρεαλιστές], Βελιγράδι 1970, σ. 206-242.

⁸ Деретић, *Историја*., σ. 848-862· Скерлић, *Историја*, σ. 381-385, Παλαвестра, *Историја*, σ. 340-344.

προκειμένου να καλλιεργήσουν εκείνο για το οποίο οι Έλληνες έγιναν γνωστοί ανά τους αιώνες, το «πνεύμα».⁹

Ο κυρ-Γεράσης δεν ήταν το πρώτο πρόσωπο έλληνα απόδημου που απαντάται στην σερβική λογοτεχνία.¹⁰ Αρκετά χρόνια νωρίτερα, το 1837, ο σέρβος συγγραφέας Γιόβαν Στέρια Πόποβιτς απέδωσε τα χαρακτηριστικά του φιλάργυρου στον κυρ-Γιάννη, τον ελληνικής καταγωγής πρωταγωνιστή του έργου του.¹¹ Το παράδειγμά του ακολούθησαν και άλλοι συγγραφείς, όπως ο Ντράγκαν Ίλιτς με το έργο του *Χατζή-Ντίσα*. Σε αυτή την περίπτωση όμως ο πρωταγωνιστής ήταν ένας Σέρβος που προσπαθούσε να γίνει μέλος της ελληνικής παροικίας μέσω του γάμου του με μια ελληνίδα χήρα, που τελικά κατέληξε σε αποτυχία.¹² Λίγα χρόνια αργότερα, η Ισιδώρα Σέκουλιτς κατέγραψε την ζωή των Ελλήνων αποδήμων που παρήκμαζαν σε μία σερβική κωμόπολη.¹³

Είναι ωστόσο αναμφίβολο, ότι ο Κυρ-Γεράσης ξεπέρασε σε δημοτικότητα τους υπόλοιπους ελληνικής καταγωγής ήρωες που βρήκαν την θέση τους σε κείμενα της σερβικής λογοτεχνίας. Το έργο γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα ήδη από την εποχή της δημοσίευσής του και λίγα μόλις χρόνια αργότερα χρησιμοποιήθηκε από το πρώτο σερβικό ιστοριογραφικό έργο του Ντούσαν Πόποβιτς, για τους έλληνες απόδημους στις νοτιοσλαβικές περιοχές.¹⁴ Ως τέτοιο, το έργο του Σρέματς για τον κυρ-Γεράση συνέβαλε ώστε να εμπεδωθεί στην σερβική κοινωνία η εικόνα που ο ίδιος φιλοτέχνησε για τους έλληνες απόδημους.¹⁵ Στο πλαίσιο αυτό, ο κυρ-Γεράσης μας ενδιαφέρει για τον τρόπο με τον οποίο διοχέτευσε στη σερβική κοινωνία τα διάφορα στερεότυπα, δηλαδή,

⁹ Το έργο του Σρέματς, *Κυρ Γεράσης*, πρωτοδημοσιεύθηκε μετά τον θάνατο του συγγραφέα, το 1908 και γνώρισε, επανειλημμένες εκδόσεις. Οι υποσημειώσεις στην παρούσα εργασία παραπέμπουν στο συλλογικό έργο *Srpska Proza* [Σερβική πεζογραφία], τομ. Α', Βελιγράδι 1955, σσ. 70-142.

¹⁰ Για την εικόνα των Ελλήνων στη σερβική λογοτεχνία, βλ. Мирослав Букелић, *Слика о Грцима у нашој књижевности*, *Зборник филозофског факултета*, серија А: Историјске науке, 19(1997), 153-163.

¹¹ Јован Стерја Поповић, *Тврдица* [Ο φιλάργυρος], Βελιγράδι 1951 (Φωτοτυπική ανατύπωση της πρώτης έκδοσης του 1838 στο Νόβι Σαντ).

¹² Драган Илић, *Хаџи-Душа* [Ο χατζής Ντίσα], Βελιγράδι 1906.

¹³ Исидора Секулић, «Паланка и њени последњи Грци», *Кроника паланачког гробља* [Το χρονικό του νεκροταφείου της κωμόπολης], τομ. Α', Βελιγράδι 1940, σ. 357-392.

¹⁴ D. J. Роронић, *O cincarima. Prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva* [Για τους Κουτσόβλαχους. Συμβολή στο ζήτημα της δημιουργίας της αστικής μας τάξης], Βελιγράδι 1998 (φωτοτυπική έκδοση της δεύτερης έκδοσης του 1937). Για το συγκεκριμένο έργο του Ρορονιћ, βλ Παπαδριανού, *Οι Έλληνες απόδημοι*, σ. 12-13.

¹⁵ Για τους έλληνες απόδημους στη Βαλκανική Χερσόνησο, βλ. Παπαδριανού, *Οι Έλληνες απόδημοι* Γιάννης Παπαδριανός, «Μακεδόνες απόδημοι στη Βαλκανική Χερσόνησο», στο: Ιωάννης Κολιόπουλος-Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Η Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία. Α' Τόμος: Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη χχε, σ. 418-435· Јованка Ђорђевић-Јовановић, «Grci u Beogradu», *Skrivene manjine na Balkanu* [Κρυμμένες μειονότητες στη Βαλκανική], Βελιγράδι 2004, σ. 157-175, όπου και η σχετική σερβική βιβλιογραφία. Прβл. Zoran Plasković, «Status i etnički identitet Cincara između očekivanja i stvarnosti», *Skrivene manjine na Balkanu*, σ. 147-156.

«ένα σύστημα προκατασκευασμένων αξιών, αντίληψης ή σκέψης, [...] προκαλώντας απλοποιήσεις, γενικεύσεις και διαστρεβλώσεις...» για την εικόνα των Ελλήνων στη Σερβία.¹⁶ Θα το εξετάσουμε δηλαδή όχι ως λογοτεχνικό έργο αλλά στο πλαίσιο της αναπαραγωγής στερεοτύπων, τα οποία ως γνωστόν «αφορούν κοινωνικές ομάδες στηρίζονται σε γενικεύσεις, αποδίδοντας σ' αυτές γενικά, πάγια και σταθερά επαναλαμβανόμενα χαρακτηριστικά για όλα τα μέλη μιας δοσμένης ομάδας, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι παραλλαγές που υπάρχουν ανάμεσα στα μέλη αυτής της ομάδας, δηλαδή χωρίς τον παράγοντα της εξατομίκευσης του ανθρώπινου προσώπου».¹⁷

Θα πρέπει κατ' αρχήν να σημειωθεί ότι στο έργο του Σρέματς οι έλληνες απόδημοι ταυτίζονται με τους Κουτσόβλαχους, οι οποίοι είναι γνωστοί στη σερβική γλώσσα ως Τσίντσαροι. Η ένταξη των Κουτσόβλαχων στο ελληνικό έθνος ανάγεται από τον ίδιο τον συγγραφέα στην εποχή της πυρκαγιάς που κατέστρεψε τη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Στο σενάριο που κατασκευάζει, η αδυναμία των Κουτσόβλαχων να περισώσουν το αλφαβητάριο και την αλφάβητό τους από τις φλόγες ήταν καθοριστική για την εξέλιξη αυτή:

*«Τότε, λοιπόν χάθηκε και λησμονήθηκε το τσιντσαρικό αλφαβητάριο και, μαζί μ' αυτό, και η τσιντσαρική αλφάβητος. Από εκείνη την εποχή, οι Τσίντσαροι, λόγω της μεγάλης ντροπής – καθώς ήταν οι μοναδικοί από όλους τους λαούς που έχασαν το αλφαβητάριο και την αλφάβητό τους – δεν ονομάζονται πλέον με το πραγματικό τους όνομα, αλλά θεωρούνται Έλληνες».*¹⁸

Παρόμοιες στερεοτυπικές ιστορίες σαν αυτή του Σρέματς σε βάρος των Κουτσόβλαχων ήταν αρκετά διαδεδομένες στη σερβική κοινωνία του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Παραδείγματος χάρη, σε μια άλλη περίπτωση ο γνωστός σέρβος πολιτικός και συγγραφέας Στόγιαν Νοβάκοβιτς, κουτσοβλαχικής καταγωγής και ο ίδιος, απέδωσε την ευθύνη για την έλλειψη γραμματικής της κουτσοβλαχικής γλώσσας στις... αγελάδες, οι οποίες έφαγαν τα φύλλα του λάχανου πάνω στα οποία είχε εκείνη γραφεί.¹⁹ Αντίστοιχη ταύτιση Ελλήνων και Κουτσόβλαχων διαπιστώνεται και στον σατυρικό τύπο της εποχής, όπου νεαρός Τσίντσαρος, αντί να στρατευθεί «υπέρ του [σέρβου] Βασιλιά και της πίστης, εκείνος ανυψώνει την ελληνική σημαία».²⁰

Το δεύτερο κυρίαρχο στοιχείο είναι η παρουσίαση των ελλήνων αποδήμων ως ξενιτεμένων. Ο συγγραφέας υιοθετεί τη διαδεδομένη εικόνα

¹⁶ Θ.Α. Βασιλείου – Ν. Σταματάκης, *Λεξικό των επιστημών του ανθρώπου*, Αθήνα 1992, σ. 349-350.

¹⁷ Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Ο Άλλος εν Διωγμώ*, Αθήνα 1998, σ. 158

¹⁸ Sremac, *Kir Geras*, σ. 72

¹⁹ Ρορονιό, *O cincarina*, σ. 9, υποσ. 4.

²⁰ *Περιοδικό Đavo*, τεύχ. 12 (18. Μαρτίου 1907). Για τα στερεότυπα που παρήγαγε ο χιουμοριστικός τύπος της Σερβίας στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, όπου υπάρχει χωριστό κεφάλαιο για τους Τσίντσαρους, βλ. Gordana Ljuboja, *Etnički humor XX veka u humorističkoj štampi Srbije* [Το εθνικό χιούμορ κατά τον 20ό αιώνα στον χιουμοριστικό τύπο της Σερβίας], διδακτορική διατριβή, Βελιγράδι 2000.

σύμφωνα με την οποία οι απόδημοι ήταν αποκλειστικά, ή σχεδόν αποκλειστικά, άνδρες που άφηναν τις οικογένειές τους στις πατρογονικές εστίες και μετοικούσαν στη βαλκανική ενδοχώρα προς αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής. Η άφιξη του κυρ-Γεράση στη Σερβία ανταποκρίνεται στο γενικότερο μοτίβο του ξενιτεμένου, με τη διαφορά ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση ο πρωταγωνιστής ξενιτεύεται σε αρκετά πρώιμη ηλικία στη Σερβία και έχει τη δυνατότητα να διαπρέψει οικονομικά και να δημιουργήσει τη δική του οικογένεια. Ωστόσο, ακόμη και στη νέα πατρίδα, ο χώρος μέσα στον οποίο κινείται κατακλύζεται από ομοεθνείς του. Στην ίδια κατηγορία συγκαταλέγεται και η σύντροφος της ζωής του.

Από τη διήγηση του Σρέματς απουσιάζει η νοσταλγία για την πατρίδα. Οι έλληνες απόδημοι δε στοχεύουν στον εύκολο πλουτισμό και την επιστροφή τους στις πατρογονικές εστίες. Σκοπός τους είναι η απόκτηση οικονομικής ευμάρειας και κοινωνικής ισχύος. Είναι χαρακτηριστικές οι ευχές τους προς ένα νεογέννητο μέλος της παροικίας:

*«να κάνει υπερήφανους και τους γονείς και το έθνος, να μορφωθεί και να αγαπά τα γράμματα, όπως ο ομώνυμός του Αριστοτέλης, και να αποκτήσει τόσο πολλά πλούτη όσα έχουν οι δύο συμπατριώτες του «Ντούμπας και Υιός» στη Βιέννη, και αν όχι τόσα όσα και οι δύο μαζί, τότε ας γίνει πλούσιος όσο είναι ο ένας από αυτούς, οποιοσδήποτε από τους δύο συνεταιίρους κι αν είναι!...».*²¹

Οι δεσμοί με την πατρίδα περιορίζονται στην αναζήτηση συντρόφων και πετυχημένων εμπορικών εταίρων.

Βεβαίως, η απουσία νοσταλγίας για την πατρίδα δε σημαίνει και άρνηση της εθνικής τους ταυτότητας. Η έννοια της Ελλάδας και του Ελληνισμού διαπνέει ολόκληρη τη διήγηση. Οι απόδημοι προβάλλουν μία εθνική ταυτότητα που κυριαρχείται από το συμβολικό βάρος του παρελθόντος. Ο συγγραφέας τους παρουσιάζει ως κληρονόμους ενός ανώτερου πολιτισμού, η αξία του οποίου είναι καθολικά αναγνωρισμένη.²² Η εικόνα των Ελλήνων ενισχύεται από τη διαδεδομένη, κατά το συγγραφέα, συνήθειά τους να αναπαράγουν τη σοφία των προγόνων, χρησιμοποιώντας αρχαία ελληνικά ρητά. Ή ακόμη, τους αποδίδει το ρόλο του αναγνώστη πρωτότυπων κειμένων αρχαίων ελλήνων συγγραφέων ή του αφηγητή που προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στις απόψεις του με τη χρήση αρχαιοελληνικών εκφράσεων. Βεβαίως θα πρέπει να αναφέρουμε τον ειρωνικό τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας αντιμετωπίζει τη γνώμη των Ελλήνων για τους εαυτούς τους, («Αυτά, τουλάχιστον, διηγούνται οι Έλληνες, οι οποίοι, ως γνωστόν, δεν συνηθίζουν να λένε ψέματα»), ή ακόμη τα σκόπιμα λάθη που κάνει σχετικά με

²¹ Sremac, *Kir Geras*, σ. 99-100.

²² Η επίκληση του επιχειρήματος της ανωτερότητας της ελληνικής φυλής δεν είναι κάτι καινοφανές στα σερβικά πράγματα. Η ίδια άποψη είχε καλλιεργηθεί λίγο νωρίτερα από τον Σέρβο λόγιο Ρουβάρατς που υποστήριξε ότι η αυτή ακριβώς η ευστροφία του πνεύματος των αποδήμων ήταν γνώρισμα της ελληνικής τους καταγωγής, Απόστολος Βακαλόπουλος, «Ο Ελληνισμός της Διασποράς», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΑ', σ. 236

την πατρότητα διαφόρων αρχαιοελληνικών ρητών, στοιχεία που ενισχύουν την εικόνα ημιμαθών ατόμων.

Από την άλλη πλευρά, οι έλληνες απόδημοι παρουσιάζονται ως «εξωτικές» φιγούρες. Η ενδυμασία τους ταυτίζεται με την εικόνα του Ανατολίτη και τα «εικονογραφικά» παραδείγματα που χρησιμοποιούνται για να το καταστήσουν αυτό σαφές είναι ιδιαίτερα εύγλωττα:

*«Όλοι φορούσαν αντερίες, με φέσια στο κεφάλι, ενώ στα πόδια φορούσαν μποτίνια με φούντες και στολίδια από συρματερές επίχρυσες ζώνες και πόρπες. Ήταν άνθρωποι με μεγάλα τσεγκελωτά μουστάκια και με πυκνά και ανακατωμένα φρύδια, χαμηλών τόνων και συμπεριφορών και είχαν κατσικίσιο βηματισμό».*²³

Τα «εικονολογικά» χαρακτηριστικά του Έλληνα συμπληρώνονται με τα στοιχεία ενός ανθρώπου με «ζωηρά και φωτεινά ελληνικά μάτια» και «τη μεγάλη γυριστή μύτη» που κρατά στα χέρια ένα κομπολόι και βαδίζει σκεπτικός, μουρμουρίζοντας ή σιωπώντας. Το συγκεκριμένο μοτίβο ενισχύει την οριενταλιστική εικόνα, η οποία, όμως, αλλάζει ανεπαίσθητα λόγω της μετοίκησης του ήρωα σε έναν υποτιθέεται «ανώτερο» πολιτισμικά χώρο, ο οποίος σχολιάζεται από τον συγγραφέα με ειρωνεία:

*«Το μοναδικό διαφορετικό που είχε, ήταν ότι κάτω από την αντερία, αντί της βράκας φορούσε παντελόνια. Δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά, τη στιγμή που είναι γνωστό – επιβεβαιώθηκε, άλλωστε και από την επιστήμη – ότι το Βελιγράδι βρίσκεται στην πύλη του δυτικού πολιτισμού και της Ευρώπης...».*²⁴

Παρά τον «εξωτικό» χαρακτήρα της ενδυμασίας του και την οικονομική του επιφάνεια, ο Έλληνας παρουσιάζεται ως άτομο που δεν θέλει να προκαλέσει τόσο με τη συμπεριφορά του, όσο και με τον πλούτο του.

Η εικόνα των Ελλήνων στο έργο του Σρέματς ταυτίζεται με εκείνη του εμπόρου. Αφορά κυρίως επαγγελματίες που ασχολούνταν με το λιανικό εμπόριο και διατηρούσαν διάφορα καταστήματα στο εμπορικό κέντρο του Βελιγραδίου. Η εικόνα αυτή ενισχύεται και από την περιγραφή του χώρου στον οποίο κινείται ο πρωταγωνιστής. Πρόκειται για έναν πραγματικό χώρο, την πρωτεύουσα της Σερβίας, το Βελιγράδι. Τα στοιχεία που παραθέτει ο συγγραφέας για την τοπογραφία της πόλης, η οδός Ζέρακα, η τοποθεσία «Τρία Κλειδιά», η συνοικία Παλιλούλα, είναι ακόμη και σήμερα γνωστοί τόποι στους Βελιγραδιώτες. Εξίσου οικεία είναι και η φιγούρα του πρωταγωνιστή και των υπολοίπων προσώπων που δρουν στο έργο. Άλλωστε, τα περισσότερα από τα επώνυμα των ελλήνων πάροικων παραπέμπουν ευθέως σε γνωστές οικογένειες του Βελιγραδίου.²⁵

²³ Sremac, *Kir Geras*, σ. 72-73.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 79-80.

²⁵ Branko Prpa, *Živeti u Beogradu (1879-1889). Dokumenta Uprave grada Beograda* [Ζώντας στο Βελιγράδι. Έγγραφα της Διοίκησης της πόλης του Βελιγραδίου], τόμ. 5, Βελιγράδι 2007 και Milivoje M. Kostić, *Uspon Beograda* [Η άνοδος του Βελιγραδίου], τόμ. Α' και Β', Βελιγράδι 1994 και 2000.

Πάντως, η ενασχόληση με το λιανικό εμπόριο δεν θεωρείται υποτιμητική. Για το λόγο αυτό επιστρατεύεται το καταλυτικό επιχείρημα ότι «και ο Αριστοτέλης είχε κάποτε μακαλικό στα Στάγειρα». Επιπρόσθετα, οι απόδημοι παρουσιάζονται ως αυτοδημιούργητοι. Η κοινωνική τους ανέλιξη αποδίδεται στη σκληρή εργασία, η οποία με τη σειρά της χρωματίζεται αρνητικά:

*«Ο Έλληνας αρχίζει με λίγα και τον ενθαρρύνει το γεγονός ότι ο κόσμος δημιουργήθηκε από το τίποτα. Έτσι κι αυτός δουλεύει. Ανοίγει ένα μαγαζί, οπουδήποτε, σε κάποιο στενοσόκακο, κάτω από τη στέγη κάποιου άλλου, στο διάδρομο. Μετά από λίγο διάστημα παίρνει ένα μικρό κατάστημα, στη συνέχεια λίγο μεγαλύτερο, το επεκτείνει, νοικιάζει το γειτονικό μαγαζί, γκρεμίζει το ενδιάμεσο τοίχο των δύο καταστημάτων και από τα δύο μαγαζάκια φτιάχνει ένα μεγαλύτερο. Αναπτύσσεται με τον τρόπο αυτό, προς ζημία του περιβάλλοντος, ακριβώς όπως εκείνος ο σκαντζόχοιρος στην αυλή, που μπήκε μέσα στη φωλιά του τυφλοπόντικα, ζεστάθηκε και απλώθηκε και όταν ο τυφλοπόντικας διαμαρτυρήθηκε, του είπε: «Εγώ είμαι μια χαρά, όποιος δεν αισθάνεται καλά, ας βγει έξω!». Έτσι και ο Έλληνας: αρχίζει από την Παλιούλα, στην άκρη του βαροσιού και σιγά-σιγά, λίγο-λίγο, προωθείται προς το κέντρο της πόλης».*²⁶

Η στερεοτυπική εικόνα του έλληνα εμπόρου συνδυάζεται με εκείνη του κατεργάρη, ο οποίος δε διστάζει να εξαπατήσει τους πελάτες του. Η πράξη όμως αυτή δεν προκαλεί αρνητικά αισθήματα στον αναγνώστη, αλλά εντάσσεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο «δούναι και λαβείν». Το κλέψιμο στο ζύγι και το φούσκωμα του λογαριασμού από την πλευρά του εμπόρου αντιπαραβάλλεται με τις μικροκλοπές των πελατών.

Στους περισσότερους λαούς η φιλαργυρία συγκαταλέγεται μεταξύ των αρνητικών στερεοτυπικών χαρακτηριστικών των Εβραίων. Εντούτοις στη σερβική λογοτεχνία, γενικότερα, αλλά και στο έργο του Σρέματς, ειδικότερα, ο τύπος του τσιγκούνη ταυτίζεται με τον τύπο του Έλληνα.²⁷ Το μοτίβο της φιλαργυρίας που χαρακτηρίζει συνολικά τους έλληνες απόδημους περιγράφεται με το ίδιο εικονολογικό «κλισέ»: Η πείνα αποδίδεται ως εγκράτεια και το λιτό φαγητό ως απόδειξη σοφίας:

*«πρέπει να περιορίζει κανείς την όρεξή του, [...] είναι καλύτερα να βάζεις πράγματα στον τσεκμετζέ, και όχι στο στομάχι. Εξάλλου, είναι καλύτερα να κοιμάται κανείς νηστικός και να ονειρεύεται πλούσια γεύματα, παρά να κοιμάται με γεμάτο στομάχι και να ονειρεύεται χαράμηδες και άλλα τέτοια φοβερά πράγματα.»*²⁸

Η λιτότητα που κυριαρχεί στη ζωή των ελλήνων αποδήμων φαντάζει παράλογη και ακατανόητη, δεδομένης της οικονομικής ευμάρειάς τους. Ωστόσο, δεν δημιουργεί αισθήματα αποστροφής στον αναγνώστη. Εντάσσεται στο πλαίσιο της γενικότερης φιλοσοφίας και αντίληψης ζωής που σαν αρχή της έχει το μέτρο και

²⁶ Sremac, *Kir Geras*, σ. 91.

²⁷ Liljana Gavrilović, «Kir Janja – stvarnosti ili stereotip o Cincarima?», *Etnički Stereotipi* [Εθνοτικά στερεότυπα], Βελιγράδι 2002, σ. 118.

²⁸ Sremac, *Kir Geras*, σ. 89.

την εγκράτεια, στοιχεία τόσο της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς όσο και του χριστιανικού πνεύματος. Σε κάθε όμως περίπτωση, το αρνητικό στερεότυπο του φιλάργυρου Έλληνα, που συνεχώς εργαζόταν και «τα πρωινά της Κυριακής και των γιορτών ήταν σπιτόγατος», μετριάζεται από την περιγραφή των κοινωνικών εκδηλώσεων, όπως γάμοι και βαφτίσια. Στην περίπτωση αυτή, ο συγγραφέας παρουσιάζει τους πρωταγωνιστές του να μη φείδονται χρημάτων προκειμένου να ικανοποιήσουν τους φιλοξενούμενούς τους. Από την άλλη πλευρά, και οι καλεσμένοι, Έλληνες και Σέρβοι, παρουσιάζονται ανοιχτοχέρηδες, αλλά και φίλοι της διασκέδασης.

Στο κείμενο του Σρέματς, παρά την προκαθορισμένη πορεία της αφομοίωσης των ελλήνων αποδήμων στο σερβικό εθνικό κορμό, μεταξύ των δύο κοινοτήτων φαίνεται να επικρατεί ατμόσφαιρα μη ανοχής. Υποτιμητικοί όροι χρησιμοποιούνται και από τις δύο πλευρές. Οι Έλληνες απόδημοι φέρονται να αισθάνονται ότι ζουν «μεταξύ βαρβάρων». Συμπεριφέρονται υπεροπτικά απέναντι στο σερβικό στοιχείο που υπερτερεί αριθμητικά. Το θεωρούν υποδεέστερο και σε καμία περίπτωση ισάξιο με το ελληνικό έθνος. Από την άλλη όμως πλευρά, αντίστοιχα υποτιμητική έναντι των Ελλήνων είναι και η στάση των Σέρβων. Σε κάθε όμως περίπτωση, οι αντιδράσεις δεν ξεπερνούν τα όρια της φραστικής αντιπαράθεσης για την ανωτερότητα του ενός ή του άλλου πολιτισμού.

Η διαφορά μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων αποτυπώνεται στα προσωνύμια των πρωταγωνιστών. Οι έλληνες απόδημοι είναι τα «αφεντικά» και συνοδεύουν το όνομά τους με το προσωνύμιο «κυρ». Αντίθετα, οι Σέρβοι αρέσκονται στον απλό τίτλο του «μάστορα». Η διαφορά αυτή θεωρείται απόρροια της «ευστροφίας» του ελληνικού πνεύματος και της «εργατικότητας» που διακρίνει τους Έλληνες, σε αντίθεση με την «οκνηρία» των Σέρβων.²⁹ Οι ιδιότητες αυτές διαχέονται ακόμη και στα οικόσιτα ζώα:

*«Ζώντας μεταξύ των Σέρβων συνήθως και ο γάτος γίνεται τεμπέλης όπως και ο Σέρβος, το ίδιο χοντρός και χασομέρης, με τη μοναδική διαφορά ότι δεν αλητεύει, δεν χαρτοπαίζει και δεν συσσωρεύει χρέη στα καφενεία. Γι' αυτό το λόγο ο κυρ-Γεράσης αγαπούσε περισσότερο τον ελληνικό από ότι το σερβικό γάτο για τον ίδιο μάλιστα λόγο είναι καλύτερος ένας γάτος από ελληνικό, παρά από το καλύτερο σερβικό εμπορικό σπίτι».*³⁰

Παράλληλα με την κατάδειξη της «εργατικότητάς» τους, οι Έλληνες απόδημοι εμφανίζονται «σοφότεροι» των Σέρβων. Ωστόσο, πέφτουν επανειλημμένα θύματα απάτης. Το εύρημα άλλωστε της εξαπάτησης των Ελλήνων αποδήμων από Σέρβους είχε χρησιμοποιήσει αρκετά χρόνια νωρίτερα ο Στέρια Πόποβιτς, που δεν αντιστάθηκε στον πειρασμό να περιγράψει διάφορες ιστορίες στις οποίες «η σερβική γκλάβα κορόιδεψε την ελληνική σοφία».³¹ Στην

²⁹ Gavrilović, «Kir Janja», σ. 121-124.

³⁰ Sremac, *Kir Geras*, σ. 94.

³¹ Стерја Поповић, *Тррдуца*, σ. 169.

περίπτωση του Σρέματς, ο κυρ-Γεράσης πέφτει θύμα απάτης ενός μαθητευόμενου του που προέρχεται μάλιστα από τη σερβική ενδοχώρα. Το γεγονός αυτό

*«αποτέλεσε για τον ίδιο και μεγάλη ατυχία και μεγάλη ντροπή. Ποιος τον εξαπάτησε! Από μόνη της αυτή η σκέψη ήταν φοβερή. Να του την έφερνε κάποιος συμπατριώτης του, κάποιος Έλληνας, ή κάποιος Εβραίος θα παρέμεινε η ατυχία ατυχία, αλλά τουλάχιστον δεν θα ήταν ν τ ρ ο π ή! Για τον εξής λόγο: μολονότι οι Έλληνες είναι χαρισματικοί και έξυπνοι, μολονότι και ο ίδιος είναι Έλληνας, υπάρχουν Έλληνες εξυπνότεροι, αλλά και ακόμη πιο έξυπνοι. Ως εκ τούτου -συλλογιζόταν ο κυρ-Γεράσης- δεν είναι περίεργο που ο εξυπνότερος κορόιψε τον έξυπνο! Εξάλλου, δεν θα ντρεπόταν εάν τον εξαπατούσε ένας Εβραίος: οι Εβραίοι εξαπατούν και το διάβολο, πόσο μάλιστα τον Γεράση τον Έλληνα! Αλλά να τον εξαπατήσει ένας Σέρβος, ένας χωρικός, ένας Μίλισαβ και μάλιστα από την Πινοσάβα! Ήταν κάτι που δεν μπορούσε να του συγχωρέσει ολόκληρη η Ελλάδα του εμπορικού κέντρου και της ελληνικής συνοικίας».*³²

Έτσι, το ελληνικό πνεύμα φέρεται να χάνει τη μονομαχία με το σερβικό το οποίο στην πράξη αποδεικνύεται «ανώτερο». Αυτό επιβεβαιώνεται εμμέσως και από τις αναφορές για σταδιακή απομάκρυνση των Ελλήνων από το εμπορικό κέντρο της πόλης στο οποίο εισβάλλουν οι Σέρβοι και τελικά το καταλαμβάνουν.

Ο συγγραφέας, πέραν της οικονομικής δραστηριότητας και της προσωπικής ζωής των Ελλήνων, αντιμετωπίζει με τα ίδια απλουστευτικά, γενικευτικά και διαστρεβλωτικά σχήματα και την εκπαιδευτική δραστηριότητα των αποδήμων στις χώρες όπου αυτοί έδρασαν. Είναι γνωστό ότι στα περισσότερα μέρη όπου αναπτύχθηκαν οι ελληνικές κοινότητες της διασποράς λειτούργησαν ελληνικά σχολεία με χρηματοδότηση των ίδιων των κοινοτήτων. Στην περίπτωση αυτή η ελληνική κοινότητα στήριζε τη σύσταση και τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων καταβάλλοντας το αντίτιμο σε χρήμα και είδος για την πληρωμή των δασκάλων.³³ Ο Σρέματς, παρουσιάζει τη διαδικασία αυτή όχι μόνο ως ένα είδος κοινωνικής προσφοράς των αποδήμων προς την ελληνική κοινότητα, αλλά και ως πατριωτικό καθήκον:

«Για το λόγο αυτό, τόσο ως πατριώτες και ως Έλληνες, όσο και ως καλοί φίλοι, φρόντιζαν ώστε η νεαρά ελληνική ψυχή από τη νεότερη κιόλας ηλικία να γεμίσει με Ελληνισμό, ώστε μετά, όπως έλεγαν, μέχρι το μνήμα να μυρίζει Ελληνισμό. Και επί τούτου είχαν ανέκαθεν το δικό τους σχολείο, στο οποίο απασχολούσαν δάσκαλο από την Ελλάδα, ή

³² Sremac, *Kir Geras*, σ. 121-122.

³³ Τα ελληνικά σχολεία στις σερβικές περιοχές εμφανίστηκαν κατά το 18ο αιώνα, ενώ στα τέλη του επομένου αιώνα τα περισσότερα άρχισαν να κλείνουν, κυρίως λόγω έλλειψης μαθητών. Άλλωστε, με το νόμο του 1863 για τη μέση εκπαίδευση καταργήθηκε η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, πρακτική που επαναλήφθηκε και με τον νόμο του 1881. Στα περισσότερα σχολεία δίδασκαν ικανοί δάσκαλοι. Ωστόσο, σε περιπτώσεις που ο αριθμός των Ελλήνων αποδήμων ήταν μικρός ή δεν υπήρχε οικονομική άνεση για την πρόσληψη αξιόλογων δασκάλων, οι εκπαιδευτικές ανάγκες καλύπτονταν από ιδιώτες, βλ. Παπαδριανός, «Μακεδόνες απόδημοι στη Βαλκανική Χερσόνησο», σ. 427-431.

τουλάχιστον από την Ήπειρο. Οι ίδιοι και τον έβρισκαν και τον πλήρωναν και τον έλεγχαν. Τον πλήρωνε το κάθε σπίτι σε χρήμα και σε είδος. Κάθε σπίτι πλήρωνε είκοσι γρόσια το χρόνο, ενώ όλη η ελληνική κοινότητα του έδινε κάθε χρόνο: μια ντουζίνα οκάδες μπαχαρικά, την περίοδο νηστείας των Χριστουγέννων και του Πάσχα δέκα οκάδες ελιές και τρεις οκάδες χελιών Αχρίδας και, τέλος, για μεζέ δυο οκάδες παστών ψαριών και μια σακούλα στραγάλια».³⁴

Την εποχή ωστόσο στην οποία αναφέρεται το κείμενο, δηλαδή στο β' μισό του 19ου αιώνα, οι ελληνικές κοινότητες στις σερβικές περιοχές βρίσκονταν σε κατάσταση παρακμής και δεν υπήρχε η δυνατότητα πρόσληψης αξιόλογων εκπαιδευτικών. Έτσι, την εκπαίδευση των ελληνοπαίδων αναλάμβαναν είτε εξέχοντα μέλη της ελληνικής κοινότητας, σε μία αξιοπερίεργη μεταβολή των ρόλων του απλού έμπορα και του πολυμαθούς διδασκάλου, είτε διάφοροι τυχοδιώκτες. Ο Σρέματς κατασκευάζει μία υποτιμητική εικόνα για την εκπαίδευση των ελληνοπαίδων του Βελιγραδίου, αφού ο ρόλος του δασκάλου ανατίθεται σε κάποιον που αποδεικνύεται τελικά ότι ήταν φούρναρης. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τους αστεϊσμούς που έγιναν από την πλευρά των Σέρβων, παρουσιάζεται ως καταλυτικό για την παύση λειτουργίας του σχολείου.

Αναμφίβολα, παρά τα διάφορα αρνητικά στοιχεία με τα οποία ο συγγραφέας κατασκευάζει την εικόνα των ελλήνων αποδήμων, ο συνολικός απολογισμός δεν τους κατατάσσει στο «αντίπαλο» έθνος. Πως θα μπορούσε άλλωστε αφού η ίδια η οικογένεια του κυρ-Γεράση φέρεται μοιρασμένη. Οι δύο πρώτοι γιοι του έχουν βαρύγδουπα ελληνικά ονόματα, σε αντίθεση με τους δύο τελευταίους που έχουν «βαρβαρικά» σερβικά ονόματα. Η οικογένεια του κυρ-Γεράση αποτελεί στην ουσία τον μεταβατικό κρίκο, την τελευταία γενιά των αποδήμων στις σερβικές περιοχές. Δρουν σε μια εποχή η οποία σηματοδοτεί τη συρρίκνωση του ελληνικού στοιχείου και την τελική αφομοίωσή του από το τοπικό σερβικό. Ο αγέρωχος κυρ-Γεράσης, από υπερήφανος Έλληνας σταδιακά συνθηκολογεί:

«Ο γέρος και κάποτε επονομαζόμενος Γεράσης Πασχάλης, ας μου επιτραπεί η έκφραση, συνθηκολόγησε. Και ο ίδιος τελικά κούνησε το χέρι του, κολύμπησε μαζί με το ρεύμα της νέας εποχής, η οποία τόσους και τόσους παρέσυρε στο διάβα της. «Στους νέους ανήκει ο κόσμος!». Και ο ίδιος δεν θέλει να παραμείνει το μαύρο πρόβατο μεταξύ των δικών του. Όπως ο νέος φοίνικας αναγεννιέται από τις στάχτες του, έτσι και από τον παλιό κυρ Γεράση Πασχάλη γεννήθηκε ο νέος Τζέρασιμ Πασχαλιεβιτς!»³⁵

³⁴ Sremac, *Kir Geras*, σ. 103-104.

³⁵ Στο ίδιο, σ. 142.

Όλγα Μιχαήλοβα - Αλίσα Νταβτιάν

**ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΣΤΗ
ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ
ΡΩΣΙΑΣ**

Πρόλογος

Η Κυριλλο-Μεθοδιανή παράδοση δεν περιορίζεται στην επινόηση και υιοθέτηση κάποιου τύπου ελληνικού αλφαβήτου από σλαβικούς και άλλους λαούς σε κάποια περίοδο της ιστορίας τους. Αποτελεί μια διαχρονική μετάγχιση πολιτισμού σε όλη αυτή την αχανή περιοχή - από τις όχθες του Δούναβη μέχρι τη μακρινή Αλάσκα -. Δίκαια λοιπόν χαρακτηρίζονται «φωτιστές των Σλάβων και πάσης Ευρώπης».

Καθοριστικά συνέβαλαν και στη διαμόρφωση της Γλώσσας και του Πολιτισμού της Ρωσίας. Για το πώς αντιλαμβάνεται η σύγχρονη ρωσική διανόηση αυτό το θαυμαστό αποτέλεσμα και τον τρόπο μελέτης του, σταχυολογήσαμε και μεταφράσαμε δύο παραγράφους από τις χίλιες και πλέον σελίδες του πρόσφατου μνημειώδους έργου των Βερεσάγκιν και Κοστομάρωφ, «Γλώσσα και Πολιτισμός» (Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура, 2005) και σας παρουσιάζουμε στο εισαγωγικό μέρος της εισήγησής μας. Στο δεύτερο μέρος θα αναφερθούμε σε δύο από τις προσωπικότητες - γέφυρες μεταξύ του ελληνικού και σλαβικού κόσμου, τον Βλαδίμηρο Μονομάχο και τον Άγιο Μάξιμο τον Γραικό, αντλώντας στοιχεία κυρίως από το έργο του Dimitri Obolensky, *Six Byzantine portraits* (Oxford 1988).

Πριν περάσουμε στις εισηγήσεις και με την ευκαιρία της επετείου της 9^{ης} Μαΐου του 1945 - ημέρα λήξης του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου και νίκης του ελεύθερου κόσμου - θα θέλαμε να παραθέσουμε και κάποιες σκέψεις του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κάρουλου Παπούλια από τον πρόλογο στην πρόσφατη ελληνική έκδοση του βιβλίου της Λίντση Χιουζ *Η Ρωσία την εποχή του Μεγάλου Πέτρου*. Διαβάζουμε λοιπόν:

«.....Οι μεγάλες περιπέτειες, θετικές και αρνητικές, της Ρωσίας είχαν παγκόσμια σημασία. Με τις πολιτικές κινήσεις της, τις επαναστάσεις της, τα καλλιτεχνικά, επιστημονικά και πνευματικά της ρεύματα, τα επιτεύγματα και τις καταστροφές της, η χώρα αυτή έθεσε, χωρίς ενδεχομένως και να λύσει, όλα σχεδόν τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα στη νεότερη εποχή. Από την πρώτη εμφάνιση των ρωσικών φύλων στις παρυφές του Βυζαντίου, εμείς οι Έλληνες είχαμε μια πλούσια αλληλεπίδραση με το ρωσικό χώρο, μοιραστήκαμε την ίδια θρησκεία και την ίδια πνευματική, ιστορική και πολιτική κληρονομιά. Μοιραστήκαμε συχνά και το ίδιο «γεωπολιτικό βίωμα», αν μου επιτραπεί η έκφραση, ενός χώρου που συχνά «συμπιέστηκε» ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση.

Το «ξανθό γένος» ενσάρκωσε την ελπίδα μας στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, όσο δεν είχαμε τη δύναμη να απελευθερωθούμε μόνοι μας. Στη Ρωσία αποβλέγαμε όταν ξεσηκωθήκαμε, αντιμέτωποι με έναν απελπιστικό συσχετισμό δυνάμεων. Και μπορούμε να'μαστε περήφανοι γιατί, στα βουνά της Πίνδου πρώτα, σε όλη την Ελλάδα μετά, με την εθνική μας

αντίσταση, προσφέραμε στην Ευρώπη το πρώτο της «Στάλινγκραντ». Σε μια εποχή που το ένα μετά το άλλο τα έθνη της ηπείρου μας υποτάσσονταν σε ένα Τρίτο Ράιχ που υποσχόταν χιλιόχρονη δουλεία. Οι Ρώσοι έγιναν, αργότερα, η αιχμή του δόρατος που συνέτριψε τη φιλοδοξία του Χίτλερ. Η ανάμνηση αυτού του κοινού αγώνα θα παραμείνει ανεξίτηλη στην ιστορική μας μνήμη. Οι κοινοί δεσμοί που σφυρηλατήσαμε στην ιστορία μας δεν κλονίστηκαν ούτε όταν οι διεθνείς εξελίξεις χώρισαν την ήπειρο, τοποθετώντας μας σε αντίπαλους συνασπισμούς. Ποτέ οι Έλληνες δεν είδαν τους Ρώσους και οι Ρώσοι τους Έλληνες σαν εχθρούς. Δεν είναι τυχαίο που οι ιδεολόγοι της «σύγκρουσης των πολιτισμών» και του διαρκούς πολέμου μας βάζουν στην ίδια κατηγορία-και αγωνίζονται με κάθε τρόπο να αποτρέψουν το πλησίασμα και τη συνεργασία των δύο λαών.

Η Ελλάδα έκανε πολλές προσπάθειες τις τελευταίες δύο δεκαετίες για τη συμμετοχή της στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, με τη μορφή ιδίως της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δεν ξεχνάει όμως πού βρίσκεται από πού έρχεται και πού πάει. Το ενδιαφέρον της για τη Ρωσία, τον πολιτισμό και την ιστορία της παραμένει πάντα έντονο.»

Εισαγωγικό μέρος

Ο Πούσκιν και η Ρωσική λογοτεχνική γλώσσα.

Στις αρχές της σλαβορωσικής γραπτής γλώσσας, όπως είναι ευρέως γνωστό, βρίσκεται η ελληνική γλώσσα, η γλώσσα του αρχαίου πολιτισμού, της ανεπτυγμένης λογοτεχνίας και διάδοχος της αρχαιότητας. Οι αδερφοί Κύριλλος και Μεθόδιος, ακόμη από τον 9ο αιώνα, δημιουργώντας την πρώτη λογοτεχνική σλαβική γλώσσα, μετέφρασαν κείμενα από τα ελληνικά και με αυτό τον τρόπο εμβάπτισαν και επισύναψαν την εμφανιζόμενη γλώσσα σε έναν τεράστιο πνευματικό πλούτο.

Η εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα εισήλθε στη Ρωσία και ο Πούσκιν αξιολόγησε τη σημασία αυτού του γεγονότος ως εξής:

«Σαν φιλολογικό υλικό, η σλαβορωσική γλώσσα έχει αναμφισβήτητη ανωτερότητα πάνω από όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες: Η μοίρα της ήταν εξαιρετικά ευτυχής. Στον 9ο αιώνα η αρχαία ελληνική γλώσσα ξαφνικά της άνοιξε το δικό της «λεξικόν», το θησαυροφυλάκιο της αρμονίας, της χάρισε τους νόμους της δικής της πνευματώδους γραμματικής, τις θαυμάσιές της εκφράσεις, τη μεγαλειώδη ροή του λόγου. Δηλαδή την υιοθέτησε, έχοντας την απαλλάξει με αυτό τον τρόπο από αργές χρονοβόρες τελειοποιήσεις. Όντας ήδη εύηχη και εκφραστική, δανείζεται την ευλυγισία και την ορθότητα. Η δημόδης γλώσσα έπρεπε αναγκαστικά να διαχωριστεί από τη λογοτεχνική. Όμως αργότερα αυτές συναντήθηκαν και αυτό είναι το φυσικό στοιχείο που μας δόθηκε να μεταδίδουμε τη σκέψη μας».

(Α. Πούσκιν, «Ο предисловии г-на Лемонте к переводу басен И.А.Крылова», 1825 σ.27).

Σοφία και «υπερσοφία».

Το διανοητικό χαρακτηριστικό που εκφράζεται από τις λεξιλογικές μονάδες «мυдрость» (σοφία) και «пре-мυдрость» (υπερ-σοφία) γενικά φαίνεται το ίδιο. Παρόλα αυτά, οι Κύριλλος και Μεθόδιος (όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε) χρησιμοποίησαν παραπλήσιες λέξεις - στη μετάφραση του Ευαγγελίου -, όχι τυχαία και θεωρώντας τες κάθε άλλο παρά συνώνυμες.

Πράγματι, στην πρώτη περίπτωση – όπως συνάγεται από τα σχετικά χωρία - πρόκειται για την πείρα (=σοφία) του ανθρώπου, δηλαδή αυτού του αισθητού, γήινου, εγκόσμιου, πρακτικού πλάσματος που δρα με φυσική τόλμη και στη βάση της λογικής, εμπλουτισμένου με αυτογνωσία και αυτοβουλία. Στη δεύτερη περίπτωση αφορά όχι την ανθρώπινη, αλλά τη θείκη σοφία. Αν μιλήσουμε επακριβώς, αναφερόμαστε στο Υπέρλογο που είτε αποτελεί ένα από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του Θεού, είτε δίνεται «άνωθεν» στον άνθρωπο. Είναι δυνατόν να υποθέσουμε ότι από απόψεως περιεχομένου οι πρώτοι αυτοί Διδάσκαλοι επηρεάστηκαν από την ερμηνεία των δύο ειδών σοφίας που περιέχεται στον Απόστολο.

Εντούτοις αυτή η αντίθεση δεν εκφράζεται καθόλου με λεξιλογικά μέσα στο ελληνικό Ευαγγέλιο. Και εκεί που υπονοείται η σοφία του Θεού και εκεί που αναφέρεται στη συνήθη πείρα και φρόνηση, στην ελληνική πηγή χρησιμοποιούνται αδιακρίτως οι λέξεις «φρόνιμος», «φρόνηση» και «σοφός», «σοφία». Στο ελληνικό Ευαγγέλιο δε απαντάται καθόλου ούτε η λέξη «υπέρσοφος», ούτε «υπερσοφία» που αποτελούν θεολογικούς όρους της εποχής των Πατέρων. Ακριβώς αυτοί οι Πατέρες της Εκκλησίας, αναμφίβολα, κατέστησαν υποδείγματα στη διατύπωση των λέξεων «премудрый» και «премυдрость» από τους Αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο στη μετάφραση του Ευαγγελίου.

Κύριο Μέρος

Βλαδίμηρος Μονομάχος.

Ο Βλαδίμηρος Μονομάχος αποτελεί μια αξιοπερίεργη προσωπικότητα. Τα γραπτά κείμενα τον απεικονίζουν να ανήκει ολοκληρωτικά στη Ρωσική ιστορία. Όμως αυτός ο Ρώσος πρίγκιπας είχε μερικά σημαντικά σημεία επαφής με το Βυζαντινό κόσμο: Μέσω της κληρονομιάς της μητέρας του, μιας πριγκίπισσας αυτοκρατορικής καταγωγής. Μέσω της ζωντανής αυτοβιογραφίας του και της οφειλής της σε ελληνικά πρότυπα. Και μέσω των έργων τέχνης που επιφορτίστηκε, τα οποία γινόταν πλήρως κατανοητά μόνο μέσα στα πλαίσια της Βυζαντινής παράδοσης.

Ο ίδιος μας λέει στην αυτοβιογραφία του ότι κληρονόμησε το επίθετό του από τη μητέρα του. Κατά πάσα πιθανότητα ήταν η κόρη του Βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Θ' (9ου) του Μονομάχου (1042-1055) και είναι

ουσιαστικά βέβαιο ότι το όνομα Monomakh που αποκαλούνταν ο Βλαδίμηρος, ήταν η Ρωσική μορφή του «Μονομάχος». Οι Μονομάχοι ήταν μια εξέχουσα Βυζαντινή οικογένεια, που η υψηλή κοινωνική θέση τους επιβεβαιώνεται στις πηγές του 11ου και 12ου αιώνα. Ο Κωνσταντίνος, ένας πλούσιος συγκλητικός που ανήκε στη Βυζαντινή αριστοκρατία, έγινε αυτοκράτορας το 1042, όταν νυμφεύθηκε τη μεγαλύτερή του Αυτοκράτειρα Ζωή. Στα εξήντα τέσσερά της, η Ζωή ήταν ξεκάθαρα πολύ μεγάλη για να γεννήσει παιδιά. Αλλά ο Κωνσταντίνος είχε παντρευτεί δυο φορές πριν και παρά την έλλειψη πειστηρίων, είναι πιθανό ότι η μητέρα του Βλαδίμηρου ήταν ένα από τα παιδιά του δεύτερου από αυτούς τους γάμους.

Ο Βυζαντινός λόγιος του 11ου αιώνα Ψελλός μας έχει αφήσει μια ζωντανή περιγραφή του υποτιθέμενου παππού του Βλαδίμηρου. Τον περιγράφει ως όμορφο, αθλητικό, ευγενικό με αγάπη για τις χαρές της ζωής, άστατο και περιπετειώδη. Δεν ήταν με κανέναν τρόπο ένας αξιοσημείωτος κυβερνήτης, όμως στη διάρκεια της βασιλείας του έγινε μάρτυρας μερικών αξιοσημείωτων γεγονότων ανάμεσα τους, η ίδρυση της Αυτοκρατορικής Νομικής Σχολής και το σχίσμα του 1054 μεταξύ των εκκλησιών του Βυζαντίου και της Ρώμης. Το 1043 το ναυτικό του απέκρουσε μια μεγάλη επίθεση στην Κωνσταντινούπολη από τους Ρώσους, σχεδιασμένη από τον Ιεροσλάβο (Yaroslav) του Κιέβου. Τη Βυζαντινή νίκη ακολούθησε συνθήκη ειρήνης και ο γάμος ανάμεσα στον Vsevolod, γιου του Ιεροσλάβου και της συγγενούς (σχεδόν βέβαια της κόρης) του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Θ' (9ου). Το παιδί αυτού του γάμου, γεννημένο το 1053 και στο οποίο - όπως ένας σύγχρονός του, ο Βυζαντινός προκαθήμενος της Ρωσικής Εκκλησίας, το έθεσε αργότερα - «ο Θεός συνέδεσε αυτοκρατορικό και πριγκιπικό αίμα», είναι το αντικείμενο της ενότητας μας. Έγινε μια από τις ηγετικές φυσιογνωμίες της μεσαιωνικής ιστορίας της Ρωσίας.

Ο ρόλος του ήταν να επινοεί και να επιβάλλει πολιτικές σχεδιασμένες να πετύχουν στις δύο κύριες προκλήσεις που αντιμετώπιζε η Ρωσική κοινωνία της εποχής: την πολιτική ενότητα και την αμυντική θωράκιση. Η ζωή του ήταν πολυτάραχη. Κυβέρνησε σε διάφορες πόλεις σε όλη τη Ρωσία, ηγήθηκε εκστρατείες σε Ανατολή και Δύση, προσπάθησε να διευθετήσει ανταγωνισμούς και να κατευνάσει αντιζηλίες. Παντρεύτηκε την Gytha, κόρη του Βασιλιά Χάρολντ της Αγγλίας. Γνωστοί από την Ιστορία είναι ο πρωτότοκος γιος τους Μιστισλάβος – Mstislav - σπουδαίος ηγεμόνας και Άγιος της Ρωσίας, ο δευτερότοκος Ιζιασλάβος – Izyaslav - που σκοτώθηκε σε μάχη στους εμφυλίους με τον συγγενή του Όλεγκ και η εγγονή τους Ειρήνη που παντρεύτηκε το γιο του Βυζαντινού Αυτοκράτορα Ιωάννη του Β' του Κομνηνού.

Τελικά έγινε πρίγκιπας του Κιέβου της σπουδαιότερης πόλης της Ρωσίας, της «αντιζήλου της Κωνσταντινούπολης» και «του πιο λαμπρού κοσμήματος της Ελλάδας», όπως περιγράφουν Δυτικοί περιηγητές της εποχής. Εκεί έχτισε το 1115 την εντυπωσιακή γέφυρα πάνω από το Δνείπερο και την ίδια χρονιά έγινε η ανέγερση της εκκλησίας και η μεταφορά των λειψάνων των πρώτων μαρτύρων και θείων του Αγίων Μπόρις και Γκλεμπ, σημαίνοντας και τη συμφιλίωση με τον ξάδελφό του Όλεγκ. Απεβίωσε στις 19 Μαΐου 1125 σε ηλικία

72 ετών. Η ταφή του έγινε στην Αγία Σοφία του Κιέβου δίπλα στον πατέρα του. Όπως γράφουν τα χρονικά ήταν «ένας καλός αθλητής της Ρωσικής γης» και επαινείται «για τους πολλούς ιδρώτες που έχυσε για αυτήν».

Ήταν πιθανώς το 1117 όταν ο Βλαδίμηρος έγραψε την αυτοβιογραφία έχοντας τον τίτλο, στο μοναδικό χειρόγραφο αντίγραφο του 1377 που σώθηκε, «Rouchenie», δηλαδή «Διδασκαλία». Το έργο αποτελείται από τρία μέρη: Πρώτον, ένα διδακτικό κομμάτι που αφορά τα θρησκευτικά και κοινωνικά καθήκοντα του ανθρώπου και απευθύνεται καταρχήν στους γιούς του, αλλά στοχεύει επίσης σε ευρύτερο κύκλο αναγνωστών. Δεύτερον, ένα αυτοβιογραφικό τμήμα- κυρίως έναν κατάλογο με περιστασιακά σχόλια των ταξιδιών και εκστρατειών του Βλαδίμηρου. Και τρίτον, το κείμενο της επιστολής του στον Όλεγκ, γραμμένο το 1096. Και στα τρία μέρη ο συγγραφέας μιλάει για τον εαυτό του και αποκαλύπτει κάτι από το χαρακτήρα του, τον τρόπο ζωής του και τις πεποιθήσεις του. Γι' αυτό μοιάζει σωστό να περιγράψουμε το «Rouchenie» ως μία αυτοβιογραφία, ένα είδος γραφής ίσως οικείο στο Βλαδίμηρο από τον κόσμο της μητέρας του. Η αυτοπροσωπογραφία εκείνο τον καιρό γινόταν αυξανόμενα κοινή στη Βυζαντινή λογοτεχνία.

Μια σειρά αποσπασμάτων από αιογραφικά, πατερικά και λειτουργικά κείμενα - όλα χωρίς αμφιβολία διαθέσιμα σε μεταφράσεις στην Παλαιά Εκκλησιαστική Σλαβική και κάποια ίσως ανασυρόμενα από τη μνήμη του, χρησιμεύουν ως εισαγωγή στις πρώτες ηθικές διδαχές του Βλαδίμηρου. Έλκουν τη δύναμή τους από την πίστη στην φιλεύσπλαχη φύση του Θεού και του πατρικού ενδιαφέροντός Του για τον άνθρωπο. Για να πετύχουν τη σωτηρία οι γιοι του δε χρειαζόταν να εμπλακούν σε αυστηρή ασκητική ζωή: «Μετάνοια, δάκρυα και ελεημοσύνη» είναι αρκετά για να κερδίσουν τη Βασιλεία των Ουρανών. Ο Βλαδίμηρος προφανώς σκέφτεται εδώ, αυτά τα μέλη της κυρίαρχης τάξης που δεν έχουν ούτε το χρόνο, ούτε τη διάθεση να εξασκήσουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα: «Αν είσαι στη ράχη του αλόγου, λέει, και δεν έχεις κάτι άλλο να κάνεις, καλύτερα από το να φιλοξενείς μάταιες σκέψεις, επανέλαβε στο μυαλό σου την προσευχή «Κύριε ελέησον», αν δε γνωρίζεις κάποια άλλη».

Το αυτοβιογραφικό κομμάτι που ακολουθεί αποτελεί κυρίως έναν κατάλογο των «ταξιδιών» του, δηλαδή των στρατιωτικών εκστρατειών και αποστολών πολιτικού χαρακτήρα. Θυμάται ογδόντα ένα από αυτά, πέρα των μικρότερων. Η συνολική εντύπωση είναι αυτή της συνεχούς κίνησης και έντονης δραστηριότητας. Το πάθος του Βλαδίμηρου για δράση μπορεί να ιδωθεί και στην αναφορά του για τις κυνηγετικές του εξορμήσεις. Εδώ φαίνεται να έχει ακολουθήσει τις νέες τάσεις της Βυζαντινής λογοτεχνίας που ιδιαίτερα το 12ο αιώνα, ξεκίνησαν να εισάγουν το κυνήγι ως κομμάτι της αυτοκρατορικής εικόνας. Όπως αλλού στην αυτοβιογραφία του, η περηφάνια του για τα φυσικά κατορθώματά του μετριάζεται από την πίστη ότι οι κυνηγητικοί άθλοι του οφειλόταν στη θεϊκή βοήθεια:

«Αυτό έκανα στο Chernigov. Έπιασα δέκα και είκοσι άγρια άλογα με τα ίδια μου τα χέρια... Δύο βίσωνες πέταξαν στον αέρα εμένα και το άλογό μου με τα κέρατά τους, ένα ελάφι με χτύπησε με τα κέρατά του, μια άλκη με έλιωσε

κάτω από τας πόδια της, άλλη με χτύπησε με τα κέρατά της, ένας αγριόχοιρος έκοψε το σπαθί μου από το μηρό μου, μια αρκούδα δάγκασε το δισάκι μου δίπλα στο γόνατό μου και άλλο άγριο θηρίο πήδησε στο πλάι μου και έριξε το άλογο με εμένα. Και ο Θεός με φύλαξε σώο. Πολλές φορές έπεσα από το άλογο μου, έσπασα το κρανίο μου δυο φορές, και στα νιάτα μου τραυμάτισα τα χέρια και τα πόδια μου χωρίς να λυπάμαι το κεφάλι μου ή τη ζωή μου.»

Το υπάρχον κείμενο του Rouchenie τελειώνει με την επιστολή του Βλαδίμηρου στον Όλεγκ, γραμμένη κατά πάσα πιθανότητα το 1096, ως προσφορά ειρήνης στο τέλος του εμφυλίου πολέμου όπου ο γιος του Βλαδίμηρου σκοτώθηκε, πολεμώντας τις δυνάμεις του Όλεγκ. Αυτή η επιστολή βρισκόταν μάλλον σε κάποια συλλογή γραπτών του Βλαδίμηρου που οδήγησε τον αντιγραφέα της μεσαιωνικής εποχής να το συμπεριλάβει στο Χρονικό με τη χρονολογία 1096, παρόλο που τα διδακτικά και τα αυτοβιογραφικά μέρη πιθανότατα γράφτηκαν περίπου 20 χρόνια αργότερα. Η αξία της επιστολής πηγάζει από την ειλικρίνεια της Χριστιανικής συγχώρησης, από την επίγνωση του Βλαδίμηρου για τον πνευματικό δεσμό του με τον Όλεγκ, ανάδοχο του νεκρού γιου του και από την αποδοχή της ανάγκης να υποταχθούν τα προσωπικά αισθήματα στον πρωταρχικό σκοπό της εθνικής ενότητας:

«Ω, πόσο καιρό υποφέρω και τι δυστυχής που είμαι... Κοίτα, αδελφέ, τους πατέρες μας. Τι πήραν μαζί τους...εκτός από αυτό που έκαναν στις ψυχές τους; Εσύ, αδερφέ μου, έπρεπε πρώτος να έχεις γράψει αυτά τα λόγια σε μένα...Όταν το παιδί μου - και δικό σου παιδί - σκοτώθηκε μπροστά στα μάτια σου και όταν είδες το αίμα του και το σώμα του όπως ήταν ξαπλωμένο σαν ένα μόλις ανθισμένο και μαραμένο λουλούδι ή σαν ένα σφαγμένο αρνί, έπρεπε να έχεις πει αφού είχες σταθεί μπροστά του και διαβάζοντας τις σκέψεις της ψυχής σου: «Αλίμονο, τι έκανα;»...Έπρεπε να είχες μετανοήσει μπροστά στο Θεό, να με έστελνες ένα γράμμα παρηγοριάς και να άφηνες τη νύφη μου να έρθει σε μένα...ώστε να την αγκάλιαζα και να θρηνούσα το σύζυγό της και το γάμο τους, στη θέση των γαμήλιων τραγουδιών: Επειδή δεν έγινα μάρτυρας της χαράς τους σε προηγούμενους καιρούς, ούτε του γάμου τους, εξαιτίας των αμαρτιών μου. Για όνομα του Θεού στείλιτην μου με την πρώτη αποστολή ώστε να κλάψω μαζί της, να της δώσω ένα σπίτι όπου θα μπορεί να κάθεται σαν ένα περιστέρι πάνω σε ένα ξερό δέντρο και ίσως παρηγορηθώ από το Θεό... Είναι παράξενο που ένας άνθρωπος έχει χαθεί στον πόλεμο; Οι καλύτεροι από τους προπάτορές μας χάθηκαν με αυτόν τον τρόπο...Στείλε μου τον απεσταλμένο σου ή έναν επίσκοπο και γράψε μου ένα γράμμα με αλήθεια...Έπειτα θα στρέψεις την καρδιά μας προς τα εσένα και θα ζήσουμε καλύτερα από πριν.»

Εκτός από το Rouchenie που έχουμε δει ότι πιθανότατα γράφτηκε εν μέρει κάτω από την Ελληνική λογοτεχνική επιρροή, υπάρχει και ένα άλλο πεδίο-οι εικαστικές τέχνες - στο οποίο μια ευθεία σύνδεση ανάμεσα στο Βλαδίμηρο και την πατρίδα της μητέρας του μπορεί να εντοπιστεί με κάποια πιθανότητα αν όχι ίσως πάντα με απόλυτη βεβαιότητα. Τρία παραδείγματα αξίζουν να αναφερθούν.

Το πρώτο προέρχεται από τη μελέτη των μολυβδόσφραγίδων του Βλαδίμηρου όπου έχουν βρεθεί περίπου είκοσι πέντε. Οι πιο πρώιμες,

χρονολογούμενες από τον 11ο αιώνα, ακολουθούν τις συνήθειες των Βυζαντινών σφραγιδοποιών: Οι επιγραφές είναι Ελληνικές, το χριστιανικό όνομα του Βλαδίμηρου, Βασίλειος, τιμάται με έναν ηχηρό τίτλο της αυτοκρατορικής αυλής και ακολουθείται από το Βυζαντινό οικογενειακό όνομα: «Σφραγίς Βασιλείου του πανευγενεστάτου άρχοντος Ρωσίας του Μονομάχου». Μόνο σταδιακά, στο τέλος του αιώνα, αντικαταστάθηκαν οι ελληνικές επιγραφές στις σφραγίδες του Μονομάχου με Σλαβονικές.

Το δεύτερο παράδειγμα είναι ιδιαίτερα περίεργο και εν πολλοίς μυστήριο. Το 1821 ένα χρυσό μετάλλιο ανακαλύφθηκε κοντά στο Chernigov. Είναι ένα φυλακτό μάλλον για να φοριέται στο λαιμό. Στην πρόσοψη υπάρχει μια παράσταση του Αρχαγγέλου Μιχαήλ που κρατάει το λάβαρο στο δεξί χέρι και το δόρυ στο αριστερό και μια κυκλική επιγραφή στα Ελληνικά: « Άγιος, Άγιος, Άγιος Κύριος Σαββασώθ. Πλήρης ο Ουρανός και η γη της δόξης Σου.» Στην πίσω πλευρά απεικονίζεται η μορφή μιας γυναίκας από την οποία δέκα φίδια φεύγουν ακτινωτά σε όλες τις κατευθύνσεις. Αυτό το σχέδιο που μοιάζει με τη Μέδουσα περιβάλλεται από δύο ομόκεντρες επιγραφές η μία Εκκλησιαστική Σλαβονική και η άλλη Ελληνική. Η Σλαβονική αναφέρει: « Κύριε βοήθα τον δούλο σου Βασίλειο. Αμήν.» Η Ελληνική αφορά κάποιο ξόρκι για καλή υγεία. Η Σλαβονική επιγραφή ακολουθεί την παραδοσιακή διατύπωση του Βυζαντινού τύπου επίκλησης «Κύριε βοήθει τω σω δούλω» όπου το αντίστοιχο στα Σλαβονικά είναι «Gospodi pomozì rabu svoemu».

Έχουν γίνει και κάποιες υποθέσεις για την ταυτότητα αυτού του Βασιλείου για τον οποίο αυτή η χριστιανική προσευχή προσφέρθηκε και που κατείχε και φορούσε το μετάλλιο αυτό. Πολλά στοιχεία δείχνουν το Βλαδίμηρο Μονομάχο. Πρώτον, Βασίλειος ήταν το βαπτιστικό του όνομα. Δεύτερον το Chernigov κοντά στο οποίο ανακαλύφθηκε το μετάλλιο, ήταν η κατοικία του για 16 χρόνια, από το 1078 ως το 1094. Τρίτον το μέγεθος (7,2 εκατοστά διάμετρος) και η αξία αυτού του ατόφια χρυσού αντικειμένου- τα φυλαχτά αυτά γινόταν σχεδόν αποκλειστικά από χρυσό- προϋποθέτουν ότι ο ιδιοκτήτης του ήταν πλούσιος και υψηλόβαθμος. Τέταρτον, ο Βλαδίμηρος με τις διασυνδέσεις της Βυζαντινής οικογένειάς του, μπορούσε ευκολότερα από οποιονδήποτε στη Ρωσία να το προμηθευτεί, ίσως από την Κωνσταντινούπολη. Τέλος, η Σλαβονική επιγραφή έχει προσδιοριστεί με παλαιογραφικές μεθόδους στον 11ο ή στο 12ο αιώνα. Όλα αυτά τα επιχειρήματα δείχνουν τον Βλαδίμηρο ως κάτοχο αυτού του φυλαχτού που μας παρέχει ένα περίεργο παράδειγμα Χριστιανικού και παγανιστικού συγκρητισμού και της Ελληνοσλαβικής διγλωσσίας στη Ρωσία στα τέλη του 11ου και στις αρχές του 12ου αιώνα.

Το τρίτο παράδειγμα που δείχνει την άμεση σύνδεση μεταξύ του Βλαδίμηρου και του Βυζαντίου προέρχεται από το πεδίο της μνημειακής ζωγραφικής. Ήταν πιθανότατα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του στο Κίεβο (1113-25) όταν ένας κύκλος ζωγραφικών παραστάσεων έγινε στους τοίχους και στους θόλους των κλιμακοστασίων δύο πύργων της εκκλησίας της Αγίας Σοφίας του Κιέβου. Αυτά τα κλιμακοστάσια οδηγούν στους εξώστες όπου ο πρίγκιπας, η οικογένειά του και οι αυλικοί παρακολουθούσαν τη Θεία Λειτουργία. Πολλές

από αυτές τις ζωγραφιές απεικονίζουν σκηνές που διαδραματίζονται στον υπόδρομο της Κωνσταντινούπολης. Ακροβάτες, ταχυδακτυλουργοί και μονομάχοι διασκεδάζουν τον κόσμο στο στάδιο, ενώ οι αρματοδρόμοι κρατούν την ισορροπία τους έτοιμοι να ξεκινήσουν τον αγώνα. Ο αυτοκράτορας που εμφανίζεται σε τρεις από τις ζωγραφιές παρουσιάζεται φορώντας το στέμμα του και τη γλαμύδα, καθισμένος στον αυτοκρατορικό κλωβό ως άρχοντας των αγώνων. Η τοποθεσία είναι το Κάθισμα, το ανάκτορο στην ανατολική πλευρά του υπόδρομου που βλέπει στον αγωνιστικό χώρο. Το ανάκτορο απεικονίζεται εδώ ως ένα τριώροφο κτίριο, με ανοικτούς εξώστες γεμάτους με αυλικούς και άλλους θεατές. Σε άλλη νωπογραφία ο αυτοκράτορας κάθεται στο θρόνο του περιστοιχισμένος από δύο αξιωματούχους, ενώ σε μια τρίτη φοράει στέμμα και ιπεύοντας ένα λευκό άλογο κάνει το γύρο του θριάμβου. Και στις τρεις ο αυτοκράτορας φέρει φωτοστέφανο σύμφωνα με τις παραδόσεις της Βυζαντινής αυτοκρατορικής εικονογραφίας.

Η απεικόνιση των τριών αυτών τελετών της Βυζαντινής αυλής στους τοίχους του κύριου καθεδρικού ναού της Ρωσίας αποτελεί μια λαμπρή εικόνα των πολιτικών δεσμών μεταξύ Κιέβου και Κωνσταντινούπολης. Οι αγώνες στο Βυζαντινό υπόδρομο και οι τελετές των ανακτόρων γενικά θεωρούνταν ένας συμβολικός εκθειασμός της αυτοκρατορικής κυριαρχίας και μέρος της «αυτοκρατορικής λειτουργίας» που γινόταν έτσι ορατά. Οι νωπογραφίες στα κλιμακοστάσια των πύργων της Αγίας Σοφίας του Κιέβου δεν εικονίζουν μόνο τη μαγική επίδραση της απόμακρης δόξας της Κωνσταντινούπολης στους Ρώσους. Παραμένουν μια ορατή απόδειξη της προσπάθειας του πριγκιπικού προστάτη της εκκλησίας - πιθανότατα του Βλαδίμηρου του Μονομάχου - να φέρει στην πατρίδα και στους υπηκόους του τη βασική αρχή της Βυζαντινής πολιτικής φιλοσοφίας: Την πίστη ότι, τουλάχιστον με μια ιδανική και «μεταπολιτική» λογική, η δικαιοδοσία του αυτοκράτορα επεκτείνεται σε όλη την Ορθόδοξη Χριστιανοσύνη. Ένας διακεκριμένος ιστορικός της τέχνης υπέθεσε ότι οι λεπτομέρειες του υπόδρομου και του ανακτόρου στο Κάθισμα της Κωνσταντινούπολης πρέπει να έχουν περιγραφεί στους ζωγράφους των νωπογραφιών - αν ήταν Ρώσοι - από τη μητέρα του Βλαδίμηρου. Αυτήν ήταν όπως έχουμε δει, πολύ πιθανόν η κόρη του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Θ΄(9ου). Ο γιος της, κυρίαρχος κυβερνήτης της Ρωσίας και νέος προστάτης του καθεδρικού ναού που χτίστηκε από τον παππού του από τη μεριά του πατέρα του, μπορεί κάλλιστα να έχει πάρει αυτήν την πρωτοβουλία, στη σφαίρα των εικαστικών τεχνών, να φέρει την Κωνσταντινούπολη πιο κοντά στο Κίεβο.

Μάξιμος ο Γραικός.

Την άνοιξη του 1553 ο τσάρος Ιβάν ο Δ΄ (αργότερα γνωστός ως Τρομερός) άφησε την πρωτεύουσα του Μόσχα, για ένα προσκυνηματικό ταξίδι. Το ταξίδι, σε ένα μοναστήρι του μακρινού Βορρά, είχε το σκοπό της ευχαριστίας για την ανάρρωσή του από μια πρόσφατη και παραλίγο μοιραία αρρώστια. Η βασιλική συνοδεία, περιλαμβανομένης της τσαρίνας και του νεογέννητου παιδιού

τους, σταμάτησε κατά τη διαδρομή στον Άγιο Σέργιο του μοναστηριού της Αγίας Τριάδας, του πιο ονομαστού της Ρωσίας. Εντός των τειχών του έζησε ένας άνθρωπος σχεδόν θρυλικής φήμης. Ένας Έλληνας μοναχός από τον Άθωνα, πάνω από 80 χρονών, είχε περάσει τα τελευταία τριάντα πέντε χρόνια στη Ρωσία, τα περισσότερα από τα μισά σε μοναστικούς σκοπούς. Για τους μορφωμένους Ρώσους ήταν γνωστός ως ένας λόγιος ευρείας μόρφωσης, ένας γόνιμος συγγραφέας στη γλώσσα τους και ένας άνθρωπος μεγάλης σταθερότητας και θάρρους. Το όνομα του ήταν Μάξιμος-Μαξίμ για τους Ρώσους. Ο ηλικιωμένος μοναχός και ο νεαρός ηγεμόνας συναντήθηκαν και συζήτησαν. Ο Μάξιμος παρότρυνε τον τσάρο να εγκαταλείψει το προσκύνημα του και να επιστρέψει στη Μόσχα. Ακόμα του εξήγησε ότι έπρεπε να ανακουφίσει τις οικογένειες των Ρώσων στρατιωτών που σκοτώθηκαν στους πρόσφατους πολέμους ενάντια στους Τάταρους παρά να επιμείνει σε αυτό το ξεκάθαρα μακρύ και επικίνδυνο ταξίδι. Και προειδοποίησε τον Ιβάν ότι αν τελικά επέμενε, ο νεογέννητος γιος του θα πέθαινε. Ο τσάρος αρνήθηκε να αλλάξει τα σχέδια του και το παιδί πέθανε στη διαδρομή.

Η ιστορία αυτής της σύντομης συνάντησης ανάμεσα στους-κατά πολλούς-δύο πιο σημαντικούς άντρες της Ρωσίας του 16ου αιώνα έχει ειπωθεί, περίπου είκοσι χρόνια μετά, από έναν ένθερμο θαυμαστή του Μάξιμου, τον αντιφρονούντα πρίγκιπα Αντρέι Κούρμπσκυ που είχε διαφύγει στη Λιθουανία το 1564. Το καλοκαίρι του 1993 ο πρώτος πρόεδρος της Ρωσίας, Μπόρις Γιέλτσιν, κατά την επίσημη επίσκεψή του στην Ελλάδα, αναφέρθηκε στον Άγιο Μάξιμο το Γραικό χαρακτηρίζοντάς τον «φωτιστή» των Ρώσων. Αυτός ο Μάξιμος δεν είναι άλλος από τον κατά κόσμο Μιχαήλ Τριβόλη, έναν Έλληνα της διασποράς που σύχναζε στις ουμανιστικές σχολές της Ιταλίας στα τέλη του 15ου αιώνα. Η ζωή του έχει το σχήμα δίπτυχου στο οποίο το Άγιο Όρος συνδέει τα δύο φύλλα, της Ιταλίας και της Μοσχοβίτικης Ρωσίας.

Ο Μιχαήλ λοιπόν γεννήθηκε στη Άρτα, την πρωτεύουσα της ελληνικής επαρχίας της Ηπείρου, γύρω στο 1470, από παλιά Βυζαντινή οικογένεια. Είκοσι περίπου χρόνια πριν, η πόλη έπεσε στους Τούρκους και από καιρό η οικογένειά του είχε αποφασίσει να ξενιτευτεί. Το πλησιέστερο καταφύγιο ήταν το νησί της Κέρκυρας, που βρισκόταν τότε υπό την κυριαρχία της Βενετίας. Οι ελληνικές οικογένειες από την κυρίως χώρα συγκεντρώνονταν εκεί για κάποιο διάστημα, οδηγημένες εκεί όχι μόνο με την προοπτική της ασφάλειας αλλά ακόμη και από την παρουσία στο νησί μιας ομάδας διακεκριμένων Ελλήνων λογίων.

Ο Μιχαήλ ήταν πιθανώς γύρω στα δέκα όταν η οικογένειά του μετακινήθηκε από την Άρτα στην Κέρκυρα. Στα είκοσι του, προσπάθησε ανεπιτυχώς να εκλεγεί στο Κυβερνόν Συμβούλιο του νησιού. Το 1492 πήγε στη Φλωρεντία, μετέπειτα πρωταγωνίστρια στις Ελληνικές σπουδές στην Ευρώπη. Στη Φλωρεντία όπου έμεινε για τρία χρόνια, διαμορφώθηκε ως λόγιος από τη διδασκαλία του Έλληνα φιλόλογου Ιωάννη Λάσκαρη και από την επιρροή του σπουδαίου Πλατωνιστή Μαρσίλιο Φιτσίνο. Πολλά χρόνια μετά γράφοντας στη Μόσχα, ο Μάξιμος θυμόταν τη Φλωρεντία ως την πιο όμορφη από όλες τις Ιταλικές πόλεις που γνώρισε. Η επίδραση του Πλάτωνα και της «Πλατωνικής

Ακαδημίας» της Φλωρεντίας θα έμενε, καλώς ή κακώς για αυτόν, σε όλη τη ζωή του.

Μια άλλη πολλή διαφορετική επίδραση που δέχτηκε στη Φλωρεντία ήταν αυτή του Δομηνικανού μοναχού Σαβοναρόλα. Αργότερα στη Μόσχα έγραψε για τους Ρώσους μια λεπτομερή αναφορά για τη ζωή του Σαβοναρόλα περιγράφοντας τα ξακουστά κηρύγματα του, τη διαμάχη του με τον Πάπα και τη φρικιαστική του εκτέλεση στη Φλωρεντία. Αλλού περιγράφει το Πανεπιστήμιο των Παρισίων και αναγγέλει στους Ρώσους-πιθανότατα πρώτος-την ανακάλυψη της Αμερικής και ακριβέστερα ενός μεγάλου νησιού που ονομάζεται Κούβα.

Το επόμενο στάδιο στη ζωή του Μιχαήλ στην Ιταλία, μετά από σύντομες επισκέψεις στη Μπολόνια, στην Πάδοβα και στο Μιλάνο, τον βρίσκει το 1496 στη Βενετία όπου παρέμεινε τα επόμενα δύο χρόνια. Εκεί γνωρίζει και συνεργάζεται με τον Άλδο Μανούτσι τον εκδότη αρχαιοελληνικών έργων και του Αριστοτέλη. Η μετέπειτα εργασία του ως Μάξιμου και μεταφραστή κειμένων από τα Ελληνικά στα Σλαβονικά υπονοεί ότι εκπαιδεύτηκε στην έκδοση κειμένων: Μια ειδικότητα που όπως θα δούμε, δεν ήταν χωρίς κινδύνους στη Μοσχοβίτικη Ρωσία.

Ήδη ο Μιχαήλ έχει αποκτήσει κάποια φήμη και σε ένα γράμμα του το 1498 αναφέρει διαφορετικές προσφορές επικερδούς απασχόλησης που έχει λάβει πρόσφατα. Την ίδια χρονιά τον βρίσκουμε να εργάζεται για έναν άλλο Ιταλό, τον διακεκριμένο ελληνιστή Τζιανφραντσέσκο Πίκο της Μιραντόλα, ανηψιό του διάσημου Πλατωνιστή Τζιοβάννι Πίκο. Ο Τζιανφραντσέσκο Πίκο δεν ήταν μόνο ένας κλασικιστής, ένας αληθινός «ελληνομανής», όπως έγραψε ο Μιχαήλ σε έναν φίλο του το Μάρτιο του 1500. Ήταν επίσης ένας πεπεισμένος Χριστιανός, ένας σπουδαστής των πατερικών κειμένων και μεγάλος θαυμαστής του Σαβοναρόλα. Η επίδραση του Σαβοναρόλα αποδεικνύεται πιο ισχυρή και στον Μιχαήλ που προσεγγίζει το μοναστικό τάγμα των Δομηνικανών. Τελικά απογοητεύεται και εγκαταλείπει τη Δύση.

Το 1505 ή 1506, μετά από μια ακόμη αλλαγή που τα αίτια της παραμένουν μυστηριώδη, βρίσκουμε τον Μιχαήλ, τώρα ως μοναχό Μάξιμο, στη Μονή Βατοπεδίου του Αγίου Όρους, πίσω στην Εκκλησία των πατέρων του. Τα δέκα και πλέον χρόνια που πέρασε ο Μάξιμος στο Άγιο Όρος ήταν η πιο καθοριστική περίοδος της ζωής του. Αναμφίβολα εκεί καταδύθηκε στα άδυτα της Βυζαντινής λογοτεχνίας, θρησκευτικής και κοσμικής. Όπως γράφει ο ίδιος, η φιλοσοφία μοιάζει με το κυπαρίσσι που ανατείνεται όμορφο, αλλά άγονο προς τα ύψη, ενώ η χριστιανική αλήθεια μοιάζει με την ταπεινή συκιά που εκτείνει τα κλαδιά της χαμηλά, αλλά δίνει γλυκούς καρπούς.

Ήταν το 1516 όταν η τελευταία περίοδος στη ζωή του Μάξιμου άρχισε. Αυτό το έτος, μια πρεσβεία από τον Ηγεμόνα της Μόσχας, Βασίλειο Γ', που ήταν γιος της Ελληνίδας βασίλισσας Σοφίας, αφίχθη στο Άγιο Όρος. Σκοπός της αντιπροσωπείας ήταν να προσκαλέσει στη Μόσχα έναν ικανό Έλληνα μεταφραστή. Η Ρωσική Εκκλησία, από τη γέννησή της τον 10ο αιώνα και μέχρι τα μέσα του 15ου, υπαγόταν στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, και ιδιαίτερα μεταξύ του 1350 και του 1450, η

βασίλική βιβλιοθήκη είχε εμπλουτιστεί με έναν μεγάλο αριθμό από Ελληνικά χειρόγραφα φερμένα από το Βυζάντιο. Στις αρχές του 16ου αιώνα λίγοι Ρώσοι ήταν ικανοί να τα διαβάσουν. Υπήρχε ανάγκη ενός ειδικού να τα ξεδιαλύνει και να τα μεταφράσει στα Σλαβονικά. Ο ηγούμενος πρότεινε τον Μάξιμο εκθειάζοντας τα χαρίσματά του.

Ταξιδεύοντας βόρεια ο Μάξιμος και οι συνοδοί του σταμάτησαν για λίγο στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί πιθανότατα το Πατριαρχείο βρήκε την ευκαιρία να τον ενημερώσει για τα δύο ζωτικά θέματα που κυριαρχούσαν στις σχέσεις του με τη Ρωσία: την επιθυμία να αποκαταστήσει τη δικαιοδοσία του στη Ρωσική Εκκλησία που είχε εκλείψει στα μέσα του 15ου αιώνα και την ελπίδα να λάβει από τη Μόσχα βοήθεια, υλική και πολιτική, για τους Ελληνορθόδοξους υπόδουλους του σουλτάνου.

Ο Μάξιμος - και τώρα πια Μαξίμ για τους Ρώσους - έφτασε στη Μόσχα το Μάρτιο του 1518. Εκεί θα γινόταν ένας πολύπλευρος συγγραφέας. Η πρώτη του αποστολή αφορούσε τη μετάφραση και το σχολιασμό στο βιβλίο των Ψαλμών, το Ψαλτήριο που αποτελούσε και το πρώτο αναγνωστικό κάθε Ρώσου που ήθελε να μάθει να διαβάζει και να γράφει. Η ανάγκη διόρθωσής του ήταν άμεση, γιατί τα λάθη του είχαν καταστεί αιτία παρερμηνειών και στήριξης αιρετικών απόψεων. Ο ηγούμενος του Βατοπεδίου είχε γράψει στον τσάρο ότι ο Μάξιμος δε γνώριζε Ρωσικά. Έτσι με την άφιξή του, αρχικά στην Κριμαία, ξεκίνησε να μαθαίνει, φθάνοντας μετά από καιρό, να γνωρίζει Ρωσικά αλλά και Σερβικά, Βουλγαρικά και την Εκκλησιαστική Σλαβονική. Σύμφωνα με το Ρώσο κορυφαίο διπλωμάτη και κύριο συνεργάτη του Μάξιμου, Dimitri Gerasimov, ο Μάξιμος μετέφραζε, το συγκεκριμένο έργο, από τα Ελληνικά στα Λατινικά και οι Ρώσοι συνεργάτες του απέδιδαν έπειτα στα Σλαβονικά. Ο Μάξιμος ολοκλήρωσε το έργο αυτό σε δεκαεπτά μήνες. Αυτό ήταν το πρώτο από τα πολλά λογοτεχνικά του έργα στη Ρωσία. Ο Σοβιετικός μελετητής Aleksey Ivanov το 1969, κατέγραψε και έδωσε τις περιλήψεις 365 έργων του Μάξιμου, τα μισά από τα οποία ήταν ανέκδοτα. Καλύπτουν μια μεγάλη ποικιλία θεμάτων και έχουν χωριστεί από τον Jack Haney, το συγγραφέα του μοναδικού βιβλίου για το Μάξιμο στα Αγγλικά, σε τέσσερις γενικές κατηγορίες: Θεολογία, φιλοσοφία, κρατική διοίκηση και κοινωνικά προβλήματα. Η κατηγοριοποίηση είναι χρήσιμη παρόλο που αφήνει εκτός δύο σημαντικά είδη έργων: μεταφράσεις από τα Ελληνικά (περισσότερες από 100) και έργα γραμματικής και λεξικογραφίας, πεδία στα οποία ο Μάξιμος ήταν πρωτοπόρος στη Ρωσία. Είναι επιτακτική η ανάγκη μιας κριτικής έκδοσης των γραπτών του Μάξιμου. Η μόνη υπάρχουσα έκδοση, δημοσιευμένη στο Καζάν από το 1859 ως το 1862, δεν ικανοποιεί αυτήν την απαίτηση.

Ο Μάξιμος είχε κάθε λόγο να πιστεύει ότι με τη συμπλήρωση της μετάφρασης των σχολίων στο Ψαλτήριο θα του επιτρεπόταν να επιστρέψει στο Άγιο Όρος. Άλλωστε και ο ηγούμενος του Βατοπεδίου είχε ζητήσει ο Μάξιμος και οι δύο άλλοι μοναχοί που τον συνόδευαν να επιστρέψουν με καλή υγεία στον Άθωνα. Πάντως οι μοσχοβίτικες αρχές σαφώς και δεν βιάζονταν να τον επιτρέψουν να γυρίσει στην πατρίδα του. Είχαν άλλα σχέδια για τον Μάξιμο.

Σύντομα του ανέθεσαν και άλλες μεταφράσεις και την αναθεώρηση των υπαρχόντων Σλαβονικών κειμένων των Γραφών και των λειτουργικών βιβλίων, τα οποία βρήκε ανεπαρκή αφού οι προηγούμενοι Ρώσοι μεταφραστές είχαν ελλιπή γνώση της Ελληνικής. Αυτό, παρατήρησε ο Μάξιμος με συγκαταβατικότητα, δεν τον εξέπληξε. Επειδή η Ελληνική γλώσσα, σημειώνει, είναι δύσκολη και περίπλοκη και απαιτεί πολλά χρόνια μελέτης για την πλήρη εκμάθησή της, ειδικά όταν ο σπουδαστής δεν είναι Έλληνας, οξυδερκής και δεν έχει υψηλό κίνητρο. Έγινε προφανές σε αυτόν ότι τα χονδροειδή λάθη που έγιναν από προηγούμενους μεταφραστές, συνδυασμένα με αβλεπίες, οδήγησαν σε παρανοήσεις που στην καλύτερη περίπτωση ήταν παράλογες και στη χειρότερη αιρετικές. Κάποιες από τις πιο φανερές, τις διόρθωσε αυτόβουλα, μην υπολογίζοντας τις μελλοντικές δυσάρεστες συνέπειες. Ο ηγέτης των «ακτημόνων» - δηλαδή αυτών που όπως και ο Μάξιμος πίστευαν ότι τα μοναστήρια δεν έπρεπε να κατέχουν χωριά και δουλοπάροικους - Βασιανός, σημειώνει: «Τώρα, μέσω του Μάξιμου, γνωρίσαμε το Θεό».

Δυστυχώς οι διορθώσεις του, οι απόψεις του για το μοναχισμό και την ορθή αντιμετώπιση των αιρετικών, η αντίθεση του σε δεισιδαιμονίες και στην αστρολογία, η προσήλωσή του στην Ορθοδοξία και τον Ελληνισμό και το θάρρος της γνώμης του, οδήγησαν στην παραπομπή του σε δίκη με αβάσιμες και ψευδείς κατηγορίες. Εκείνη την εποχή η Ρωσία από τη μια δεχόταν την επιρροή της Δύσης και τις προσπάθειες του Πάπα να προσεταιριστεί τον Μεγάλο Ηγεμόνα της Μόσχας. Είναι χαρακτηριστικό ότι είχαν εμφανιστεί θαυμαστές της Ισπανικής Ιεράς Εξέτασης. Από την άλλη, πλήθος αιρετικών και σκοταδιστικών βιβλίων, προερχόμενα κυρίως από τη Βουλγαρία, γινόταν άκριτα αποδεκτά ως ιερά από τον αμαθή λαό. Σε πολιτικό επίπεδο, η Ρωσία δεν επιθυμούσε να ανοίξει μέτωπο με τους Οθωμανούς, έχοντας ήδη προβλήματα στα δυτικά και ανατολικά της σύνορα. Μοιραία ο Μάξιμος, με μια μικρή ομάδα μορφωμένων ανθρώπων, συγκρούστηκε με την καθεστηκία τάξη.

Το χειμώνα του 1524/1525 ο Μάξιμος συνελήφθη. Την σύλληψη του ακολούθησε το Φεβρουάριο η δίκη δύο από τους τακτικούς συνομιλητές του. Και οι δύο αυτοί Ρώσοι συνεργάτες του Μάξιμου βρέθηκαν ένοχοι για εσχάτη προδοσία. Ο ένας αποκεφαλίστηκε και ο άλλος καταδικάστηκε σε αποκοπή της γλώσσας του. Τον Μάιο του 1525 ο ίδιος ο Μάξιμος πέρασε από δίκη όπου προέδρευε ο ίδιος ο Μεγάλος Ηγεμόνας Βασίλειος ο Γ΄ (Τρίτος) και ο Μητροπολίτης Δανιήλ της Μόσχας που ενεργούσε και ως κύριος κατηγορός.

Μετά από μια καταφανώς προκατειλημμένη δίκη ο Μάξιμος καταδικάστηκε σε απομόνωση στο μοναστήρι του Βολοκολάμσκ (προπύργιο αυτών που υποστήριζαν ότι τα μοναστήρια μπορούν να κατέχουν ολόκληρα χωριά), αλυσοδέθηκε, του επιβλήθηκε ακοινωνησία και του απαγορεύτηκε να διαβάζει και να γράφει. Η φυλάκιση του θα διαρκούσε είκοσι τρία χρόνια. Το 1531 ξαναδικάστηκε, εν μέρει λόγω της άρνησής του να δηλώσει ένοχος στις παλιότερες κατηγορίες, και καταδικάστηκε σε φυλάκιση σε μοναστήρι στο Τβερ.

Η σκληρή μεταχείριση του Μάξιμου σιγά-σιγά μειώθηκε την δεκαετία του 1530, χάρη στην ανθρωπιά του τοπικού επισκόπου Ακακίου και ιδιαίτερα

μετά την απομάκρυνση του Μητροπολίτη Δανιήλ - κύριου διώκτη του Μάξιμου - από τη θέση του το 1539. Αν και ακόμα του απαγορευόταν να κοινωνήσει, του δόθηκαν πίσω τα βιβλία του και του επιτράπηκε να γράφει. Στα μέσα της δεκαετίας του 1540 οι Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως και Αλεξανδρείας έγραψαν στον Ιβάν τον Δ΄ - τον Τρομερό -, ζητώντας την απελευθέρωσή του. Ο Μάξιμος επανειλημμένα εκλιπαρούσε τους δεσμοφύλακες του να τον αφήσουν να επιστρέψει στο Άγιο Όρος. Οι άκαρδες ρωσικές αρχές αρνήθηκαν όλες τις αιτήσεις του να του επιτραπεί να επιστρέψει στην πατρίδα του, επικαλούμενες το γεγονός ότι γνώριζε πολλά για τη χώρα τους.

Στα τελευταία χρόνια της ζωής του, τα μαρτύρια του έλαβαν τέλος. Απελευθερώθηκε, πιθανότατα το 1548, όταν ήρθη το επιτίμιο της ακοινωνησίας και του επιτράπηκε να διαμείνει στο μοναστήρι του Αγίου Σεργίου της Αγίας Τριάδας κοντά στη Μόσχα (το σημερινό Ζαγκόρσκ). Πέρασε το υπόλοιπο της ζωής του διαβάζοντας, γράφοντας και διδάσκοντας. Παρά την εξασθένηση της όρασής του, δίδαξε Ελληνικά σε ένα Ρώσο μοναχό, ενώ λίγο νωρίτερα, είχε γράψει στον κύριο κατηγορό του Μητροπολίτη Δανιήλ, παρηγορώντας τον για την απώλεια της θέσης του και απλώνοντάς του χέρι συμφιλίωσης. Απεβίωσε στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας σε ηλικία ενενήντα ετών.

Η μεταθανάτια μοίρα του Μάξιμου του Γραικού στη Ρωσία ήταν πολύ παράξενη. Οι απόψεις του για πολλά ζητήματα μεγάλου ενδιαφέροντος για τη Ρωσική κοινωνία διέφεραν κατά πολύ από την επίσημη πολιτική, ώστε να τον καταστήσουν πλήρως αποδεκτό, τουλάχιστον στις αμέσως επόμενες γενιές. Είναι αλήθεια ότι η θαυμαστή υπομονή με την οποία άντεξε είκοσι τρία χρόνια σκληρών μαρτυριών προκάλεσε τον σεβασμό του ως Αγίου και μάρτυρα, ιδιαίτερα από αυτούς τους Ρώσους που διαφοροποιούνταν από την επίσημη εκκλησία. Αυτή την μακραιώνη ευλάβεια και τιμή επικύρωσε η Εκκλησία με την επίσημη ανακήρυξή του ως Αγίου, τόσο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο όσο και από το Πατριαρχείο Μόσχας, μόλις το 1988!

Ακόμα είχε κατά τη διάρκεια της ζωής του έναν μικρό κύκλο Ρώσων θαυμαστών, κάποιοι από τους οποίους ήταν διαπρεπείς προσωπικότητες. Είναι ίσως εκπληκτικό ότι βρίσκουμε ανάμεσα τους τον τσάρο Ιβάν τον Τρομερό. Με δική του διαταγή αποφυλακίστηκε. Αλλά παραμένει το γεγονός ότι η επιρροή του Μάξιμου ήταν πάντα περιορισμένη. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτός ο Βυζαντινός λόγιος ήταν αξιολογότερος περισσότερο για τις προτάσεις του για το σωστό τρόπο που γίνεται το σημείο του Σταυρού, ενώ οι αναφορές του στην Ελληνική Κλασική λογοτεχνία στην πλειοψηφία τους αγνοούνταν. Στον πρόλογο των έργων του από την Ακαδημία του Καζάν το 1859 αναφέρεται: « Οι σύγχρονοί του δεν μπορούσαν να εκτιμήσουν την αξία του Μάξιμου. Για μας όμως είναι ανεκτίμητα τα έργα του, στα οποία αντανακλά πλήρως η υψηλή και φωτεινή του προσωπικότητα και τα σκοτεινά γνωρίσματα της εποχής του».

Πρέπει αλήθεια να υπάρχει κάτι συμβολικό στο ρωσικό πεπρωμένο του Μάξιμου. Η απόρριψη ενός ανθρώπου που το βάθος της πνευματικότητάς του και της λογιοσύνης του, αντιπροσώπευε ότι καλύτερο υπήρχε στον πολιτισμό της μεταβυζαντινής Ελλάδας, σηματοδοτούσε κατά κάποιον τρόπο την απομάκρυνση

της Ρωσίας από την αρχαία κληρονομιά του Βυζαντίου. Είναι αλήθεια ότι τον καιρό που ήταν στη Μόσχα, οι ρωσικοί εκκλησιαστικοί κύκλοι ανέπτυσαν την αυθαίρετη θεωρία της Μόσχας ως Τρίτης Ρώμης που απέδιδε στην πρωτεύουσα τους το ρόλο της εστίας της διεθνούς ισχύος και του κεντρικού εγγυητή για την αληθινή Ορθόδοξη πίστη. Αλλά η στάση του Μάξιμου απέναντι σε αυτή τη θεωρία υπήρξε αμφίσημη. Ως Έλληνας πατριώτης, δέχτηκε ευχαρίστως την εκδοχή της Μεγάλης Ιδέας του δέκατου έκτου αιώνα - της προοπτικής για μια νικηφόρα είσοδο της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη, οδηγώντας στην απελευθέρωση του λαού του και την αναζωογόνηση του, κάτω από το σκήπτρο ενός Ορθόδοξου τσάρου. Στην εισαγωγή του στην μετάφραση των σχολίων του Ψαλτηρίου, του πρώτου του έργου που ανέλαβε στη Ρωσία, ο Μάξιμος απευθυνόταν στο Μεγάλο Ηγεμόνα της Μόσχας, Βασίλειο τον Γ' (Τρίτο) ως εξής:

«Αφήστε τους δυστυχείς Χριστιανούς που ζουν εκεί (στην Ελλάδα) να μάθουν από εμάς ότι ακόμη έχουν βασιλέα, που όχι μόνο κυβερνά σε αναρίθμητους ανθρώπους και κατέχει πλήθος από όλα τα υπόλοιπα που είναι βασιλικά και άξια θαυμασμού, αλλά και που έχει δοξαστεί πάνω από όλους λόγω της δικαιοσύνης του και της Ορθοδοξίας του, τόσο που μπορεί να παρομοιαστεί με τους Κωνσταντίνο και Θεοδόσιο τους Μεγάλους, που η μεγαλειότητα σας διαδέχεται. Ω, αν μόνο μια μέρα μπορούσαμε να απελευθερωθούμε χάρη σε σας από την υποταγή στους απίστευτους και λαμβάνοντας το δικό μας βασίλειο... Ακόμη και τώρα, μπορεί ο Θεός να ευαρεστηθεί να ελευθερώσει τη Νέα Ρώμη (την Κωνσταντινούπολη), που βάνουσα βασανίζεται από τους άθεους Μουσουλμάνους, μέσω της ευσεβούς μεγαλειότητάς σας και να φέρει μπροστά από τον πατρικό σας θρόνο μια κληρονομιά και μπορεί εμείς οι δύστυχοι να λάβουμε διαμέσου σας το φως της ελευθερίας...».

Ίσως ο Μάξιμος πραγματικά πίστευε ότι αυτή η ρητορική θα προωθούσε την υπόθεση της απελευθέρωσης του λαού του. Έγραψε αυτά τα λόγια στις πρώτες του μέρες στη Ρωσία. Η πίστη του ότι η Μόσχα, ως διάδοχος της Κωνσταντινούπολης, ήταν η Τρίτη και τελευταία Ρώμη, αν ήταν ποτέ ειλικρινής, σύντομα βούλιαξε στην πραγματικότητα που έβλεπε γύρω του. Ήταν πολύ Βυζαντινός στην καρδιά ώστε να δέχεται για πολύ αυτό το ευκαιριακό υποκατάστατο της Ανατολικής Ρωμαϊκής οικουμενικής ιδέας, που αναπτυσσόταν στη Ρωσία από τους ορκισμένους αντιπάλους του. Και ήταν πιθανώς πολύ ρεαλιστής ώστε να μην παρατηρήσει πως, στη Ρωσία του δέκατου έκτου αιώνα, μέσα από τον περιορισμό των πολιτιστικών οριζόντων και την αφύπνιση της Realpolitik από τους κυβερνήτες της, η Χριστιανική παγκοσμιότητα του Βυζαντίου μεταμορφώνονταν και παραμορφώνονταν στα πιο στενά πλαίσια του μοσχοβίτικου εθνικισμού. Αυτός ίσως είναι ο λόγος που το όραμα του Μάξιμου για την Χριστιανική κοινοπολιτεία κατέληξε τελικά απαισιόδοξο. Σε ένα απόσπασμα εμφανώς αλληγορικό, γραμμένο στις αρχές της δεκαετίας του 1540, μας λέει ότι περπατώντας με κόπο σε έναν σκληρό και δύσβατο δρόμο, συνάντησε μια γυναίκα ντυμένη στα μαύρα, που καθόταν στην άκρη του δρόμου και έκλαιγε απαρηγόρητη. Γύρω της υπήρχαν άγρια ζώα, λιοντάρια και αρκούδες, λύκοι και αλεπούδες. «Ο δρόμος» είπε στο Μάξιμο «είναι

ερημωμένους και προεικονίζει αυτούς τους έσχατους και καταραμένους καιρούς». Το όνομά της, του είπε, ήταν Βασιλεία.

Δεν είναι εύκολο να εντοπίσουμε ακριβώς τη θέση που πρέπει να καταλάβει ο Μιχαήλ – Μάξιμος - Μαξίμ στην ιστορία του πολιτισμού καθενός από τους τρεις κόσμους στους οποίους ανήκε. Έζησε σε ένα κοσμοπολίτικο περιβάλλον όπου η Βυζαντινή κληρονομιά, οι υστερομεσαιωνικές Ιταλό-Ελληνικές σχέσεις και οι παραδοσιακοί δεσμοί μεταξύ της Ρωσίας, του Αγίου Όρους και της Κωνσταντινούπολης ήταν ακόμα σε κάποιο βαθμό ζωντανοί. Ήταν μια από τις τελευταίες προσωπικότητες αυτού του είδους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

D.Obolensky, *Six Byzantine portraits*, Oxford 1988.

E.M.Vereshagin, V.G. Kostomarov, *Язык и культура* (Language and culture), Moscow 2005.

Ιερά Μονή Οσίου Γρηγορίου Αγίου Όρους (Holy Monastery Grigoriou of Mount Athos), Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων (Saint Maximus the Greek the illuminator of the Russians), 1991.

Άσια Μπορίσοβα

**Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ.
ΣΛΑΒΙΚΗ ΚΑΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**

Η βουλγαρική γλώσσα από τα πρώτα της γραπτά μνημεία ως σήμερα εξελίσσεται σε τρεις περιόδους κατά τις οποίες παρατηρούνται σημαντικές φωνητικές, συντακτικές και λεξιλογικές αλλαγές. Αυτές πραγματοποιούνται κυρίως κατά τη δεύτερη περίοδο της εξέλιξης. Αξίζει να σημειωθεί πως οι αλλαγές οι οποίες υπέστη η βουλγαρική γλώσσα κατά την ιστορική της εξέλιξη είναι ριζοσπαστικές έτσι ώστε σήμερα η κοινή γλώσσα να διαφέρει πάρα πολύ από την παλιά βουλγαρική, καθώς και από τις άλλες σλαβικές γλώσσες. Διαπιστώνεται ότι η παλαιοβουλγαρική γλώσσα μοιάζει πολύ περισσότερο με τις σλαβικές από όσο η σημερινή. Στην παλιά βουλγαρική γλώσσα υπήρχαν ονοματικές προτάσεις οι οποίες είχαν την αντιστοιχία τους στις αρχαίες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες - π.χ. *dativus absolutus, accusativus cum infinitivo* κ.α. και χρησιμοποιούνταν στη μεσαιά γλώσσα, ενώ είναι εντελώς ανυπόστατες στη σημερινή βουλγαρική γλώσσα.

Η περίοδος της παλιάς βουλγαρικής γλώσσας ξεκινά με τα πρώτα γραπτά μνημεία που έχουμε στη βουλγαρική το 863, μια μετάφραση ορισμένων περικοπών της Αγίας Γραφής από τα ελληνικά στα βουλγαρικά την οποία έκαναν οι δυο αδελφοί, ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος. Η γλώσσα του Κυρίλλου και του Μεθοδίου (η παλιά βουλγαρική) είναι η πιο αρχαία σλαβική γλώσσα. Αυτή αποτελεί τη βάση για την συγκριτική γλωσσολογική μελέτη των σλαβικών γλωσσών.

Η βάση της παλιάς βουλγαρικής γλώσσας είναι η νοτιοβουλγαρική διάλεκτος της Θεσσαλονίκης με τη διακλάδωσή της ανατολικά μέχρι την Κωνσταντινούπολη και δυτικά μέχρι την Καστοριά και την Αλβανία. Η γλώσσα εκείνη αποτελεί την ομιλούμενη σλαβική γλώσσα σ' αυτή την περιοχή την οποία κατέγραψαν οι άγιοι αδελφοί και μεταδόθηκε ύστερα σε όλη τη σλαβική επικράτεια, εξελίχτηκε όμως πρώτα στη Βουλγαρία.

Κατά την εποχή του βούλγαρου βασιλιά Συμεών Α' (τέλη 9^{ου}- αρχές 10ου αι.) στη παλιά βουλγαρική γλώσσα εισέρχονται και στοιχεία από την βορειοανατολική βουλγαρική διάλεκτο, έχοντας υπόψη ότι η τότε πρωτεύουσα της Βουλγαρίας ήταν η πόλη Πρεσλάβ, η οποία βρίσκεται στη βορειοανατολική Βουλγαρία. Νότια της χώρας πραγματοποιεί μεγάλη λογοτεχνική δραστηριότητα ο Κλήμης - επίσκοπος της Αχρίδας - στην Αχρίδα, μέσω της εκεί σχολής του. Ο Κλήμεντας Όχριντσκι παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για την εξέλιξη της βουλγαρικής γλώσσας. Είναι ένας από τους μαθητές του Κυρίλλου και του Μεθοδίου, που ήρθαν στη Βουλγαρία για να συνεχίσουν το έργο των αδελφών μετά το θάνατό τους. Ο Κλήμεντας τροποποιεί την αρχική γλώσσα του Κυρίλλου και του Μεθοδίου (τη λεγόμενη *Γλαγόλιτσα*) έτσι ώστε να εφαρμοστεί στις βουλγαρικές ιδιαιτερότητες της γλώσσας και την ονομάζει προς τιμήν του Κυρίλλου *κυριλλικά*. Σήμερα το μεγαλύτερο πανεπιστήμιο της χώρας, αυτό της Σόφιας, φέρει το όνομα του Κλήμεντα της Αχρίδας.

Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος λοιπόν τοποθετούν τη βάση της βουλγαρικής και της σλαβικής γλώσσας. Αυτή η γλώσσα εξελίσσεται υπό τις συνθήκες του βουλγαρικού κράτους εξυπηρετώντας το κράτος, την Εκκλησία, τη λογοτεχνία, την πολιτιστική ζωή. Δημιουργήθηκαν άριστες συνθήκες για πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα η οποία συγκεντρώθηκε σε δυο λογοτεχνικές σχολές, Πρεσλάβ και Οχρίδα, κατά το πρώτο βουλγαρικό κράτος και Τίρνοβο κατά το δεύτερο. Έτσι η Βουλγαρία μετατρέπεται σε κέντρο του μεσαιωνικού σλαβικού πολιτισμού. Η γλώσσα εκείνη (η παλαιοβουλγαρική γλώσσα) επιβάλλεται ως επίσημη του κράτους, της Εκκλησίας, καθώς επίσης και ως λόγια γλώσσα για όλους τους ορθοδόξους Σλάβους και για τη Βλαχία και τη Μολδαβία.

Η παλιά βουλγαρική γλώσσα έχει δυο αλφάβητα, τα αναφερόμενα πιο πάνω *Γλαγόλιτσα* και *Κυριλλικά*. Η *Γλαγόλιτσα* είναι το πρώτο βουλγαρικό (σλαβικό) αλφάβητο. Το επινόησαν ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος. Σαν πρωτότυπο χρησίμευε η μικρογράμματα γραφή του ελληνικού αλφαβήτου του 9ου αι. μ.Χ. Από τη γραφή αυτή έχουμε περισσότερα διατηρημένα γραπτά μνημεία.

Το κυριλλικό αλφάβητο δημιουργήθηκε από τον Κλήμεντα με βάση τα κεφαλαία γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου του 9ου αι. με κάποια επιπλέον γράμματα τα οποία αποδίδουν τους σλαβικούς φθόγγους που δεν υπάρχουν στην ελληνική γλώσσα.

Ανάμεσα σε αυτά τα δυο αλφάβητα υπήρχαν και άλλες διαφορές όπως π.χ. στο *Γλαγόλιτσα* υπήρχε ειδικό γράμμα που αποδίδει το ελληνικό γ σε λέξεις ελληνικής καταγωγής.

Η παλιά βουλγαρική γλώσσα χαρακτηρίζεται από έκδηλο αρχαϊσμό του γραμματικού της συστήματος. Υπήρχαν πτώσεις, πολλές κλίσεις των ονομάτων, απαρέμφατο κ.α. Υπήρχαν έντεκα φωνήεντα (ενώ σήμερα είναι έξι) ανάμεσα στα οποία και δυο ένρινα τα **Ѫ[ov]**, **Ѭ[ev]**. Δεν υπήρχε εκείνη την εποχή το φωνήεν **Ѣ**.

- Το πιο χαρακτηριστικό φαινόμενο, όσον αφορά στην εξέλιξη και στις αλλαγές της γλώσσας είναι η *αναλυτικότητα* (η κατάργηση του πτωτικού συστήματος). Στη σημερινή κοινή γλώσσα υπολείμματα πτώσεων παρατηρούνται μόνο στις αντωνυμίες¹.
- Άλλο σημαντικό φαινόμενο είναι η δημιουργία ενός πολύ σύνθετου συστήματος του χρόνου του ρήματος. Σήμερα υπάρχουν εννέα χρόνοι, σημείο στο οποίο η βουλγαρική διαφέρει πάρα πολύ από τις υπόλοιπες σλαβικές γλώσσες.
- Σημαντική αλλαγή αποτελεί επίσης η εξαφάνιση του απαρεμφάτου. Στη σημερινή περίοδο της γλώσσας έχει απομείνει μόνο ένας αδύνατος τύπος απαρεμφάτου στην προστακτική: π.χ. *недей nuca!* (*nedej pisa*) και *не пиши!* (*ne piši*) ‘μη γράφεις’

¹ Είναι ενδιαφέρον ότι σε κάποιες διαλέκτους οι πτώσεις διασώθηκαν, π.χ. στη διάλεκτο της Ροδόπης, όπου όχι μόνο υπάρχουν πτώσεις, αλλά και ο τύπος μόνο μιας πτώσεως μπορεί να έχει τρεις διαφορετικές μορφές, ανάλογα με το πώς κρίνει ο ομιλητής το αντικείμενο, μακρινό, ουδέτερο ή κοντινό του.

Στην πρώτη περίπτωση (*pisa*) χρησιμοποιήθηκε ο αδύνατος τύπος απαραιτήτου, ενώ η δεύτερη δείχνει έναν παράλληλο τύπο σχηματισμού προστακτικής ο οποίος είναι πιο διαδεδομένος και στον οποίο το απαρέμφατο απουσιάζει εντελώς.

Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι στη λεξική τα ελληνικά δάνεια παρουσιάζονται όχι με τη λόγια μορφή τους, αλλά με την λαϊκή, π.χ. η λέξη **σπβoтa** (sonbota) αντιστοιχεί όχι στο λόγιο ελληνικό τύπο **σάββατον**, αλλά στο λαϊκό **σάμβατον**.

Κατά το μεσαίωνα η γραπτή μορφή της βουλγαρικής γλώσσας εξελίσσεται ακολουθώντας το ρυθμό της προφορικής. Με την άλωση από τους Τούρκους (το 1396) όμως η γλώσσα αυτή αντιμετωπίζει σοβαρές δυσκολίες. Ο γραπτός λόγος πια δεν εξελίσσεται με τον ίδιο ρυθμό και δεν ανταποκρίνεται στις αλλαγές που πραγματοποιούνται στον προφορικό λόγο.

Έτσι παρατηρείται μια τάση διαφοροποίησης ανάμεσα στην προφορική και στη γραπτή μορφή της παλιάς βουλγαρικής γλώσσας. Στην αρχή η διαφορά δεν ήταν πολύ σημαντική, αλλά με την πάροδο του χρόνου (ειδικά το 14^ο και 15^ο αι.) η ομιλούμενη γλώσσα υπέστη ουσιαστικές γραμματικές και φωνητικές αλλαγές, έτσι ώστε να απομακρυνθεί αρκετά από την επίσημη γραπτή μορφή.

Μετά την άλωση ένα σημαντικό μέρος της βουλγαρικής λογοτεχνίας μεταφέρεται στο εξωτερικό, στη Ρωσία, Σερβία, Βλαχία, Μολδαβία κ.α. Εκεί διαμορφώνονται οι λεγόμενες ποικιλίες της παλιάς βουλγαρικής γλώσσας, ρωσικής, σερβικής και βλαχομολδαβικής.

Στα βουλγαρικά εδάφη τα βασικά κέντρα της λογοτεχνικής δραστηριότητας γίνονται τα μεγάλα μοναστήρια. Έτσι ξαφνικά η παλιά βουλγαρική γλώσσα σταματά να είναι η γλώσσα του κράτους (αφού δεν υπήρχε ήδη κράτος) και της επίσημης λογοτεχνίας και βαθμιαία η χρήση της περιορίζεται κυρίως στους εκκλησιαστικούς κύκλους.

Υπό αυτές τις συνθήκες λοιπόν ξεκινάει η τρίτη περίοδος της ιστορίας της βουλγαρικής γλώσσας. Τα θεμέλια της σημερινής κοινής γλώσσας τέθηκαν στην εποχή της βουλγαρικής Αναγέννησης, όταν η γλώσσα καταλαμβάνει σημαντικό μέρος στο πρόγραμμα της εθνικής αναγέννησης.

Το γλωσσικό ζήτημα του 19^{ου} αι.

Το δεύτερο τέταρτο του 19^{ου} αι. είναι μια περίοδος η οποία χαρακτηρίζεται από μια διαμάχη για την δημιουργία της λόγιας βουλγαρικής γλώσσας, δηλαδή το ζήτημα που δημιουργήθηκε με το χάσμα ανάμεσα στο γραπτό και στον προφορικό λόγο νωρίτερα, καθίσταται τώρα πολύ σημαντικό. Οι διανοούμενοι άνθρωποι εκείνης της εποχής είχαν διαφορετικές απόψεις οι οποίες κυμαίνονταν από την ιδέα να δημιουργηθεί μια γλώσσα βασισμένη στη δημοτική (αυτή που μιλούσε ο λαός), μέχρι την ιδέα για επιστροφή στην παράδοση και τη χρήση της παλιάς βουλγαρικής γλώσσας, έτσι όπως αυτή είχε διασωθεί ανά τους αιώνες.

Έτσι προκύπτει ένα ζήτημα το οποίο είναι γνωστό στους επιστημονικούς κύκλους ως *γλωσσικό ζήτημα*.

Βαθμιαία μετά από πολλούς φιλολογικούς αγώνες στους οποίους παίρνουν μέρος όχι μόνο λόγιοι, αλλά και συγγραφείς, καλλιτέχνες κ.ά. υιοθετείται η ιδέα να επιλεγεί μία διάλεκτος από τις ήδη υπάρχουσες στην οποία να βασιστεί η νέα βουλγαρική γλώσσα. Για τη διάλεκτο αυτή υπήρχαν και διάφορες απαιτήσεις, όπως:

- να είναι γνωστή στο κοινό, δηλαδή να έχουν εκδοθεί σ' αυτήν τα περισσότερα βιβλία
- να μην διαφέρει πολύ από την παλιά γλώσσα, δηλαδή να έχει διατηρήσει περισσότερα αρχαία στοιχεία
- να είναι πιο «καθαρή», δηλαδή να μην έχει ξένα στοιχεία
- να είναι εύηχη.

Η σύνθεση της σημερινής βουλγαρικής κοινής γλώσσας

Τις δεκαετίες του 60 και του 70 του 19^{ου} αι. οι κεντρικές βαλκανικές περιοχές παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική αλλά και πολιτιστική ζωή της χώρας. Αυτό το γεγονός προϋποθέτει μέχρι κάποιο βαθμό η βάση της κοινής γλώσσας να αποτελείται από πολλά χαρακτηριστικά των κεντρικών βαλκανικών διαλέκτων. Γι' αυτό το λόγο διαμορφώθηκε η αντίληψη, ειδικά στα πιο παλιά χρόνια ότι η σημερινή κοινή γλώσσα είναι βασισμένη στην κεντρική βαλκανική διάλεκτο (αυτή η διάλεκτος ανήκει στην ανατολική βουλγαρική διάλεκτο). Με το πέρασ του χρόνου αυτή η αντίληψη αμφισβητείται όλο και περισσότερο, κυρίως στα έργα των τελευταίων ετών. Σήμερα πολλοί φιλόλογοι θεωρούν ότι η σημερινή βουλγαρική γλώσσα είναι μια σύνθεση ιδιαιτεροτήτων διαφορετικών βουλγαρικών διαλέκτων, πιο συγκεκριμένα της ανατολικής διαλέκτου και της δυτικής. Δηλαδή δεν κυριαρχεί μια μόνο διάλεκτος ως βάση της γλώσσας, αλλά υπάρχουν πάρα πολλά στοιχεία και από τη δυτική, την ανατολική διάλεκτο, αλλά και από την παλιά βουλγαρική γλώσσα.

Διατηρήθηκαν αρκετά στοιχεία από την παλιά γλώσσα. Πολλά από αυτά είχαν χαθεί από τη γλώσσα, αλλά επανήλθαν μέσω της ρωσικής ποικιλίας της παλιάς βουλγαρικής γλώσσας:

π.χ.:

1. τα ουσιαστικά, που σχηματίζονται από τα ρήματα με την κατάληξη - НИЕ, όπως:
ЗНАНИЕ (ZNANIE) – ‘γνώση’
СЪБРАНИЕ (SUBRANIE) – ‘συνέλευση’
РЕШЕНИЕ (RESHENIE) – ‘απόφαση’
2. τα ουσιαστικά με κατάληξη – ТЕЛ/ -ТЕЛЕН (nomina agentis), όπως:
УЧИТЕЛ (UCHITEL) - ‘δάσκαλος’
3. η μετοχή ενεστώτα, όπως :
ПЛАМТЯЩ (PLAMT’ASHT) - ‘φλέγων’.

Τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία από την ανατολική βουλγαρική διάλεκτο στη σημερινή κοινή βουλγαρική γλώσσα:

1. Η προφορά του παλιό βουλγαρικό **ЯТ** (yat):

π.χ. голям (gol'am) – ‘μεγάλος’   αντί   *δυτ.* голѣм (golѣm)
 бръг (br'ag) – ‘ακρογιαλιά’   αντί   брег (breg)

2. Η προφορά των μαλακών συμφώνων σε κάποιες περιπτώσεις:

π.χ. нося (nos'a) – ‘φέρνω’   αντί   *δυт.* носа (nosa)
 носят (nos'at) – ‘φέρνουν’   носят (nosat)
 учителя (uchitel'a) – ‘ο δάσκαλος’   учителя (uchitela)
 другаря (drugar'a) – ‘ο σύντροφος’   другара (drugara)

3. Ιδιαιτερότητες του τονισμού:

π.χ. главá (glavá) - ‘κεφάλι’   αντί   *δυт.* глáва (gláva)
 четá (chetá) – ‘διαβάζω’   чéта (cháta)
 да напíша (da napísha) – ‘να γράψω’   да нáпиша (da nápisha)

4. Η κατάληξη των ρημάτων **-А/ -Я** - για **Α'** προσ. ενικός αρ., ενεστώτας, **Α'** και **Β'** συζυγία:

π.χ. пиша (pisha) – ‘γράφω’   αντί   *δυт.* пишем (pishem)
 вода (vod'a) – ‘πηγαίνω’   водим (vodim)

5. Η μετάθεση του **Ъ** σε συνδυασμό με τα υγρά **R, L**:

π.χ. кърпя / кърпка (kŭr'p'a / kŭr'pka) – ‘μπαλώνω / μπάλωμα’
 гълтам / гълтка (gŭltam / gŭltka) - ‘καταπίνω / γουλιά’

Τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία από τη δυτική βουλγαρική διάλεκτο στη σημερινή κοινή βουλγαρική γλώσσα:

1. Η έλλειψη στένωσης των φωνηέντων που δεν έχουν τον τόνο (τα **О** και **А**) και η καθαρή προφορά του **Е** όταν δεν τονίζεται:

π.χ. работата (rabotata) – ‘η δουλειά’   *ανατ.* рабу̀тътъ (rabutyty)
 зелено (zeleno) – ‘πράσινο’   зилену (zilenu)
 детето (deteto) – ‘το παιδί’   дитету (ditetu)
 воловете (volovete) – ‘τα βόδια’   вуловити (vuloviti)

για την ανατολική διάλεκτο είναι χαρακτηριστική η απόλυτη στένωση των φωνηέντων, όταν αυτά δεν τονίζονται (βλ. τον κάτω πίνακα). Η δυτική διάλεκτος χαρακτηρίζεται από μια ημιστένωση των φωνηέντων **А και **О** στην ίδια περίπτωση και από έλλειψη στένωσης του φωνηέντος **Е**.*

a→	y
o→	u

a →	a	δυτικά
o →	o	ανατολικά
e →	e	

e →	i
-----	---

2. Η σκληρή προφορά των συμφώνων εμπρός από τα φωνήεντα *E* και *I* (εξαιρέση - τα σύμφωνα *K, G, H*):

π.χ. ден (den) – ‘ημέρα’	ανατ. д’ен (d’en)
теле (tele) – ‘μοσχάρι’	т’ил’е (t’il’e)
нешто (neshto) – ‘κάτι’	н’ешто (n’eshto)
отивам (otivam) - ‘πάω’	ут’ивъм (ut’ivam)

3. Η έλλειψη προγιοτακισμού εμπρός από το φωνήεν *E*:

π.χ. есен (esen) – ‘φθινόπωρο’	ανατ. йесен (iesen)
езеро (ezero) – ‘λίμνη’	йезеро (iezero)
кое (koe) – ‘ποιό’	койе (koie)
мое (moe) - ‘δικό μου’	мойе (moie)

* ο προγιοτακισμός είναι ένα πολύ χαρακτηριστικό φαινόμενο για τις σλαβικές γλώσσες και σ’ αυτό το σημείο τα βουλγαρικά διαφέρουν από τα σλαβικά.

4. Διατηρείται η προφορά του *A* στο τέλος της λέξεως (τα θηλυκά ουσιαστικά), όταν έχει τον τόνο:

π.χ. гора (gora) – ‘δάσος’	ανατ. гуръ (gury)
вода (voda) – ‘νερό’	вудъ (vudy)
глава (glava) – ‘κεφάλι’	гльвъ (glyvny)
солта (solta) - ‘το αλάτι’	султъ (sulty)

5. Ο σχηματισμός της μετοχής ενεστώτας:

π.χ. четейки (cheteiki) – ‘διαβάζοντας’
ходейки (hodeiki) – ‘περπατώντας’
имайки (imaiki) – ‘έχοντας’

6. Η μορφή των αντωνυμιών (αδύνατος τύπος):

π.χ. ме (me)	ανατ. ма / мъ (ma / my)
те (te)	та / тъ (ta / ty)
се (se)	са / съ (sa / sy)

7. Η έλλειψη καταλήξεως για γενική και αιτιατική πτώση στα κύρια ονόματα αρσενικού γένους:

π.χ. Видях Иван. (vid’ah Ivan) – ‘Είδα τον Ιβάν’
Казах на Стоян. (kazah na Stoian) – ‘Είπα στον Στοϊάν’
Ανατ. Видях Ивана. (vid’ah Ivana)
Казах на Стояна. (kazah na Stoiana)

Παράλληλα παρατηρούνται και άλλα γλωσσικά φαινόμενα, όπως:

- τάση καθαρισμού από ξένα (κυρίως τουρκικά, αλλά και ελληνικά) στοιχεία. Αυτά αντικαθίστανται από βουλγαρικής προέλευσης λέξεις:

π.χ. *зълъм* (zulum) – ‘αδικία’ → *неправда* (nepravda)

курбан (kurban) – ‘κουρμπάνι’ → *дар* (dar)

хабер (haber) – ‘χαμπέρι’ → *вест* (vest)

харизвам (harizvam) – ‘χαρίζω’ → *подарявам* (podar’avam)

- το ζήτημα της ορθογραφίας λύθηκε εις βάρος της ιστορικής. Σήμερα η βουλγαρική ορθογραφία είναι μορφολογική, ύστερα από πολλές ορθογραφικές μεταρρυθμίσεις. Η τελευταία σημαντική είναι το 1945.

Σήμερα η βουλγαρική γλώσσα έχει 30 γράμματα και 45 φωνήματα.

Από αυτή τη σύντομη αναφορά στην ιστορική εξέλιξη της βουλγαρικής γλώσσας διαπιστώνεται ότι η σημερινή βουλγαρική γλώσσα απομακρύνθηκε αρκετά από την παλιά και οι διαφορές ανάμεσα στις δυο είναι τόσο σημαντικές, ώστε σε πολλά σημεία η νέα βουλγαρική να μοιάζει πολύ περισσότερο με τις βαλκανικές μη σλαβικές γλώσσες παρά με τις άλλες σλαβικές.

Η βουλγαρική γλώσσα επηρέασε και επηρεάστηκε πολύ στην εξέλιξή της από τις άλλες βαλκανικές γλώσσες και απέκτησε πολλά ασυνήθιστα χαρακτηριστικά για μια σλαβική γλώσσα. Η βουλγαρική γλώσσα είναι η μόνη σλαβική η οποία από συνθετική έγινε αναλυτική, η μόνη σλαβική γλώσσα η οποία έχει άρθρο και μάλιστα επιτασσόμενο στη λέξη (όπως στην αλβανική και στη ρουμανική).

Η γλώσσα υπέστη αλλαγές σε όλα τα επίπεδα – σύνταξη, λεξιλόγιο, μορφολογία, φωνητική, λόγω των οποίων πλησιάζει τόσο πολύ την δομή των άλλων βαλκανικών γλωσσών, ώστε να μιλάμε σήμερα για την ύπαρξη του φαινομένου: Βαλκανικός γλωσσικός σύνδεσμος (ένωση). Αυτός ο σύνδεσμος αποτελείται τουλάχιστον από τις εξής γλώσσες: βουλγαρική, ελληνική, ρουμανική και αλβανική. Είναι γλώσσες οι οποίες ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσικές ομάδες και δεν είναι στενά συγγενικές, αλλά διαμορφωμένες κάτω από παρόμοιες οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες έτσι ώστε να παρουσιάζουν πολλά κοινά γνωρίσματα τόσο στο λεξικό όσο και στη γραμματική και τη σύνταξη. Και τέτοιες ομοιότητες είναι χαρακτηριστικές μόνο για συγγενικές γλώσσες. Σε αυτό το σημείο η βουλγαρική γλώσσα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι χωρίς να χάνει τις σλαβικές της ρίζες, αποτελεί σημαντικό κομμάτι του βαλκανικού γλωσσικού συνδέσμου. Ο Ιωάννος Λαμπζίδης επισημαίνει χαρακτηριστικά στην εισαγωγή του βιβλίου του *Γραμματική της Βουλγαρικής γλώσσας*: «... μπορούμε δικαιολογημένα να πούμε ότι η σημερινή γλώσσα των Βουλγάρων είναι όχι μόνον σλαβική αλλά και βαλκανική.».

Η θέση της βουλγαρικής γλώσσας ανάμεσα στις άλλες βαλκανικές γλώσσες είναι ιδιαίτερη. Λόγω της κεντρικής γεωγραφικής θέσης της, η βουλγαρική γλώσσα ήταν σε επαφή με όλες τις άλλες βαλκανικές γλώσσες και

έχει μεσολαβήσει στην αλληλοεπίδραση μεταξύ των γλωσσών αυτών. Γι' αυτό το λόγο σχεδόν δεν υπάρχει στοιχείο του βαλκανικού γλωσσικού συνδέσμου το οποίο να μην εμφανίζεται στο σύστημα της βουλγαρικής γλώσσας (Assenova 2002: 18). Έτσι η μελέτη της ιστορίας της βουλγαρικής γλώσσας στα πλαίσια της βαλκανολογίας μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο στη μελέτη της προέλευσης και της χρονολογίας πολλών βαλακνισμών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Assenova, P, *Балканско езикознание* (Balkan Linguistics). Veliko Turnovo, 2002
2. *История на българския книжовен език* (History of Bulgarian literary language) Narodna Prosveta, Sofia
3. Ivanchev, Sv. *Българският език – класически и екзотичен* (The Bulgarian language – classic and exotic), Narodna Prosveta, Sofia, 1988
4. Andrejchin, L. *Основна българска граматика* (Basic Bulgarian Grammar). Sofia, 1942
5. Bojadjiev, T., I. Kutsarov, J. Penchev, *Съвременен български език* (Modern Bulgarian language). Sofia, 1998
6. Stojanov, St. *Граматика на българския книжовен език* (Grammar of the Bulgarian literary language). University edition “St. Kliment Oхridskui”, Sofia, 1993
7. Lampsidi, I. *Γραμματική της βουλγαρικής γλώσσας* (Grammar of the Bulgarian language), Institute for Balkan studies, Thessaloniki, 1981

Στεφανία Παπαμιχαήλ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ TADEUSZ KANTOR

Στις 6 Απριλίου 1915 γεννιέται ο Tadeusz Kantor, γιος της Helena Berger και του Marian Kantor, στο Wielopole. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του μένει στο καθολικό πρεσβυτέριο με τη μητέρα του, τη μεγαλύτερη αδερφή του και τον παππού του, ιερέα Józef Radoniewicz, η προσωπικότητα του οποίου θα επηρεάσει στο μέλλον το θεατρικό του έργο εξίσου με τη διαμονή του στο αυστηρό καθολικό περιβάλλον. Ένα άλλο γεγονός που θα τον επηρεάσει είναι η εγκατάλειψη από τον πατέρα, ο οποίος μετά τον πόλεμο θα φύγει με μία άλλη γυναίκα. Την 1^η Απριλίου 1942 ο Kantor πληροφορείται τον θάνατο του πατέρα του στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Auschwitz.

Μετά την αποφοίτησή του από το Γυμνάσιο του Tarnów, εισάγεται στο Τμήμα Ζωγραφικής της Ακαδημίας Καλών Τεχνών της Κρακοβίας. Εκεί γνωρίζει και ενθουσιάζεται με το έργο του Stanisław Wyspiański, ενδιαφέρεται για τη σκηνογραφία και μυείται στον κονστρουκτιβισμό από τους καθηγητές Karol Frycz¹ και Andrzej Pronaszko².

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εργάζεται ως ζωγράφος και διακοσμητής στην Κρακοβία. Αν και είναι Εβραίος, δεν διώκεται από τους Γερμανούς, ωστόσο βιώνει τον αφανισμό των εβραϊκών συνοικιών του Kazimierz λόγω των εξοριών στο Auschwitz, κάτι που επηρεάζει ολόκληρο το έργο του. Το 1943 ιδρύει με συμφοιτητές του από την Ακαδημία το Ανεξάρτητο Θέατρο που δίνει τις παραστάσεις του σε σπίτια ευυπόληπτων Πολωνών οι οποίοι δεν θα κινούσαν τις υποψίες των Γερμανών. Οι δύο πρώτες παραστάσεις του Ανεξάρτητου Θεάτρου είναι η *Balladyna* του Słowacki (1943) και *Η επιστροφή του Οδυσσέα* του Wyspiański (1944).

Βασικό σταθμό στη ζωή και την καριέρα του αποτελεί η ίδρυση του θεάτρου Cricot 2³ το 1955 από τον ίδιο, τη Maria Jarema και τον Kazimierz Mikulski με στόχο τη δημιουργία ενός πρωτοποριακού θεάτρου που θα πραγματοποιείται ως έργο τέχνης και που ως τέτοιο δεν θα αναγνωρίζει παρά τους δικούς του νόμους και δεν θα δικαιώνει παρά τη δική του ύπαρξη ενάντια σε ένα θέατρο περιορισμένο σε δευτερεύοντα ρόλο μετά τη λογοτεχνία. Η ειδική εκφραστική φόρμα του Cricot 2 έγκειται στον πρωτεύοντα ρόλο που αποδίδει στο πλαστικό στοιχείο επί σκηνής, καθώς, σύμφωνα με τον Józef Jarema- ιδρυτή του πρώτου Cricot- «το μάτι είναι ο βασικός διαμεσολαβητής μέσω του οποίου

¹ Ο Karol Frycz ήταν Καθηγητής Σκηνογραφίας στην Ακαδημία, «πολίτης του κόσμου», φίλος του Craig και του Stanislawski και διευθυντής σε θέατρα της Κρακοβίας.

² Ο Andrzej Pronaszko ήταν Καθηγητής στη Σχολή Καλών Τεχνών της Κρακοβίας. Με τον αδερφό του, Zbigniew Pronaszko, ίδρυσε τον φορμαλισμό, την πολωνική εκδοχή του κονστρουκτιβισμού. Ήταν ο πιο στενός συνεργάτης του Leon Schiller.

³ Το όνομα Cricot 2 προέρχεται από αναγραμματισμό της πολωνικής έκφρασης “to cyrk”, δηλαδή «είναι τσίρκο», που είχε εμπνευστεί ο Józef Jarema, ο ιδρυτής του πρώτου Cricot το 1933, ο οποίος θαύμαζε το τσίρκο γιατί πίστευε ότι συνδυάζει την υψηλή με την φτωχή τέχνη.

αντιλαμβανόμαστε την θεατρικότητα».⁴ Ο χώρος των προβών και των παραστάσεων ήταν το κελάρι της Krzysztofory Galeria, όπου ο Kantor άλλαξε τις αναφορές μεταξύ κοινού και σκηνης. Τοποθέτησε τους θεατές σε τραπέζια ανάμεσα στη δράση επιδιώκοντας να αφυπνίσει το παθητικό ακροατήριο που είχε συνηθίσει να κάθεται στις πλατείες των επίσημων θεάτρων. Κάποιες από τις πιο γνωστές παραγωγές του Cricot 2 που ξεπέρασαν τα πολωνικά σύνορα και είχαν διεθνή επιτυχία είναι: *Η Νερόχηνα* (1968), *Η Νεκρή Τάξη* (1975), *Wielopole-Wielopole* (1980), *Πού είναι τα χιόνια του άλλοτε;* (1982), *Ας ψοφήσουν οι καλλιτέχνες!* (1985), *Δεν θα επιστρέψω ποτέ* (1988), *Σήμερα είναι τα γενέθλιά μου* (1990).

Παράλληλα με το θέατρο, ο Kantor δημιουργεί τα emballages-πακεταρισμένα αντικείμενα με στόχο να προστατεύσει από την φθορά του χρόνου τα αντικείμενα που είναι καταδικασμένα σε «γελοιότητα, λήθη, αποτυχία»⁵, και τα happenings, τα πιο γνωστά από τα οποία είναι: *Cricotage* (1965), *Πανοραμικό Θαλασσινό Happening* (1967), *Μάθημα Ανατομίας μετά τον Ρέμπραντ* (1968).

Το πιο σημαντικό ωστόσο έργο του θεωρείται η *Νεκρή Τάξη*. Πέρα από μία περίοδο διεθνούς αναγνώρισης και πολλών βραβείων εγκαινιάζει και το Θέατρο του Θανάτου, ενώ στοιχεία της υπάρχουν σε ολόκληρο το έργο του Kantor και στην κοσμοθεωρία του μέχρι την τελική συνάντηση με τον θάνατο. Στις 8 Δεκεμβρίου 1990 μετά από την τελευταία πρόβα του έργου *Σήμερα είναι τα γενέθλιά μου* πεθαίνει από καρδιακή προσβολή.

Αναζητώντας τις επιρροές του θεατρανθρώπου Kantor συναντάμε τους καθηγητές του, Karol Frycz και Andrzej Pronaszko, που τον μούν στον κονστρουκτιβισμό, την Πολωνική Τριάδα Witkiewicz, Schulz και Gombrowicz, καθώς και τον Wyspiański, που έχει ήδη αναφερθεί, τον Marcel Duchamp που εισάγει το ready-made αντικείμενο στο έργο τέχνης και τους ντανταϊστές, τον Craig που εναντιώνεται στο θέατρο που ικανοποιεί το χυδαίο γούστο της μάζας, και το τσίρκο. Εξίσου σημαντική επιρροή ασκεί στον Kantor η πόλη της Κρακοβίας, «η πραγματική Πόλη της Τέχνης», όπως ο ίδιος την αποκαλεί, με τις καλλιτεχνικές επαναστάσεις που λαμβάνουν χώρα αυτή την περίοδο. Επίσης, καθοριστική συμβολή στη διαμόρφωση του έργου του έχει η παιδική του ηλικία με τις μνήμες του πολέμου και της γερμανικής κατοχής, τη γνωριμία με τον θάνατο και την εγκατάλειψη. Η πραγματικότητα της γερμανικής κατοχής συνέβαλε στη διαμόρφωση των αρχών του και του βασικού στόχου «Η τέχνη για πάντα σε επικοινωνία με την πραγματικότητα».

⁴ Krzysztof Miklaszewski *Encounters with Tadeusz Kantor*, transl. George Hyde, Routledge, Gr. Britain, 2002, p. 5, transl. in greek Stefania Papamichael.

⁵ Turowski Andrzej, “Emballages, Dummies, Mannequins”, in *Tadeusz Kantor, Interior of Imagination*, edit. , Jaroslaw Suchan i Marek Swica, Zachęta National Gallery of Art, Centre for the Documentation of the Art of Tadeusz Kantor Cricoteka, Warsaw- Cracow, 2005, p. 110, transl. in greek Stefania Papamichael.

Είπαμε στους εαυτούς μας ότι η αφαίρεση δεν είναι επαρκής για τη γύρω μας πραγματικότητα... Έτσι επινοήσαμε μία θεωρία αντι-τέχνης που, λόγω του ότι βασιζόταν στην πραγματικότητα, μπορούσε να ταιριάζει με τη γυμνή απειλή που περιλάμβανε ο αληθινός κόσμος. [...] Προσαρτήσαμε αυτή την απειλητική πραγματικότητα στο έργο τέχνης.⁶

Οι αρχές που προβάλλονται μέσα από τις παραστάσεις του Cricot 2, αλλά και στο πλήθος των θεωρητικών έργων του Kantor, περικλείονται στη σφαίρα των αιτημάτων της πρωτοπορίας του 20^{ου} αιώνα που εναντιώνεται σε κάθε μορφή παραδοσιακής τέχνης. Επιθυμώντας να κατακτήσει τον ρυθμό της σύγχρονης τέχνης, ο Kantor έρχεται σε ρήξη με την παράδοση, με την ενότητα και ομοιογένεια του έργου τέχνης και με τους αισθητικούς κανόνες. Επιδιώκει τη συμμετοχή του θεατή σε ένα συμβάν με απρόβλεπτες συνέπειες, απαιτεί την αυτονομία του θεάτρου, που δεν θα υπηρετεί πια τη λογοτεχνία, και καταργεί την ιεραρχία των μέσων που το αποτελούν θεωρώντας τα όλα εξίσου σημαντικά. Αντιλαμβάνεται την καλλιτεχνική δραστηριότητα ως ολική δραστηριότητα και στοχεύει στην αφαίρεση των συμβατικών φραγμών που διαχωρίζουν τις τέχνες. Υποστηρίζει ότι το θεατρικό κτίριο και η ιταλική σκηνή δεν είναι χώροι κατάλληλοι για θέατρο καθώς ο θεατής δεν πείθεται για την αληθοφάνεια του δράματος σε τέτοιους χώρους. Προτιμά ως χώρο για τις παραστάσεις του δωμάτια κατεστραμμένα από τον πόλεμο, αποθήκες και εγκαταλελειμμένους σιδηροδρομικούς σταθμούς. Επιθυμεί την επιστροφή του θεάτρου στις πηγές του, τον επαναπροσδιορισμό του ως τελετής που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ζωής και την κατάργησή του ως προϊόντος προς κατανάλωση από τις μάζες.

Παρά την καταγραφή και αποσαφήνιση των αρχών του σε έργα-μανιφέστα, δεν σκόπευε να δημιουργήσει μία μέθοδο-σχολή⁷. Αυτά τα έργα δεν αποτελούν εγχειρίδια προς εφαρμογή, αλλά περισσότερο κατάθεση προσωπικών σκέψεων και συναισθημάτων. Η μόνη μέθοδος που χρησιμοποιεί είναι η συλλογή ιδεών και η προσπάθεια να τις ενώσει μεταξύ τους.

Αυτή είναι η μέθοδός μου. Συγκεντρώνω ιδέες, τελείως αντιφατικές, παράλογες και δεν ξέρω αν θα μπορέσω να τις συνδέσω, να τις ενώσω. Αυτή είναι η πραγματική δημιουργία: η εύρεση τρόπου να τις ενώσω.⁸

⁶ Krzysztof Miklaszewski, *Encounters with Tadeusz Kantor*, *op. cit.*, p. 6.

⁷ «Θα μπορούσα να δημιουργήσω/ μία Μ Ε Θ Ο Δ Ο, / μία Σ Χ Ο Λ Η... / Γιατί/ να το έκανα όμως;», Kantor Tadeusz, *A Journey Through Other Spaces, Essays and Manifestos, 1944-1990*, edit., Michal Kobialka, University of California Press, USA, 1993, p. 160, transl. Stefania Papamichael.

⁸ Απόσπασμα από συνέντευξη στον Denis Bablet στο ντοκιμαντέρ *Le Theatre de Tadeusz Kantor*, CNRS Audiovisual, Paris, 1985.

Σύμφωνα με τον Arturo Schwarz,⁹ η τέχνη του Kantor συνδυάζει δύο στοιχεία των πιο σημαντικών κατευθύνσεων της ιστορικής πρωτοπορίας, του σουρεαλισμού και του εξπρεσιονισμού, αλλά δεν υπακούει σε κανένα αισθητικό κανόνα πλην των δικών του. Ίσως σε αυτή τη μοναδικότητα οφείλεται η διεθνής επιτυχία και το σοκ που προκάλεσε -και προκαλεί ακόμη μέχρι σήμερα- το έργο του.

Ο ορισμός που δίνει ο Kantor για το θέατρο είναι ο εξής:

Το θέατρο είναι μία δραστηριότητα στα πιο απόμερα περιθώρια της ζωής, όπου οι κατηγορίες και οι θεωρίες της ζωής χάνουν τη λογική και τη σημασία τους, όπου η τρέλα, ο πυρετός, η υστερία, το ντελίριο, οι ψευδαισθήσεις είναι τα τελευταία χαρακώματα της ζωής ενάντια στην άφιξη του ΘΙΑΣΟΥ ΤΟΥ ΤΣΙΡΚΟΥ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ, του ΜΕΓΑΛΟΥ του ΘΕΑΤΡΟΥ.

Αυτός είναι ο ορισμός μου για το θέατρο. Ποίηση και μυστικισμός...¹⁰

Εκτός από την ποίηση και το μυστικισμό, ο Kantor θεωρεί και τον θάνατο ως συστατικό του θεάτρου ισάξιο με το κείμενο, τις κινήσεις των ηθοποιών, τα αντικείμενα και τις φωνές και αφιερώνει σε αυτόν ένα μανιφέστο που συνοδεύει τη *Νεκρή Τάξη*, «Το Θέατρο του Θανάτου». Το μανιφέστο αυτό εγκαινιάζει την θεατρική κλιμάκωση του έργου του και έρχεται σε ρήξη με το προηγούμενο θεατρό του. Όπως ο ίδιος λέει χαρακτηριστικά, «Αποφάσισα να εγκαταλείψω τις λεωφόρους της πρωτοπορίας για να πάρω τα μικρά μονοπάτια του νεκροταφείου».¹¹

Αφετηρία για τη μετατροπή του θανάτου σε έργο τέχνης αποτέλεσε η γνωριμία του Kantor μαζί του σε πολύ μικρή ηλικία.

Ίσως σκέφτομαι πάντα τον θάνατο επειδή είμαι τόσο προσκολλημένος στη ζωή. Δεν είναι εμμονή με την ίδια έννοια που θα ήταν αν, για παράδειγμα, διέπραττα απόπειρα αυτοκτονίας [...] Όταν ήμουν 6 χρονών είδα τον θάνατο του ιερέα, του παππού μου. Ήμουν στο δωμάτιο όταν πέθανε ο παππούς μου και μετά είδα το πτώμα στο φέρετρο. Δεν κατάλαβα τίποτα, κι όμως ήμουν μάρτυρας του θανάτου. Για ένα παιδί είναι πολύ σημαντική εμπειρία, παρόλο που δεν καταλαβαίνει. Ίσως η αίσθηση του θανάτου πρωτοεμφανίζεται στην παιδική μου ηλικία.¹²

⁹ Ο Arturo Schwarz έχει gallery στο Μιλάνο όπου συλλέγει έργα του Kantor και άλλων καλλιτεχνών της ιστορικής πρωτοπορίας.

¹⁰ Silvia Parlagreco, edit., *Tadeusz Kantor-Cricot2*, fotografie Romano Martinis, transl. Susan Finnel, Oedipus, 2001, p. 184, transl. Stefania Papamichael.

¹¹ Grzegorz Musiał, edit., *Tadeusz Kantor- Umarła Klasa*, Państwowa Galeria Sztuki w Sopocie, 2004, p. 89, transl. Stefania Papamichael.

¹² Απόσπασμα από συνέντευξη στον Denis Bablet στο ντοκιμαντέρ *Le Theatre de Tadeusz Kantor*, *op.cit.*

Η ιδέα του θανάτου περιέχεται ήδη στην αθωότητα της παιδικής ηλικίας. Η ενασχόλησή του με τον θάνατο δεν πηγάζει από απαισιοδοξία, αλλά από αγάπη για τη ζωή και τον άνθρωπο, όπως φαίνεται από τις σκέψεις που συνοδεύουν την εκταφή της μητέρας του.

Από μία πλαστική σακούλα,
Έβγαλε κάτι σκούρο
που είχε πάρει το χρώμα της γης.
Μαύρο χρώμα ήταν κολλημένο
στο κρανίο. Και υπήρχαν επίσης κάποια σκισμένα
κομμάτια ενός φορέματος.
Ήταν η Μητέρα μου.
Το κρανίο της. Αυτό το υπέροχο
δημιούργημα της φύσης και της
ανθρωπότητας- τώρα,
φαγωμένο,
σκεπασμένο από γη και λάσπη,
κλείστηκα στο
Φτωχό
Δωμάτιο της Φαντασίας μου.
Επαναλάμβανα συνεχώς με απελπισία,
ΑΠΟ ΔΩ ΚΑΙ ΠΕΡΑ, ΤΙΠΟΤΑ...
Ήξερα ότι χρειαζόταν
να καταστρέψω αυτή την ανοιχτή τρύπα...
Ξεκίνησα να την σκεπάσω,
να την τυλίξω, να την φιμώσω,
να την κλείσω...
με απελπισία,
θυμό,
και μεγάλη αγάπη
για την εικόνα ενός
ανθρώπινου πλάσματος.¹³

Θεωρεί ότι πρόκειται για δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, καθώς η ζωή και ο θάνατος υπάρχουν παράλληλα - όπως φαίνεται στο έργο του - και εναλλάσσονται συνεχώς.¹⁴ Στα τρία έργα που συνιστούν το Θέατρο του Θανάτου, *Η Νεκρή Τάξη*, *Wielopole-Wielopole* και *Ας ψοφήσουν οι καλλιτέχνες!*, συναντάμε μέρη και αναμνήσεις από την παιδική ηλικία του Kantor, αντικείμενα σημαδεμένα με την φθορά του χρόνου και σύμβολα θανάτου, χαρακτήρες που

¹³Tadeusz Kantor, *A Journey Through Other Spaces*, op. cit., p.29-30.

¹⁴ Grzegorz Musiał, edit., Tadeusz Kantor- Umarła Klasa, Państwowa Galeria Sztuki w Sopocie, 2004, p. 89, transl. Stefania Papamichael.

έχουν κάτι από «χαμαιτυπείο και νεκροταφείο» όπως λέει ο Denis Bablet, ανθρώπους κατώτερης τάξης, πόρνες, εγκληματίες και ρουφιάνους δεμένους σε περιεργά αντικείμενα, ανθρώπους ήδη νεκρούς. Πρόκειται για έργα που γράφει ο ίδιος ο Kantor χρησιμοποιώντας κείμενα και στοιχεία από άλλους συγγραφείς¹⁵, και προσωπικές αναμνήσεις με στόχο να προβληθεί η ιδέα του θανάτου, που είναι κεντρική σε όλα σχεδόν τα έργα του και παρουσιάζεται σε αυτά μέσω των προσώπων, των αντικειμένων και των ανδρικών. Για τον Kantor το θέατρο είναι «το πέρασμα μέσα από το οποίο οι νεκροί διέρχονται για να μουν στη ζωή μας»¹⁶.

Ο θάνατος στα έργα που συνιστούν το Θέατρο του Θανάτου μεταμφιέζεται σε πρόσωπο του έργου. Στη *Νεκρή Τάξη* το πρόσωπο αυτό είναι η Καθαρίστρια, η οποία ανάμεσα στα εργαλεία της έχει μία μεγάλη σκούπα που χρησιμοποιείται ως σύμβολο του θανάτου, καθώς με αυτήν σκοτώνει όλους τους μαθητές. Στο *Wielopole-Wielopole* η φιγούρα του θανάτου είναι ο φωτογράφος, που αφού απαθανατίζει τους στρατιώτες τους σκοτώνει με την φωτογραφική μηχανή που μετατρέπεται σε πολυβόλο. Τέλος, στο *Ας μοφήσουν οι καλλιτέχνες!* ο Άγγελος του Θανάτου είναι μία ωραία προκλητική γυναίκα.

Η επιλογή χαρακτήρων τραγικών και γκροτέσκων που έχουν πεθάνει και η μνήμη του Kantor τους ανασταίνει είναι ένα ακόμη στοιχείο του Θεάτρου του Θανάτου. Όπως παρατηρεί ο Jan Kott, στο θέατρο του Kantor «οι ζωντανοί είναι ήδη πτώματα»¹⁷. Επιπλέον, χρησιμοποιούνται κέρινα ομοιώματα με στόχο να αποτελέσουν για τον ζωντανό ηθοποιό ένα μοντέλο προς μίμηση και να ενισχυθεί η άποψη ότι η ζωή στην τέχνη εκφράζεται μέσω της απουσίας ζωής και μέσω της προσέγγισης του θανάτου.

Το ΑΝΔΡΕΙΚΕΛΟ στο θεάτρό μου πρέπει να γίνει ένα ΜΟΝΤΕΛΟ μέσω του οποίου μεταδίδεται η δυνατή αίσθηση του ΘΑΝΑΤΟΥ και η κατάσταση των ΝΕΚΡΩΝ. Ένα μοντέλο για τον ζωντανό ΗΘΟΠΟΙΟ.¹⁸

Οι ηθοποιοί λοιπόν μετατρέπονται σε είδωλα χάρη στην αποδόμηση της έκφρασης του προσώπου τους, το οποίο πλέον θυμίζει μάσκα, και στην επανάληψη με ακρίβεια μηχανικών κινήσεων και λόγου. Η επανάληψη συνδέεται με την ιδέα του θανάτου, καθώς οι επαναληπτικές κινήσεις των προσώπων-

¹⁵ Για παράδειγμα, το κείμενο της *Νεκρής Τάξης* είναι μία παρτιτούρα που έχει γράψει ο ίδιος ο Kantor και περιλαμβάνει αποσπάσματα από το έργο του Witkiewicz *Tumor Mózgowicz* (*Τούμορ Εγκεφαλίδης*), ιδέες και στοιχεία από τα έργα *Ferdydurke* του Witold Gombrowicz, *Πραγματεία Περί Ανδρικών* και *Ο Συνταξιούχος* του Bruno Schulz, καθώς και περιγραφές κινήσεων, εκφράσεων, καταστάσεων, δράσεων, αντικειμένων, χώρου, ανδρικών, μουσικής αλλά και ιδέες συνοφασμένες με το Μανιφέστο του Θεάτρου του Θανάτου.

¹⁶ Krzysztof Miklaszewski, *Encounters with Tadeusz Kantor*, op. cit., p. 145.

¹⁷ Jan Kott, *Ένα θέατρο ουσίας*, (A theatre of substance), transl. Elena Patrikiou, Eleni Papazoglou, ed. Hatzinikolis, Athens, 2004, p. 207.

¹⁸ Krzysztof Miklaszewski, *Encounters with Tadeusz Kantor*, op. cit., p. 39.

μαριονετών θυμίζουν εκκρεμές ή δείκτη ρολογιού που έχει κολλήσει και κινείται μονίμως πίσω-μπρος και δημιουργεί την εντύπωση ότι δε συμβαίνει τίποτα πέρα από την καταδίκη σε μία αιώνια επανάληψη της ίδιας κίνησης, ένα θάνατο νοήματος και σκέψης. Ο θάνατος αυτός αφορά και το λόγο, διότι το έργο δεν εξηγείται μέσω του λόγου, ο οποίος αποδομείται ή δομείται εκ νέου, αλλά προσεγγίζει το μυαλό μέσω του συναισθήματος. Οι ηθοποιοί επιλέγοντας μία έντονη συναισθηματική κατάσταση συχνά επαναλαμβάνουν μία φράση ώσπου να φτάσουν σε παροξυσμό, με αποτέλεσμα να χάνεται το νόημα της φράσης και να δίνεται έμφαση στην κατάσταση του ηθοποιού.

Ένα ακόμη βασικό στοιχείο του Θεάτρου του Θανάτου είναι ο χαρακτήρας εκμυστήρευσης που περιέχουν τα έργα που το συνιστούν και που, σύμφωνα με τον ίδιο τον δημιουργό τους, αποτελούν προσωπικές εξομολογήσεις.

Ό, τι έχω δημιουργήσει ως τώρα έχει μία διάσταση εκμυστήρευσης. Οι εκμυστηρεύσεις γίνονται όλο και πιο προσωπικές για να σώσουν πράγματα από τη λησμονιά. Οι εκμυστηρεύσεις γεννήθηκαν από νοσταλγία, από λαχτάρα να επιστρέψω στην παιδική ηλικία, να διατηρήσω τις ευτυχισμένες μέρες της παιδικής ηλικίας. Αργότερα, για να σώσω το δωμάτιο της παιδικής μου ηλικίας, το δωμάτιο της οικογένειάς μου. Για να το κάνω να διαρκέσει ως μέρος της μεγάλης πνευματικής ιστορίας του πολιτισμού μας¹⁹.

Η διεθνής επιτυχία των έργων αυτών αποτελεί για τον δημιουργό αποκάλυψη της σημασίας που έχει η μετατροπή της προσωπικής εμπειρίας του ατόμου σε τέχνη. Η εντύπωση που έκανε η *Νεκρή Τάξη*, που θεωρήθηκε το αριστούργημα της πρωτοπορίας του 20^{ου} αιώνα, και τα βραβεία που χάρισε στο δημιουργό της μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι κατάφερε να αφήσει το ίχνος του στην αιωνιότητα, όπως επιθυμούσε.

Τι είναι σημαντικό για μένα, όχι σ' ένα συγκεκριμένο έργο τέχνης, αλλά στη συνολική μου δραστηριότητα, τώρα που συνειδητοποιώ ότι γερνάω; Να αφήσω πίσω ένα ίχνος, μία ανάμνηση, κάτι που δεν θα ξεχαστεί και δεν θα σβηστεί αμέσως σ' έναν κόσμο που ξεφορτώνεται τα πάντα τόσο γρήγορα...²⁰

Το Cricoteka συνεχίζει να κρατάει το έργο του δημιουργού, σκηνοθέτη, ζωγράφου, σκηνογράφου, ενδυματολόγου, ηθοποιού και να τον κάνει γνωστό

¹⁹ Krzysztof Miklaszewski, *Encounters with Tadeusz Kantor*, op. cit., p. 139.

²⁰ Rita Sala, "My kingdom for love", in *Cricot 2 Theatre, information guide 1987-1988*, op. cit., p. 80.

στις νεότερες γενιές. Ωστόσο, μαζί με τον Άρχοντα της Τελετής πέθανε και η δυνατότητα αναπαράστασης των έργων του, εφόσον το πιο δυνατό στοιχείο τους αποτελούσε η παρουσία του ίδιου επί σκηνής, που έθετε το φιλοσοφικό προβληματισμό, δημιουργούσε την ονειρική διάσταση και προκαλούσε έντονη συγκίνηση.

Ο Kantor έλεγε ότι «ο ηθοποιός είναι σαν έναν πιστό που ταξιδεύει σε ένα ιερό μέρος, σαν ένα μέλος μιας ομάδας πλανόδιων παικτών που ψάχνουν πάντα κάπου να ρίξουν άγκυρα»²¹. Με τον θάνατό του οι ηθοποιοί του έχασαν τη δική τους άγκυρα και πλέον κάθε προσπάθεια ανασύνταξης και αναπαράστασης είναι δύσκολη. Παρά την επιμονή του να αφήσει το ίχνος του στην ιστορία, στα πλαίσια της οποίας ίδρυσε μουσεία και έγραψε θεωρητικά έργα, καταδίκασε το έργο του σε θάνατο την ίδια εκείνη στιγμή που ανέβηκε πάνω στη σκηνή και έγινε μέρος του έργου τέχνης. Όταν πέθανε ο δημιουργός, που ταυτίστηκε με τον πρωταγωνιστή των ονείρων, των αναμνήσεων και των ιστοριών που διηγούνται οι παραστάσεις του, πέθαναν μαζί του και οι σκέψεις, τα όνειρα, οι αναμνήσεις, οι φόβοι του, άρα και τα έργα του.

Τελικά αν αναρωτηθεί κανείς τι ήταν αυτό που προκάλεσε σοκ στους θεατές της *Νεκρής Τάξης* και γιατί ακόμη και σήμερα υπάρχει τόση συγκίνηση όταν κανείς προφέρει το όνομα του Tadeusz Kantor, καταλήγει στο ότι το στοιχείο αυτό ήταν η ματαιότητα. Κανείς δεν μπορεί να αναβιώσει την παιδική ηλικία όπως δεν μπορεί να αναβιώσει καμία απολύτως στιγμή του παρελθόντος. Πρόκειται για κάτι που δεν γίνεται να επαναληφθεί και μάλιστα με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Η ματαιότητα κάθε προσπάθειας αναβίωσης του παρελθόντος προκαλεί γνήσια συγκίνηση. Όσο πιο επίμονη είναι η προσπάθεια τόσο πιο έντονη είναι η συγκίνηση. Κανείς δεν μπορεί να αναστήσει τους νεκρούς γονείς του, να ξαναγίνει παιδί, να συναντήσει ξανά τις παιχιδιάρικες φάτσες των συμμαθητών του, να ξαναζήσει τον έρωτα με την αγνότητα που είχε την πρώτη φορά που ερωτεύτηκε, να ακούσει το νανούρισμα που του τραγουδούσε η μητέρα του όταν ήταν νέα, όμορφη και ζωντανή.

Ίσως δεν κατάφερε τελικά να αποτρέψει το θάνατο, αιώνιο εχθρό και σύμμαχο της τέχνης του, όμως ο Kantor θα μείνει στην ιστορία του θεάτρου ως εκείνος ο νευρικός καλλιτέχνης με την περίεργη μύτη και τα μεγάλα μάτια που ψάχνοντας μέσα στα σκουπίδια και μαζεύοντας ό,τι πιο παλιό και φθαρμένο, βρήκε την απλή και μόνη αλήθεια. Με βάση αυτή την αλήθεια, δηλαδή το συναίσθημα, τη συγκίνηση, τη χαρά που κρύβεται σε τόσο απλά πράγματα, όπως είναι το παιχνίδι με τους συμμαθητές στο διάλειμμα, και με όρους απόλυτα θεατρικούς που συνδυάζουν το τσίρκο και την τελετουργία των προαισθητικών μορφών του θεάτρου, έπλασε ένα κόσμο τόσο απλό και όμορφο μες στην ασχήμια του, όπως ακριβώς θα τον ζωγράφιζε ένα μικρό παιδί.

²¹ *Encounters with Tadeusz Kantor, op. cit.*, p. 12.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

BABLET DENIS et ERULI BRUNELLA, *Tadeusz Kantor*, (Les voies de la creation theatrale), vol. XI, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1990.

HALCZAK ANNA, edit. , *Cricot 2 theatre, information guide 1986*, Centre of Cricot 2 Theatre, Cracow

HALCZAK ANNA, edit. , *Cricot 2 theatre, information guide 1987-1988*, Cricot 2 Theatre Centre- CRICOTEKA, Cracow

KANTOR TADEUSZ, *A Journey Through Other Spaces, Essays and Manifestos, 1944-1990*, edit-transl. Michal Kobialka, University of California Press, USA1993

KANTOR TADEUSZ, *Lecons de Milan*, μτφ. Marie- Therese Vido- Rzewuska, Actes Sud, 1990

KANTOR TADEUSZ, *Le Theatre de la mort*, textes reunis et presentes par Denis Bablet, L' Age d' Homme, Lausanne 1977

KANTOR TADEUSZ, *The Theatre of Death*, transl. Piotr Graff, Galeria Foksal PSP Books, Warszawa 1975

KANTOR TADEUSZ, *Umarla Klasa*, partytura, unpublished, Kraków 1974, archive Cricoteka

KANTOR TADEUSZ, photographies de Caroline Rose, Miroirs Editions

KONTOGOURA ERMIONI, *Η Τέχνη του Ταντέους Κάντορ*, (The Art of Tadeusz Kantor) διάλεξη, επιβλ. καθηγητής Απόστολος Βέττας, Τμήμα Θεάτρου, Σχολή Καλών Τεχνών Α. Π. Θ., Θεσσαλονίκη, Φλεβάρης 1999.

KOTT JAN, *Ένα θέατρο ουσίας*, (A theatre of substance), transl. Elena Patrikiou, Eleni Papazoglou, edit Hatzinikolis, Athens 2004

KUNNEL K. GUNTHER, ZIEGLER BARBARA, *Theater des Todes. Die Tote Klasse. Wielopole- Wielopole*, Verlag für moderne kunst, Zirndorf 1983

MIKLASZEWSKI KRZYSZTOF *Encounters with Tadeusz Kantor*, transl. George Hyde, Routledge, Great Britain 2002

MUSIAŁ GRZEGORZ, edit. , *Tadeusz Kantor- Umarła Klasa*, Państwowa Galeria Sztuki w Sopocie, 2004

PARLAGRECO SILVIA, edit. , *Tadeusz Kantor, Cricot 2*, fotografie Romano Martinis, transl. Susan Finnel, Oedipus, 2001

SPERL WOJTEK, *Fotografie z seansu Tadeusza Kantora “Umarła Klasa” 1975-1976*, ed. Józef Chrobak, Cricoteka, Kraków 2007

STANGRET LECH, edit. , *Za kulisami Umarłej Klasy*, fotogramy Erwina Schenkelbacha, Cricoteka, Kraków 2001

STRZELECKI ZENOBIUSZ, *Wpółczesna scenografia polska*, edit. Grzegorz Kiljańczyk, Aleksandra Stępakowa, Monika Krajewska, transl. Jerzy A. Bałdyga, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1983

SUCHAN JAROSŁAW, SWICA MAREK, edit. , *Tadeusz Kantor, Interior of Imagination*, Zachęta National Gallery of Art, Centre for the Documentation of the Art of Tadeusz Kantor Cricoteka, Warsaw- Cracow 2005

TADEUSZ KANTOR, *Theatre Cricot 2 1955-1988*, transl. Therese Vidorzewska, Brunella Eruli, Maria Gawron, Drukarnia Wydawnicza, Pologne

THE DEAD CLASS, dramatic seanse of T. Kantor, program of the performance, Teatr Cricot 2, 1975 Kraków, Galeria Krzysztofory

WIELOPOLE- WIELOPOLE, Tadeusz Kantor, πρόγραμμα παράστασης, Teatr Cricot 2, Drukarnia Narodowa, Kraków

VAROPOULOU ELENI, *To ζωντανό θέατρο, Δοκίμιο για τη σύγχρονη σκηνή*, (The living theatre, Essay for modern stage), Agra, Athens 2002

TAINIES

Kantor, σκην. Andrzej Sapija, Telewizja Polska, 1985 Cricoteka.

Próby tylko próby, σκην. Andrzej Sapija, Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka, 1992.

Le theatre de Tadeusz Kantor, σκην. Denis Bablet, CNRS Audiovisual, Paris 1985

Umarła Klasa, seans dramatyczny Tadeusza Kantora zespół teatru Cricot 2, σκην. Andrzej Wajda, Laboratorium WFD, Warszawa 1976

Wielopole- Wielopole, Tadeusz Kantor, TV Kraków, 1984 and documentary film by Michael Kluth, Produktion Metrovision Film, Bonn, for French channel ARTE (αρχείο Διαμανού Κωνσταντινίδη)

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

“Cricoteka- Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora”,
<http://www.cricoteka.com.pl>
[21 Ιανουαρίου 2008]

“Tadeusz Kantor- Wikipedia, the free encyclopedia”,
http://en.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Kantor
[21 Ιανουαρίου 2008]

“Polish culture: Tadeusz Kantor”,
http://www.culture.pl/en/culture/artykuly/os_kantor_tadeusz
[21 Ιανουαρίου 2008]

“TADEUSZ KANTOR, DEMIURG Z KRAKOWA”,
<http://www.zwoje-scrolls.com/swoje20/text12p.htm>
[25 Ιανουαρίου 2008]

“Wystawy: Mediolan i Umarła Klasa”,
<http://www.teatry.art.pl/inne/kantor/cmbf.htm>
[25 Ιανουαρίου 2008]

“Donajski’s Digital Gallery, Exhibition from Tadeusz Kantor’s Estate”,
<http://www.ddg.art.pl/kantor>
[25 Ιανουαρίου 2008]

Απόστολος Πατελάκης

**Η ΚΥΡΙΛΛΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ
ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΙΙ - ΧΙΧ ΑΙΩΝΑ**

Η ρουμανική γλώσσα διαμορφώθηκε μέσα από μια αστορική διαδικασία σύνθεσης, στην οποία συμμετείχαν δύο κύρια εθνογλωσσικά στρώματα:

1. Το αυτόχθον γετο - δακικό στοιχείο ως εθνική βάση. (Οι Γετο - Δάκες χρησιμοποιούσαν δική τους γλώσσα, η γραφή της οποίας δεν μας είναι γνωστή αν και διέθεταν αλφάβητο), και
2. Το ρωμαϊκό στοιχείο, το οποίο εκπροσωπούσε ο στρατός, η ρωμαϊκή διοίκηση καθώς επίσης και άποικοι της αυτοκρατορίας, διαφόρων εθνικοτήτων οι οποίοι όμως ομιλούσαν τη λατινική γλώσσα.

Η διαδικασία μετατροπής της ανατολικής ρωμαϊκής γλώσσας στη ρουμανική ξεκινά αμέσως μετά την κατάκτηση αυτών των εδαφών από τους Ρωμαίους (το 106 μ.Χ.), ως επακόλουθο της συμβίωσης των αυτοχθόνων πληθυσμών με τους λατινόφωνους εποίκους που έφεραν οι κατακτητές. Αυτή η διαδικασία διήρκεσε πάρα πολλούς αιώνες.

Οι λέξεις οι οποίες κληρονομήθηκαν από τη λατινική γλώσσα αποτελούν το βασικό λεξιλόγιο της ρουμανικής γλώσσας (περίπου το 60%).

Κατά τον 6^ο και 7^ο αιώνα σλαβικές φυλές εγκαταστάθηκαν στη Δακία, ερχόμενες σε άμεση επαφή με τον πληθυσμό αυτών των περιοχών, ο εκρωμαϊσμός των οποίων είχε διαρκέσει μερικούς αιώνες. Στη Δακία, ο ρωμαϊκός πληθυσμός αφομοίωσε τους Σλάβους, εντούτοις πολλά αντικείμενα και έννοιες που σχετίζονται με την υλική και πνευματική ζωή του ανθρώπου έχουν στη ρουμανική γλώσσα ονομασίες που προέρχονται από παλαιοσλαβικές λέξεις. Το παλαιοσλαβικό γλωσσικό στοιχείο ενσωματώθηκε κάπως στην ίδια τη δομή της ρουμανικής γλώσσας, ένδειξη αλληλεπίδρασης των γλωσσών των δύο πληθυσμών που βρίσκονταν σε συμβίωση. Τα παλαιοσλαβικά δάνεια αποτελούν τη σημαντικότερη επιρροή που έχει δεχτεί η αρχαία ρουμανική γλώσσα, τόσο ως προς την ποσοτική της διάσταση (5%), όσο και ως προς την δυνατότητα παραγωγής νέων λέξεων.

Η ρουμανική γλώσσα κατά τον 8^ο αιώνα αποτελεί ξεχωριστή γλωσσική οντότητα. Εξακολούθησε να εξελίσσεται, δεχόμενη επιρροές από γλώσσες πληθυσμών με τους οποίους υπήρχε άμεση επαφή λόγω γειννίας. Σημαντική θέση καταλαμβάνει η ουγγρική και η βουλγαρική γλώσσα, τόσο από άποψη εδαφικής εξάπλωσης, όσο και από την άποψη της έντασης των επιρροών τους.

Άλλες επιρροές τις οποίες δέχθηκε η ρουμανική γλώσσα εκείνη τη χρονική περίοδο ήταν από την ελληνική και την τουρκική γλώσσα.

Η βουλγαρική επιρροή αποτελεί ένα είδος συνέχειας της προγενέστερης παλαιοσλαβικής. Και αυτό κυρίως λόγω των μεγάλων τους ομοιοτήτων. Πολύ πιο

μικρότερη υπήρξε η επιρροή της σερβο-κροατικής γλώσσας, κυρίως στις περιοχές Banat και Oltenia.

Για τη ρουμανική γλώσσα αυτής της εποχής δεν γνωρίζουμε κάτι άμεσα. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν γινόταν χρήση της στον γραπτό λόγο, τουλάχιστον στις ιδιωτικές σχέσεις μεταξύ των ομιλούντων.

Μετά τον 10 αι. πραγματοποιείται μια προσέγγιση μεταξύ των τύπων οργάνωσης του χριστιανισμού της Δακίας και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Πρωτεργάτες αυτής της προσέγγισης είναι οι Βούλγαροι αρχιερείς οι οποίοι απολαμβάνουν διάφορα προνόμια από τους βυζαντινούς, αλλά με την υποχρέωση να οργανώσουν τα επισκοπάτα βόρεια του Δούναβη.

Η υιοθέτηση εκ μέρους των ορθόδοξων Ρουμάνων της τελετουργίας, της ιεραρχίας και διαφόρων πτυχών της εκκλησιαστικής διοίκησης, αλλά και του κυριλικού αλφαβήτου οδήγησε και σε δανεισμό και της αντίστοιχης ορολογίας.

Μετά από τη δημιουργία των ρουμανικών φεουδαρχικών κρατών (14^{ος} αι.) η σλαβονική έγινε η επίσημη γλώσσα των ηγεμονικών καγκελαριών. Τα εσωτερικά έγγραφα, τα ηγεμονικά διατάγματα, καθώς και οι επιστολές που αποστέλλονταν σε γειτονικές χώρες συντάσσονταν ως επί το πλείστον στη σλαβονική. Υπογραμμίζεται πως επρόκειτο μόνο για γλώσσα της διοίκησης και της θρησκευτικής λατρείας, ενώ οι Ρουμάνοι εξακολουθούσαν να μιλούν τη γλώσσα τους ακόμη και στις αυλές των ηγεμόνων. Υποθέτουμε πως η ρουμανική χρησιμοποιούταν και στο γραπτό λόγο σποραδικά και για συγκεκριμένες ανάγκες. Με άλλα λόγια η σλαβονική διαδραμάτισε στις Ρουμανικές Χώρες έναν ρόλο παρόμοιο με εκείνον της λατινικής στον δυτικό ρωμαϊκό κόσμο.

Τα πρώτα ρουμανικά στοιχεία εμφανίζονται κατά τον 13^ο και 14^ο αιώνα σε λατινικά και σλαβονικά κείμενα. Όσον αφορά τη γλωσσική κατάσταση αξίζει να σημειωθεί πως υπήρξαν μάλιστα ιστορικά γραπτά στη σλαβονική (τα χρονογραφήματα του Μακαρίου, του Ευθυμίου, του Αζαρίου). Το αποκορύφωμα της ρουμανικής λογοτεχνίας στη σλαβονική γραφή είναι οι «Διδαχές του Neagoș Basarab προς τον γιο του Teodosie», μια πολιτική, θρησκευτική, στρατιωτική, διπλωματική και ηθική πραγματεία που παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τον «Ηγεμόνα» του Μακιαβέλι.

Το πρώτο κείμενο εξ ολοκλήρου γραμμένο στη ρουμανική γλώσσα το οποίο σώζεται μέχρι σήμερα είναι η επιστολή του Neacsu από το Câmpulung το 1521. Το πρωτότυπο είναι γραμμένο σε κυριλικό αλφάβητο. Η γλώσσα του κειμένου είναι καθαρή, και σε γενικές γραμμές κατανοητή και σήμερα, με λίγες αρχαϊκές και τοπικές ιδιαιτερότητες.

Συνεπώς, τα πρώτα κείμενα γραμμένα στη ρουμανική εμφανίζονται σχετικά αργά, κατά τον 16^ο αι. Όμως η ρουμανική γλώσσα είχε χρησιμοποιηθεί στον γραπτό λόγο και κατά τον προηγούμενο αιώνα, όπως αναγνωρίζουν όλοι οι ερευνητές, κυρίως σε έγγραφα με οικονομικό κατά κύριο λόγο περιεχόμενο.

Από τον 16^ο αι - ως τις αρχές του 19^{ου} αι επικράτησε η χρήση του κυριλικού αλφαβήτου, το οποίο πήραν από τους Σλάβους, πιθανότατα κατά τον 13^ο αιώνα. Το αλφάβητο το αποτελούσαν 43 γράμματα και ήταν αρκετά δύσκολο. Όπως προαναφέρθηκε, στην εκκλησία λατρευτική γλώσσα ήταν η

σλαβονική. Αυτή η γλώσσα δεν ήταν κατανοητή στους πιστούς, καθώς όλοι μιλούσαν ρουμανικά. Και έτσι τελικά η θρησκευτική λειτουργία άρχισε να τελείται στη ρουμανική γλώσσα.

Το πρώτο βιβλίο στα ρουμανικά τυπώθηκε το 1544. Πρόκειται για τη «Ρουμανική Κατήχηση», προοριζόμενο να προπαγανδίσει τη Μεταρρύθμιση στους κύκλους των Ρουμάνων της Τρανσυλβανίας.

Έτσι, κατά τον 16^ο αιώνα έχουμε τα πρώτα πιο εκτεταμένα κείμενα και τα πρώτα ρουμανικά έντυπα. Τώρα τίθενται οι βάσεις της λογοτεχνικής γλώσσας, με τη δραστηριότητα του Coresi, ο οποίος τυπώνει μια σειρά 10 βιβλίων στη ρουμανική γλώσσα, καθώς επίσης και έργα χρονογράφων. Η επιρροή της Μεταρρύθμισης είναι ένας από τους παράγοντες που εξηγούν την αντικατάσταση της σλαβικής από τη ρουμανική γλώσσα, ως γλώσσα λατρείας στις ρουμανικές ορθόδοξες εκκλησίες.

Όσον αφορά τη μετάφραση θρησκευτικών βιβλίων στη Ρουμανική γλώσσα, ιδιαίτερης σημασίας θεωρείται η «Βίβλος του Βουκουρεστίου», η οποία εκδόθηκε το 1688.

Αυτή η Βίβλος αποτελεί το σημαντικότερο μνημείο του θρησκευτικού πολιτισμού και ταυτόχρονα το πρώτο μεγάλο μνημείο της λογοτεχνικής ρουμανικής γλώσσας, το οποίο έχει τυπωθεί με κυριλλικούς χαρακτήρες. Η γλώσσα εκείνης της περιόδου παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τη σημερινή.

Την περίοδο της τουρκοκρατίας, και ιδίως την εποχή των Φαναριωτών (1714-1821), η ρουμανική γλώσσα δέχτηκε μικρές επιρροές τόσο από τα τουρκικά, όσο και από τα ελληνικά.

Κατά τον 17ο και τον 18^ο αιώνα πραγματοποιήθηκαν κάποιες απλοποιήσεις του κυριλλικού αλφαβήτου, το οποίο είχε πάρα πολλά γράμματα. Έτσι, το 1787, ο Ienachița Văcărescu, με τη Γραμματική του, περιορίζει το κυριλλικό αλφάβητο στα 33 γράμματα για να τα μειώσει με τη σειρά του ο Ion Heliade Rădulescu το 1828 με τη γραμματική του στα 28. Η μετάβαση από τη χρήση του κυριλλικού αλφαβήτου στη χρήση του λατινικού πραγματοποιήθηκε σταδιακά, μέσω ενός μεταβατικού αλφαβήτου, το οποίο χρησιμοποιούσαν όλοι οι κλασικοί Ρουμάνοι συγγραφείς στις πρώτες εκδόσεις των έργων τους.

Ανάμεσα στα έτη 1850-1858 η Εθνική Εφορία Σχολείων θέσπισε κανόνες αντικατάστασης αυτού του αλφαβήτου, αλλά το υποχρεωτικό διάταγμα για τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου δόθηκε από τον ηγεμόνα A.I. Cuza το έτος 1862.

Αργότερα, η Ρουμανική Ακαδημία δημιούργησε επιστημονικά και οριστικά λατινικά γράμματα αντίστοιχα των κυριλλικών, καθώς το αλφάβητο με τα λατινικά γράμματα θεωρήθηκε το πλέον κατάλληλο για τη Ρουμανική γραφή.

Scrierea slavo – chirilică pe teritoriul României (sec XII – XIX)

Limba română s-a format în urma unui îndelungat proces istoric de sinteză, la care au participat două straturi etnolingvistice fundamentale:

- 1) . Elementul autohton, geto – dac, ca bază etnică (geto-dacii vorbeau o limbă proprie, dar scrierea ei nu ne este cunoscută, deși au avut un alfabet), și
- 2) . Elementul roman, reprezentat de armată, de administrația romană, precum și de coloniștii imperiului, deosebiți etnic, dar vorbitori de limbă latină.

Procesul de transformare a latinei orientale în română începe imediat după cucerirea de către romani a acestor teritorii (106 d.Hr.), ca urmare a simbiozei populațiilor autohtone și a coloniștilor aduși de cuceritori, vorbitori ai latinei populare. Acest proces a durat mai multe secole. Cuvintele moștenite din latină reprezintă esența vocabularului românesc (60% din vocabularul de bază).

În secolele 6 – 7 triburi slave s-au așezat în Dacia, venind în contact direct cu populația acestor regiuni, care se găsea de câteva secole în curs de romanizare. În Dacia populația romanică a asimilat pe slavi, dar multe obiecte și noțiuni legate de viața materială și spirituală a omului au în limba română denumiri vechi slave. Elementul vechi slav de natură lexicală s-a integrat oarecum în însăși structura limbii române, dovadă a întrepătrunderii limbilor celor două populații aflate în simbioză. Împrumuturile slave vechi reprezintă cea mai importantă influență exercitată asupra limbii române vechi, atât în ceea ce privește ponderea cantitativă (5%), cât și în ceea ce privește productivitatea.

Limba română exista în secolul al 8-lea ca unitate lingvistică distinctă. Ea a continuat să evolueze suferind influențe din partea limbilor popoarelor cu care vorbitorii ei au venit în contact direct, datorită vecinătății. Un loc important îl ocupă limbile maghiară și bulgară atât ca extindere teritorială, cât și ca intensitate a influenței lor.

Alte influențe pe care le-a suferit româna în această epocă aparțin limbii greacă și turcă.

Influența bulgară este un fel de continuare a celei vechi slave. Și aceasta, în primul rând, din cauza mării lor asemănări. Mult mai slabă este influența limbii sârbo-croate în special în Oltenia și Banat.

Despre limba română din această epocă nu știm nimic direct. Aceasta nu înseamnă că ea n-ar fi fost folosită și în scris, cel puțin în relațiile particulare dintre vorbitori.

După secolul al 10-lea are loc o apropiere mai accentuată între formele de organizare ale creștinismului în Dacia și a celui din Imperiul Bizantin. Inițiatorii acestei apropieri sunt prelații bulgari, care primesc de la bizantini diverse avantaje, dar și sarcina de a organiza episcopatele de la nordul Dunării.

Adoptarea de către ortodocșii români a ritualului, a ierarhiei, a diverselor aspecte ale administrației bisericești și chiar a alfabetului chirilic a dus și la împrumutarea terminologiei corespunzătoare.

După formarea statelor feudale românești (sec. al 14-lea) limba slavonă a devenit oficial limba cancelariilor domnești. Actele interne și poruncile domnești, precum scrisorile trimise în țările vecine erau redactate, în cele mai multe cazuri, în slavonă. Subliniem că ea a fost doar limbă de cancelarie și de cult, românii continuând să vorbească, chiar la curțile domnești în limba lor, adică românește. Se presupune că s-a scris românește, sporadic, pentru nevoi particulare. De altfel, în Țările Române, slavona a jucat un rol similar cu cel jucat de latină în lumea romanică vestică. Primele elemente românești apar în documentele latinești și slavone în secolele 13 – 14. În ceea ce privește situația lingvistică, trebuie spus că au existat chiar scrieri istorice în slavonă (cronicile lui Macarie, Eftimie, Azarie). Culmea literaturii române de expresie slavonă o reprezintă <Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie>, un tratat politic, religios, militar, diplomatic și moral, asemănător, în unele privințe, «Principelui» lui Machiavelli.

Primul text scris în întregime în limba română, care s-a păstrat până astăzi, este scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung din 1521. Originalul este scris în alfabetul chirilic. Limba textului este clară, în general inteligibilă și astăzi, cu puține particularități vechi și regionale.

Deci primele texte scrise în română apar relativ târziu în secolul al 16-lea. Dar limba română a fost folosită în scris și în secolul precedent, după cum recunosc toți cercetătorii. Este vorba, de acte cu conținut, în general, economic.

Din secolul al 16-lea până la începutul secolului al 19-lea a predominat scrierea cu alfabet chirilic, preluat de la slavi, probabil prin secolul al 13-lea. Acest alfabet era compus din 43 de litere și era destul de greoi.

În biserică, după cum am menționat, limba de cult era slavona. Această limbă nu mai era înțeleasă de oamenii care veneau la biserică, pentru că toți vorbeau românește. Și, în cele din urmă, slujba religioasă a început să se facă în limba română.

Prima carte în limba română a fost tipărită în 1544. Este vorba despre un Catehism, destinat propagării Reformei în rândul românilor din Transilvania.

Deci, în secolul 16 avem primele texte de proporții și primele tipărituri românești. Acum se pun bazele limbii literare prin activitatea lui Coresi, care tipărește o serie de 10 cărți în limba română, și operele cronicarilor. Influența Reformei este unul din factorii care explică înlocuirea slavonei prin limba română, ca limbă de cult în bisericile ortodoxe românești.

În ceea ce privește traducerea în limba română a cărților de cult, punctul culminant îl reprezintă «Biblia de la București», publicată în 1688.

Această Biblie este cel mai important monument de cultură religioasă și, totodată, primul mare monument al limbii literare române, tipărit cu caractere chirilice. Limba din această perioadă seamănă foarte mult cu cea de azi.

În perioada dominației turcești și mai ales în epoca fanariotă (1714-1821) limba română a suferit o influență puternică atât din partea limbii turcești, cât și a celei grecești.

În secolele 17-18 au loc diverse simplificări ale alfabetului chirilic, care avea prea multe litere. Astfel, în 1787, Ienăchiță Văcărescu, prin Gramatica sa, limitează alfabetul chirilic la 33 de semne, pentru ca în 1828, Ion Heliade Rădulescu să-l reducă, în Gramatica sa, la 28 de semne. Trecerea de la folosirea alfabetului chirilic la cel cu litere latine s-a realizat treptat, printr-un alfabet de tranziție, folosit de mai toți scriitorii români clasici, în primele ediții ale operelor lor.

Între anii 1850-1858 Eforia Școlilor Naționale a elaborat reguli de înlocuire a acestui alfabet, dar decretul hotărâtor de folosire a celui latin a fost dat de domnitorul A. I. Cuza, în anul 1862.

Mai târziu, Academia Română a formulat științific și definitiv corespondențele latine ale literelor chirilice, alfabetul cu litere latine fiind cel mai adecvat scrierii românești.

prof. Apostolos Patelakis

Comunicare la Colocviul organizat de Institutul de Studii Balcanice
Salonic, 10-05-2008

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Avram, Mioara, Sala, Marius, Faceți cunoștință cu limba română Editura Echinox, Cluj-Napoca, 2001
- Coteanu, Ion, Structura și evoluția limbii române (De la origini până la 1860), Ed. Academiei, Buc. 1981
- Gheție, I., Mareș, Al., Originile scrisului în limba română, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985
- Iordan, Iorgu, Istoria limbii române (Pe-nțelesul tuturor) București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983
- Sala, Marius, De la latină la română, Editura Univers Enciclopedic, Buc. 1998
- Simionescu, Dan, Băluță, Ghe., Scurtă istorie a cărții românești Editura Demiurg, Buc. 1994

Έλσα Τσακίρη

**Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΑΛΕΚΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΦ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ *ΜΠΑΙ ΓΚΑΝΙΟ* -
ΚΑΘΡΕΦΤΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ
ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ**

ΜΠΑΙ ΓΚΑΝΙΟ

Ο Αλέκο Κωνσταντίνοφ γεννήθηκε το 1863 στην πόλη Σβιστόφ της Βουλγαρίας - μια πόλη της Αναγέννησης με έντονη εμπορική και πολιτισμική δραστηριότητα - ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με εμπορικές σχέσεις με τη Δυτική Ευρώπη, Ρωσία και Ρουμανία. Ο πατέρας του Αλέκο ήταν ένας από τους πιο διάσημους εμπόρους της πόλης. Ήταν άνθρωπος με αριστοκρατική αντίληψη για την τιμή και την αξιοπρέπεια, σιωπηλός και αυταρχικός. Η μητέρα του καταγόταν από βασιλική οικογένεια. Το 1878 η πόλη θριαμβευτικά υποδέχεται το ρωσικό στρατό. Μπορούμε να νιώσουμε τη συγκίνηση του 14χρονου, όταν κατάλαβε πως ο βασιλιάς της Ρωσίας Αλέξανδρος ο Β' θα επισκεφτεί το σπίτι τους. Με κομμένη την ανάσα παρακολουθούσε μαζί του, από το μπαλκόνι του σπιτιού, το πέρασμα του ρωσικού στρατού. Αυτές τις μέρες, μέρες θριάμβου, διορίζεται γραμματέας του Γενικού Διοικητή της πόλης.

Σπουδάσει στο καλύτερο λύκειο της εποχής εκείνης. Συνεχίζει την εκπαίδευση του στη Ρωσία, όπου σε ηλικία δεκαεπτά χρονών γράφει ποιήματα, μεταφράζει το έργο του Σαίξπηρ "Οθέλος". Δημοσιεύονται δυο ποιήματά του "Ο Καθρέφτης" και "Γιατί". Στην Οδησό σπουδάσει Νομική. Όταν επιστρέφει στη Βουλγαρία εργάζεται ως δικαστής στη Σόφια, σε έξι μήνες ως εισαγγελέας και σε ένα χρόνο ως βοηθός εισαγγελέας. Το 1886 του επιβάλλουν να δικάσει τον συντάκτη της εφημερίδας "Λαϊκά δικαιώματα", επειδή ασκεί κριτική στο καθεστώς. Είναι η πρώτη του σύγκρουση με το πολιτικό καθεστώς της δικτατορίας του Σταμπολόβ, που επικρατεί εκείνη την εποχή. Βεβαίως το αρνείται κατηγορηματικά και αμέσως τον απολύουν. Τα επόμενα πέντε χρόνια είναι πολύ δύσκολα για αυτόν, καθώς πεθαίνουν οι αδελφές του και ο πατέρας του. Προσπαθεί να τα βγάλει πέρα με τη δικηγορία και τις μεταφράσεις. Μεταφράζει ποιήματα του Πούσκιν, του Λέρμοντοφ, την κωμωδία του Μολιέρου "Ταρτούφος". Σαν δικηγόρος υπερασπίζεται τους φτωχούς χωρίς χρήματα, ενώ από τους πλούσιους ντρέπεται να ζητήσει αμοιβή. Η βαθιά του απέχθεια απέναντι στην αυθαίρετη κερδοσκοπία και στα πολιτικά πάθη, στον αριβισμό και στη διαφθορά στην αστική Βουλγαρία σπρώχνει την ποιητική ψυχή του στην αναζήτηση παρηγοριάς στα ταξίδια και την ειλικρινή φιλία. Με δανεικά χρήματα ταξιδεύει στην Αμερική, στην έκθεση της Πράγας, στο Παρίσι. Οι πιο στενοί του φίλοι, με τους οποίους έχει σπουδάσει στη Ρωσία δημιουργούν τον κύκλο "Εύθυμη Βουλγαρία", όπου εκφράζουν τις φιλοσοφικές αναζητήσεις και ανησυχίες των διανοουμένων και θυμούνται γλυκές στιγμές από τα φοιτητικά τους χρόνια - συζητήσεις, ανέκδοτα, κωμικές περιστάσεις. Σ' αυτές τις συναντήσεις τα σαββατόβραδα γεννιούνται τα ανέκδοτα για τα "κατορθώματα του Μπαϊ Γκάνιο στην Ευρώπη", που του δίνουν τροφή για την περαιτέρω λογοτεχνική του μορφή.

Στις εκλογές το 1894 είναι υποψήφιος της αντιπολίτευσης στην πόλη του. Αυτή τη στιγμή η εξουσία αλλάζει πρόσωπο, όμως το πολιτικό κλίμα παραμένει το ίδιο. Τις εκλογές κερδίζει το κόμμα που ήταν στην εξουσία με τα μέσα της ηθικής "επιρροής" (σκληρή τρομοκρατία, ξυλοδαρμοί και πλαστογραφίες) και με τη μέθοδο "σβήσιμο των κερών" (αλλαγή ψηφοδελτίου). Ο υποψήφιος της αντιπολίτευσης βεβαίως χάνει. Αυτή είναι η στιγμή όμως που γεννιέται ο Αλέκο Κωνσταντίνοφ ο σατιρικός. Τα σατιρικά του διηγήματα δημοσιεύονται με το ψευδώνυμο "Ο Ευτυχισμένος".

Με σκοπό να κάνει μετεκπαίδευση στο Παρίσι και καριέρα στον επιστημονικό χώρο ο Αλέκο Κωνσταντίνοφ γράφει τη διδακτορική του διατριβή "Δίκαιο της αμνηστίας" και συνεχίζει να εκδίδει τα δημοσιολογικά του έργα πάνω σε καυτά θέματα της πολιτικής καθημερινότητας που του δημιουργούν απελπισμένους εχθρούς. Τα χιουμοριστικά του διηγήματα προκαλούν τόση εμπάθεια στους θιγμένους, όσο μεγαλύτερη είναι η απήχηση τους στους προοδευτικούς κύκλους. "Ο Ευτυχισμένος" αρχίζει να ενοχλεί.

Δολοφονήθηκε το Μάιο του 1897 μαζί με έναν άλλο δικηγόρο. Λένε πως η απόπειρα ήταν σχεδιασμένη για τον άλλον, αλλά οι μάρτυρες αναφέρουν πως στόχος ήταν και οι δυο.

Το "δημιούργημά" του ο Μπάι Γκάνιο σκότωσε το δημιουργό του.

Το βιβλίο για τον Μπάι Γκάνιο δημοσιεύεται το 1895 και τελειώνει με το κομμάτι "Ο Μπάι Γκάνιο δημοσιογράφος". Τα υπόλοιπα διηγήματα προστέθηκαν μετά το θάνατο του συγγραφέα.

Ποιος είναι ο Μπάι Γκάνιο και ποιος είναι ο πρωτότυπός του;

Σχεδόν κάθε συζήτηση μας για το ποιοι είμαστε αρχίζει και τελειώνει με τον Μπάι Γκάνιο. Ο ίδιος ο συγγραφέας λάμβανε την ομαδικότητα του έργου του ως συνέχεια μιας κοινωνικής και λογοτεχνικής συζήτησης πάνω στον τύπο του Μπάι Γκάνιο, ο οποίος πριν από τον Αλέκο είχε και άλλα ονόματα. Γι' αυτό στην αρχή το μυθιστόρημα ξεκινάει σαν συλλογή διηγημάτων.

Γιατί ο Βούλγαρος παραδέχεται πιο εύκολα την υπεροχή της δύναμης παρά την υπεροχή του νου και του πνεύματος; Επειδή δεν ξεπέρασε ακόμη τον δούλο μέσα του; Δεν γνωρίζουμε αν ο Αλέκο έψαχνε εσκεμμένα αυτό, αλλά παρουσίασε τον ηρώα του εκτός κάθε ανθρώπινου περιβάλλοντος.

Ο Μπάι Γκάνιο δεν έχει οικογένεια, γονείς, παιδιά, σπίτι, τόπο γέννησης. Η μόνη σχέση που έχει είναι με το δισάκι του. Δεν μπορούμε να τον φανταστούμε αγαπημένο πατέρα. Και ο πατριωτισμός του είναι αρκετά προβληματικός. Γι' αυτόν και η πατρίδα συνδέεται με το "κελεπούρι"¹.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου ο Μπάι Γκάνιο μπαίνει στο κείμενο σαν γνωστό υποκείμενο συζητήσεων και όλοι θέλουν να εκφράσουν τις εντυπώσεις τους από αυτό το διάσημο Βούλγαρο. Όλοι οι αφηγητές είναι μορφωμένοι νέοι άνθρωποι με χιούμορ και κρίση. Γνωρίζοντας τον ξένο πολιτισμό, την ηθική και τους τρόπους στον πολιτισμένο κόσμο, αλλά και τον ιδιότροπο συνταξιδιώτη

¹ Σ. Ίγκοφ, Μπάλγκαρσκα λιτερατούρα 20-τι βέκ στ Αλέκο Κωνσταντίνοφ ντο Ατανάς Ντάλτσεφ», Σόφια, 2000,47 |

τους προσπαθούν να τον κάνουν να προσέξει τα σημάδια αυτού του κόσμου. Αυτός όμως δεν τα προσέχει, επειδή δεν θέλει να τα προσέξει. «Εσύ δεν πήγες να δεις τη Βιέννη; Τι να την δω εγώ τη Βιέννη, πόλη σαν πόλη: άνθρωποι, σπίτια, πολυτέλεια. ...ευγενικά απέρριψε την πρόταση μου, επειδή έχει διαβάσει κάποτε και θεώρησε πιο πρακτικό να μισοκοιμηθεί»².

Ο Μπάι Γκάνιο είναι η γενικευμένη μορφή του Βούλγαρου στο ταξίδι του για την Ευρώπη, όπου βλέποντας τον "ξένο" θα έχει τη δυνατότητα να εκτιμήσει ξανά τον "δικό του". Η θα χάσει την ευκαιρία.³

Ο ήρωας μας ταξιδεύει στην Ευρώπη, αλλά δεν καταφέρνει να πλησιάσει την ουσία της κουλτούρας της. Κατά βάθος αυτός δε θέλει να επικοινωνήσει με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Η αντίληψη του για τη ζωή δεν βασίζεται σε ηθικές αρχές, είναι καθαρά πρακτική. Η επικοινωνία του με τον κόσμο είναι μόνο στο επίπεδο της ύλης (να πουλήσει το ροδέλαιο, να φάει τζάμπα, να χτυπήσει το κελεπούρι όπως θα εκφραζόταν και ο ίδιος).

«Το υλικό συμφέρον καθοδηγεί όλες τις ενέργειες του φιλάργυρου και καθορίζει τις σχέσεις του με το περιβάλλον. Καμία ηθική προτροπή, καμία μετάνοια δεν προηγείται των κινήσεων του με σκοπό το όφελος χωρίς διάκριση των μέσων. Εστω και τότε όταν αυτά τα μέσα φέρνουν ντροπή και συμφορά για κάποιον και τότε ο εγωιστής-φιλάργυρος αντί να νιώθει τύψεις, νιώθει ευχαρίστηση, σαν να είναι κέρδος για αυτόν η ζημιά του άλλου, η δυστυχία του άλλου είναι η δική του ευτυχία. Ένα πράγμα θα ενοχλούσε τον νέο μας εγωιστή – να τον ξεγελάσει κάποιος. Όταν στους άλλους λαούς η λέξη πονηρός είναι συνώνυμο με τη λέξη ύπουλος, δόλιος και πρόσθετη σε κάποιον θα τον υποβάθμιζε στην κοινωνία, σε μας το επίθετο πονηρός στολιζείται με την πιο τίμια διακόσμηση.

«Βρε! Πονηρό παιδί βγήκε, να του ζήσει του πατέρα του, όλους μας ξεγέλασε! Δεν μπορέσαμε να τον ξεγελάσουμε. Ασκολούμο! Μπράβο!»⁴

Οι πνευματικές διαστάσεις αυτού του κόσμου δεν τον ενδιαφέρουν. Δεν έχει αισθήσεις για το ξένο, δεν έχει σκοπό να μάθει τίποτα καινούριο, για αυτόν το ταξίδι είναι άχρηστο.

«Καμιά κίνηση η σχέση δεν είχε σημασία για αυτόν αν από αυτά δεν έβγαине καμιά "αρπακτή", κάποιο κελεπούρι. (Μήπως υπάρχουν αντίστοιχες λέξεις στις ευρωπαϊκές γλώσσες μ αυτή τη σημασία;) Αν επισκεπτόταν τις οικογένειες εκεί (στο εξωτερικό) δεν το έκανε λόγω κοινωνικότητας με σκοπό να γνωρίσει τον τρόπο ζωής στους πιο πολιτισμένους κύκλους. Τα ηθικά και πνευματικά ενδιαφέροντα της κοινωνίας αυτής όχι μόνο δεν τον απασχολούσαν, του ήταν βάρος – ήταν βαρετά διαστήματα, ανυπόφορες παύσεις, οι οποίες τον χώριζαν από την "αρπακτή" - κάποιο τραπέζι, κάποια βόλτα για δικό τους λογαριασμό.

² Α.Κωνσταντίνοφ, *Ο Μπάι Γκάνιο*, Σόφια 2000

³ Ι.Κράστεβα, «*Στρούκτουρα 1 σμίσαλ να «Μπάι Γκάνιο» στ Αλέκο Κωνσταντίνοφ*», Μπάλγκαρσκι εζίκ ι λιτερατούρα, Σόφια 2001, 5-6, 4

⁴ Α.Κωνσταντίνοφ, *Ο Μπάι Γκάνιο*, Σόφια 2000

Δεν μπορούσε να φανταστεί γνωριμία με γυναίκες χωρίς πονηρές σκέψεις. Είχε εμπειρίες με ανύπαντρες - ποια έχει προίκα και πόσο μεγάλη είναι-, τίποτα άλλο δεν τον ενδιέφερε. Το συμφέρον καθόριζε και τη συμπεριφορά του απέναντι στους φίλους. Κολακεία, κακολογία, ίντριγκες και προδοσία ήταν τα μέσα του για το όφελος του. Και τέτοια πράγματα όπως εθνικές και φυλετικές συμπάθειες και αντιπάθειες χρησιμοποιούσε μόνο για να βγάξει προσωπικό όφελος.»⁵

Εκτός από το δισάκι του ο Μπάι Γκάνιο "κουβαλάει μαζί του" και άλλες αποσκευές – δυσδιάκριτες για αυτόν και κάπως βαρειές για τους γύρω. Είναι η αυταρέσκεια του και η αίσθηση της υπεροψίας όπως και η αρρωστημένη καχυπονία του. Αυτά τα βάρη τον εμποδίζουν να καταλάβει την εθιοπικότητα της Ευρώπης, τη "γλώσσα" της, τα σύμβολα της. Δεν μπορεί να κατανοήσει αυτός την Ευρώπη, ούτε η Ευρώπη αυτόν.

Το κωμικό των καταστάσεων προκαλεί τις περισσότερες φορές και η αντιπαράθεση ανάμεσα στην αυτοπεποίθηση και την επίδειξη του Μπάι Γκάνιο από την μια πλευρά και την ευρωπαϊκή συμπεριφορά και τους τρόπους των άλλων από την άλλη). Ο Μπάι Γκάνιο δείχνει πανηγυρικά στον ξένο κόσμο την γελοιοποιημένη μορφή του δικού του κόσμου. Ο ίδιος δεν συνειδητοποιεί την δυσχέρεια των καταστάσεων. Αντίθετα νομίζει πως έχει μαγέψει τους ευρωπαίους με την ανατολίτικη γοητεία του. Δυστυχώς η "ευφυΐα των Βαλκανίων" δεν προκαλεί ούτε θαυμασμό ούτε δυσφορία, μόνο λύπηση. Τον παίρνουν για παλαβό. Το δικό του και το αλλότριο αντιπαρέρχονται. Ο Μπάι Γκάνιο ανακαλύπτει στον κόσμο την πίσω όψη του δικού του κόσμου και δεν καταφέρνει να δει την μπροστινή όψη του ξένου κόσμου.⁶

Από τη άλλη πλευρά όμως για να καταφέρει το σκοπό του στην Ευρώπη χρειάζεται να αποδείξει πως είναι πολιτισμένος άνθρωπος. Αυτό τον αναγκάζει να κρύβει πολλές φορές αυτό που είναι και να δείχνει αυτό που δεν είναι. Έτσι μαζί με το κόκκινο ζωνάρι και το καλπάκι φοράει και γραβάτα, μαζί με τις λαϊκές εκφράσεις χρησιμοποιεί και ξένες λέξεις που έχει βέβαια «βουλγαροποιήσει». «Μήπως ο μπαμπάς μου όπερα άκουγε μια ζωή - λέει ο Μπάι Γκάνιο και μαγεμένος από αυτή την αρχή της απολίθωσης δεν ενοχλείται πολύ από την καινούρια μόδα – τον πολιτισμό. Σ όλα αυτά όμως δεν έχει την τόλμη, τη γενναιότητα των κινέζων- να περικυκλωθεί με τείχος εναντίον του πολιτισμού. Παρόλο που τον ενθουσιάζει η αρχή «ο μπαμπάς μου δεν το έκανε αυτό, δεν θα το κάνω και εγώ» τον βλέπει κανείς που και που να φοράει καθαρό πουκάμισο, γάντια, με λίγα ζόρια βάζει και φράκο- θυμώνει, γελάει, αλλά το βάζει το φράκο.

Τον ακούει κανείς να λέει "περντόν", μιλάει για το "σύταγμα", παινεύει τον εαυτό του ότι του αρέσει η σούπα, που στην ουσία θα προτιμούσε μια καυτερή "τσόρμπα".

⁵ Α.Κωνσταντίνοφ, *Ο Μπάι Γκάνιο*, Σόφια 2000

⁶ Ι.Κράστεβα, «*Στρούκτουρα ι σμίσαλ να «Μπάι Γκάνιο» στ Αλέκο Κωνσταντίνοφ*», Μπάλγκαρσκι εξίκ ι λιτερατούρα, Σόφια 2001, 5-6, 5

Έτσι ο Μπάι Γκάνιο ταξιδεύει στην Ευρώπη, αλλά δεν καταφέρνει να υιοθετήσει ούτε ένα ψίχουλο από τις πνευματικές της διαστάσεις. Στον ξένο κόσμο προτιμά τις γνωστές μορφές του δικού του. Αυτός, όπου πάει, κουβαλάει μαζί του και τη δική του ατμόσφαιρα και παράδοση, το δικό του ήθος. Ψάχνει για σπίτι της αρεσκείας του, συναντιέται με δικούς του ανθρώπους, τους οποίους έχει συνηθίσει και στους οποίους βέβαια δεν βλέπει τίποτα καινούριο. Αν πάει στη Βιέννη, θα πάει στο ξενοδοχείο "Λονδίνο", όπου είναι το ίδιο αποπνικτικά, έχει την ίδια μυρωδιά κουζίνας όπως στο σπίτι του, συναντιέται με τους ίδιους Τούρκους, Αρμένιους, Σέρβους και Αρναούτιδες, τους οποίους έχει συνηθίσει να συναντάει κάθε μέρα. Δεν θα πάει στο καφέ "Habsburg" λόγω του φόβου του μη του "κόψουν το κεφάλι", θα μπει στο ελληνικό καφενείο, το οποίο είναι επίσης βρώμικο και αποπνικτικό από την καπνίλα όπως είναι και τα δικά μας καφενεία. Αν πάει για εμπόριο θα πάει στους Βούλγαρους εμπόρους. Μέσω αυτών ούτε καταλαβαίνει πως έχει επαφή με τους Ευρωπαίους. Και ότι έξω από αυτόν τον κύκλο αρχίζει η ευρωπαϊκή ζωή, ούτε το ξέρει και μάλλον δεν θέλει καν να ξέρει. Η ανατροφή, το ηθικό του ευρωπαίου, το σπιτικό του περιβάλλον- καρπός αιώνιας παράδοσης και συνεχείς τελειοποίησης, το πνεύμα, οι κοινωνικοί αγώνες και ο τρόπος, τα μουσεία, οι βιβλιοθήκες, οι φιλανθρωπικές οργανώσεις, οι τέχνες- χιλιάδες εκδοχές της προόδου δεν επιβαρύνουν τον Μπάι Γκάνιο.⁷

Χωρίς να έχει "επιβαρυνθεί" από τον ξένο πολιτισμό και την εμπειρία ο Μπάι Γκάνιο γυρίζει στη Βουλγαρία. Το κύρος του εκεί βασιζέται ακριβώς στην παραμονή του στον ξένο κόσμο. Ο ίδιος αγράμματος και αδέξιος στην Ευρώπη, τώρα "ο Γερμανός μας" θα κάνει επίδειξη την διαφορά του με τους «απλούς συνανθρώπους του» και θα εκθέσει την υπεροψία του. Με αυτόν τον τρόπο ο Μπάι Γκάνιο οικειοποιείται τη μορφή του ξένου και παρουσιάζοντας την για δική του χειρίζεται με επιτυχία τους συνεργάτες του και προσπαθεί να φοβίσει τους αντίπαλους του. «Και εμείς ήμασταν λίγο πολύ στην Ευρώπη και τις ξέρουμε τις εκλογές τις άτιμες. Εγώ στο Βέλγιο έχω πάει...».⁸ Η υποκρισία και η δημαγωγία του ακόμη μια φορά μας δείχνουν ότι αυτός είναι σε θέση να δει μόνο την πίσω όψη της Ευρώπης, την οποία παρουσιάζει για μπροστινή.

Στο δεύτερο μέρος ο Μπάι Γκάνιο είναι στο σπίτι του. Εκεί είναι στο στοιχείο του, εκεί αναμφισβήτητα αλλάζει το status του. Μπαίνει στο επίκεντρο της πολιτικής και αποκτάει όλο και περισσότερη εξουσία. Τώρα πια δεν έχει ανάγκη την βοήθεια των εισηγητών, την υποστήριξη τους. Τώρα πια αποκαλύπτει μόνος του τον εαυτό του. Τώρα βρίσκει τη θέση του ως κινητήριος μοχλός και κυρίαρχος των κοινωνικών αγώνων. Σαν πρώτο βήμα βλέπει την ικανότητα να προσαρμοστεί κανείς σε κάθε κατάσταση. Ο Μπάι Γκάνιο και η παρέα του χωρίς κανένα πρόβλημα συνείδησης αλλάζουν το νόημα της προσφώνησης σύμφωνα με την κατεύθυνση του νέου πολιτικού ανέμου, αλλάζουν κάθε λέξη με την αντίθετη της και αποδεικνύουν την πλήρη υποτίμηση του λόγου στη θύελλα από

⁷ Α.Κωνσταντίνοφ, *Ο Μπάι Γκάνιο*, Σόφια 2000

⁸ Α.Κωνσταντίνοφ, *Ο Μπάι Γκάνιο*, Σόφια 2000

πολιτικά πάθη. Εδώ υποχωρεί η ηθική για να πανηγυρίσει η ατιμία, η δημαγωγία, η πολιτική του χαμαιλέοντα.

Ο Μπάι Γκάνιο είναι ο χαρακτηριστικός εθνικός τύπος του Βούλγαρου και ο ιστορικο-πολιτιστικός τύπος της ζώνης των Βαλκανίων (homo balkanicus) και πανανθρώπινος ψυχολογικός τύπος. Είναι homo balkanicus όχι απλά σαν κάτοικος των Βαλκανίων, αλλά **σαν καρπός ενός διασυνοριακού, ενδιάμεσου πολιτισμού, ο οποίος δεν ανήκει ούτε στην Ανατολή ούτε στη Δύση.**⁹

Ο συγγραφέας δεν επικρίνει τον μη πολιτισμένο Βαλκάνιο από τη θέση της πολιτισμένης Ευρώπης, ξεσκεπάζει τον διαστρεβλωμένο πολιτισμικά Βαλκάνιο, ο οποίος νομίζει ότι είναι ευρωπαίος. Η τραγωδία του Μπάι Γκάνιο είναι ότι έχει πάψει πια να είναι πρωτόγονος Βαλκάνιος, αλλά δεν έχει γίνει ακόμα ολόκληρος ευρωπαίος. Πίσω από αυτό είναι η στάση του ανθρωπιστή, ο οποίος βλέπει πως ούτε η Ευρώπη, ούτε η Αμερική δεν είναι ακόμα αρκετά πολιτισμένες. Και τη Βουλγαρία και τον κόσμο βλέπει ο Αλέκο Κωνσταντίνοφ και κρίνει από τη θέση του αριστοκράτη του πνεύματος, του σύγχρονου και πεπεισμένου δημοκράτη ανθρωπιστή, από τη θέση της κλασσικής ανθρωπιστικής ηθικολογίας. Από αυτήν την άποψη ο συγγραφέας και ο ήρωάς του αντιστέκονται όχι σαν Ευρωπαίοι και Βαλκάνιοι, αλλά σαν Βούλγαροι διανοούμενοι-κληρονόμοι του πολύτιμου της ευρωπαϊκής παράδοσης και ως Βούλγαροι-πατριαρχικοί πρωτόγονοι, που μεταμορφώνονται σε πολιτικά αρπακτικά. (νεόπλουτοι)

Τον Βαλκάνιο νεόπλουτο διαχωρίζει από τον Ευρωπαίο αστό κάτι πολύ σημαντικό. Ο Ευρωπαίος αστός πρώτα αποκτά περιουσία και μετά αγωνίζεται για κοινωνική δικαιοσύνη και πολιτική εξουσία σαν έκφραση της προσωπικότητας του. Ο Βαλκάνιος νεόπλουτος αντίθετα, πριν να αποκτήσει περιουσία ορμάει στην εξουσία σαν το πιο αποτελεσματικό μέσον για την "αρχική συσσώρευση του κεφαλαίου του".¹⁰ Στην Ευρώπη η εξουσία αγοράζεται με έτοιμα χρήματα, στα Βαλκάνια τα χρήματα κερδίζονται από την αρπαγμένη με τη βία εξουσία.

Όπως σημειώθηκε οι "Μπάι Γκάνιδες" επικράτησαν των αντιπάλων τους. Αυτοί είναι οι νέοι ιππότες της εποχής, "η ουσία της θλιβερής πραγματικότητας". Αυτοί είναι η ωμή δύναμη, η οποία θριαμβεύει πάνω στην πνευματικότητα και την ηθική.

«Ίδανικά; Ματαιότητα, άνεμος!» Υπάρχει και η μικρή ελπίδα, ότι το μέλλον δεν ανήκει μόνο στους Μπάι Γκάνιδες «Τα αδέρφια σου, πιστεύω δεν είναι σαν εσένα, Μπάι Γκάνιο, αλλά αυτοί είναι σε δεύτερη και τρίτη μοίρα. Αυτοί μόλις τώρα αρχίζουν να δηλώνουν την ύπαρξή τους, ενώ εσύ υπάρχουν, το πνεύμα σου πετάει και αναμοχλεύει το κοινωνικό καθεστώς και αφήνει το σημάδι του και στην πολιτική, και στο κόμμα, και στον τύπο. Εγώ ελπίζω, πως θα έρθει η

⁹ Σ:Ιγκωφ, *Μπάλγκαρσκατα λιτερατούρα να ντβάσει βέκ στ Αλέκο Κωνσταντίνοφ ντο Ατανάς Ντάλτσεφ*, Σόφια 2000,53

¹⁰ Σ:Ιγκωφ, *Μπάλγκαρσκατα λιτερατούρα να ντβάσει βέκ στ Αλέκο Κωνσταντίνοφ ντο Ατανάς Ντάλτσεφ*, Σόφια 2000,53

ημέρα, που αφού διαβάσεις αυτό το βιβλίο, θα συλλογιστείς, θα αναστενάξεις και θα πεις: Ευρωπαίοι είμαστε εμείς, αλλά πάντως δεν είμαστε έως εκεί.»¹¹

Ο Αλέκο Κωνσταντίνοφ μας δείχνει το καλό και το άσχημο, την μπροστινή και την πίσω όψη του Βούλγαρου και του ανθρώπου γενικώς.

Η φωτεινή και η σκοτεινή πλευρά του ανθρώπου παλεύουν αιώνια. Το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να ελπίζουμε πως κάποτε το φως θα νικήσει το σκοτάδι. Όπως ήλπιζε και ο Αλέκο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι.Κράστεβα, «*Στρούκτουρα ι σμίσαλ να «Μπάι Γκάνιο» στ Αλέκο Κωνσταντίνοφ*», Μπάλγκαρσκι εζίκ ι λιτερατούρα, Σόφια 2001, 5-6,

Σ.Γγκοφ, «*Μπάλγκαρσκα λιτερατούρα 20-τι βέκ στ Αλέκο Κωνσταντίνοφ ντο Ατανάς Ντάλτσεφ*», Σόφια, 2000. |

---

¹¹ *Ο Μπάι Γκάνιο*, Σόφια 2000

Δανάη Τσέρσιβα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΤΣΕΧΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Μέχρι τον 5ο αι., κύρια μέσα έκφρασης ήταν τα λατινικά και τα γερμανικά, συνοδευόμενα από όλο και πιο συχνές προσπάθειες ανάδειξης της λαϊκής τσεχικής γλώσσας. Η ανάδειξη των γερμανικών στην ποίηση οφειλόταν στη διαδεδομένη προστασία των καλλιτεχνών από τους ευγενείς και τους άρχοντες. Οι τσεχικές λογοτεχνικές εκφράσεις έγιναν σιγά-σιγά πιο σημαντικές, εμπλουτισμένες (13ος και 14ος αι.) με νέες μορφές: έργα γεωγραφικού, διδακτικού και ηθικοπλαστικού περιεχομένου, θεατρικοί πρόλογοι, λαϊκή ποίηση. Τον 7ο αι. ξεχωρίζει η προσωπικότητα ενός ανθρωπιστή, του Κομένιου. Η αναγέννηση του διαφωτισμού αναπτύχθηκε πρώτα ως βαθιά εξέταση της ιστορικής και γλωσσικής πραγματικότητας της χώρας. Αξιωματημένα πρόσωπα της εποχής είναι ο Ντομπρόβσκι και ο Γιούνγκμαν, τα έργα των οποίων βασίζονται στην εκδοχή της Βίβλου του 6ου αι., γνωστής ως Βίβλος του Κράλιτσε. Και η τσεχική ποίηση αναπτύχθηκε με συγγραφείς όπως οι Κάφκα, Τσελακόνσκι, Έρμπεν και Μάχα, συγγραφέας του ποιήματος “Μάης”. Τον 9ο αι. η τσεχική λογοτεχνία αναδείχθηκε σε ευρωπαϊκό επίπεδο με ποιητές όπως οι Τσεχ, Σλάντεκ, Μπεζρόυτς, Νέουμαν. Από τους πεζογράφους αξιοσημείωτοι είναι οι Νέμτσοβα, Σβετλά και Γιάσεκ. Με την ίδρυση του Τσεχοσλοβακικού κράτους, το έργο του Βόλκερ (του μεγαλύτερου εκπροσώπου του προλεταρίου ρεύματος), αναδείχθηκε ως μία από τις πιο σημαντικές στιγμές μιας ζωντανής ποιητικής άνθισης, ενώ ο Νεζβάλ, ο μεγαλύτερος εκπρόσωπος του ποιητισμού, επανέλαβε θέματα και μοτίβα της ευρωπαϊκής πρωτοπορίας. Ταυτόχρονη ήταν και η ανάπτυξη του πεζού λόγου με συγγραφείς όπως ο Χάσεκ, συγγραφέας του γνωστού έργου “Ο καλός στρατιώτης Σβέικ”, ο Όλμπραχτ, η Μαγιεροβά, Βαντσούρα και άλλοι. Στο χώρο του διηγήματος των τελευταίων τριάντα χρόνων είναι αξιοσημείωτοι οι Κούντερα και Χράμπαλ, οι οποίοι είχαν διεθνή επιτυχία, και οι Βαντσουρίκ και Προχάζκα.

Κάρελ Τσάπεκ (1890-1938)

Τσέχος συγγραφέας και στοχαστής. Του οφείλουμε την λέξη «ρομπότ», την οποία εισήγαγε σε ένα θεατρικό του έργο. Από τις εμβληματικές προσωπικότητες της Τσέχικης λογοτεχνίας, μαζί με τον Φράντζ Κάφκα («Η Δίκη») και τον Γιάροσλαβ Χάσεκ («Ο Καλός Στρατιώτης Σβέικ»).

Γεννήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 1890 στο Μαλέ Σβατονόβιτσε της Βοημίας, που τότε υπαγόταν στην Αυστροουγγαρία και σήμερα αποτελεί μέρος της Τσεχίας. Ο πατέρας του Αντονίν ήταν αγροτικός γιατρός και η μητέρα του Βοζένα αφοσιώθηκε στην ανατροφή του Κάρελ και των δύο αδερφών του, Γιόζεφ και Έλενα, φροντίζοντας νατύχουν της καλύτερης μόρφωσης. Και τα

τρία παιδιά ασχολήθηκαν με το γράψιμο και μάλιστα συνεργάστηκαν αργότερα. Επιπλέον, ο Γιόζεφ διακρίθηκε και ως ζωγράφος και εικονογράφησε πολλά βιβλία του αδερφού του.

Ο Κάρελ δημοσίευσε τα πρώτα του κείμενα σε ηλικία 14 ετών, κυρίως διηγήματα και ποιήματα. Η ενασχόλησή του με την συγγραφή ήταν μία καλή ευκαιρία να ξεφύγει από μία σπάνια αρρώστια της σπονδυλικής στήλης από την οποία υπέφερε. Οι σπουδές σε Πράγα, Βερολίνο και Παρίσι περιστράφηκαν γύρω από την φιλοσοφία, γεγονός που αποτυπώνεται και στο έργο του, όπου διερεύνησε πολλά φιλοσοφικά θέματα. Το 1917 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Πράγα, όπου άρχισε να γράφει και δημοσιογραφεί.

Τα πρώτα του έργα είναι σκοτεινά αλλά με διαπεραστικό χιούμορ, στοιχεία που χαρακτηρίζουν την τσεχική λογοτεχνία, με συγγραφείς όπως ο Κούντερα και ο Κόχουτ, για να αναφέρουμε δύο μεταγενέστερους και πολλούς γνωστούς στην χώρα μας. Ο Τσάπεκ διερευνά τα ηθικά ζητήματα που ανακύπτουν από τις επαναστατικές εφευρέσεις της εποχής τους και των επιπτώσεών τους στον άνθρωπο. Διαβλέπει την μαζική παραγωγή, τα ατομικά όπλα, την τεχνητή ευφυΐα και τα ρομπότ. Προλέγει ότι η τεχνολογική πρόοδος θα φέρει κοινωνικές καταστροφές, δικτατορίες, βία, γιγαντισμό και απεριόριστη εξουσία των επιχειρήσεων. Όμως, δεν χάνει την εμπιστοσύνη του στον άνθρωπο.

Το 1920 γράφει ένα θεατρικό έργο που θα τον κάνει γνωστό στον υπόλοιπο κόσμο. Το R.U.R. (αρχικά του Rosumovi Universalni Roboti, «Τα Παγκόσμια Ρομπότ» στα ελληνικά) είναι μία μαύρη ουτοπία, στην οποία ο άνθρωπος κατασκευάζει μία ανθρωποειδή μηχανή, πιο αξιόπιστη και ακριβή από τον ίδιο, που σύντομα του επιβάλλεται και τον απειλεί με εξαφάνιση. Όμως, ο άνθρωπος θα ανακτήσει την εξουσία του πάνω στο ανδροειδές την τελευταία στιγμή. Στο έργο του χρησιμοποιεί για πρώτη φορά την λέξη ρομπότ (στα τσεχικά σημαίνει αγγαρεία, σκληρή δουλειά), που θα υιοθετηθεί από τους επιστήμονες για τα μηχανήματα τεχνητής νοημοσύνης.

Ο Τσάπεκ βάσει του έργου του, είναι συγγραφέας επιστημονικής φαντασίας, πολύ προτού η επιστημονική φαντασία αποτελέσει ξεχωριστό λογοτεχνικό είδος. Μαζί με τον Άλντους Χάξλει και τον Τζορτζ Όργουελ, θεωρείται από τους πρωτεργάτες της κλασικής ευρωπαϊκής επιστημονικής φαντασίας, που εστιάζει το ενδιαφέρον της στο άμεσο μέλλον της ανθρώπινης κοινωνίας και όχι στο απώτερο μέλλον με διαστημόπλοια, εξωγήινους και άλλους πλανήτες. Στο ίδιο μήκος κύματος με τον Όργουελ κινούνται τα έργα του «Η Απελευθέρωση του Απόλυτου», «Ο Πόλεμος με τις Σαλαμάνδρες», «Κράκατιτ» και το σατυρικό «Το Παιχνίδι των Εντόμων».

Ο Τσάπεκ πίστευε ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να λύσει τα προβλήματά του αλλάζοντας τις συνθήκες που του επιβάλλει η φύση. Απέρριπτε κάθε είδους εκδήλωση πέραν του ανθρωπίνου μέτρου, τον γιγαντισμό της γραφειοκρατίας που τον έβλεπε να αναπτύσσεται ταχύτατα στο πλαίσιο του ολοκληρωτικού κράτους, κομμουνιστικού ή φασιστικού. Ήταν βαθιά δημοκράτης και έγραψε την βιογραφία του φίλου του, Τόμας Μάσαρυκ, ιδρυτή και πρώτου προέδρου της Τσεχοσλοβακίας. Στα θεατρικά του έργα «Ο Κόσμος που Ζούμε» (1921) και

«Δύναμη και Δόξα» (1937) εξετάζει πώς η απεριόριστη εξουσία μπορεί να διαφθείρει έναν πολιτικό ηγέτη.

Το πιο ώριμο έργο του θεωρείται η φιλοσοφική τριλογία, «Χόρντουμπαλ» (1933), «Μετέωρο» (1934) και «Μία Συνηθισμένη Ζωή» (1934) που διερευνά τα ζητήματα της αλήθειας και της πραγματικότητας. Ελληνικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το θεατρικό του έργο «Υπόθεση Μακρόπουλος», που έγινε γνωστό στην οπερατική του εκδοχή από τον συμπατριώτη του συνθέτη, Λέος Γιανάτσεκ.

Υπήρξε πατριώτης και αρνήθηκε να εγκαταλείψει την χώρα του ακόμα και όταν ο Χίτλερ προσάρτησε στην Γερμανία την πατρίδα του, Βοημία, (21/09/1938) και η Γκεστάπο τον χαρακτήρισε «δημόσιο κίνδυνο». Πέθανε από πνευμονία ανήμερα των Χριστουγέννων του 1938, σε ηλικία μόλις 48 ετών. Τον ακολούθησε οκτώ χρόνια αργότερα ο αδερφός του, Γιόζεφ Τσάπεκ, που άφησε την τελευταία του πνοή στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Μπέργκεν-Μπέλσεν.

Στα ελληνικά κυκλοφορούν τα βιβλία του Κάρελ Τσάπεκ: «Από την Μία τσέπη στην Άλλη: Αντι-Αστυνομικές Ιστορίες», «Η Απελευθέρωση του Απόλυτου» και «Ο Πόλεμος με τις Σαλαμάνδρες».

"Ο Πόλεμος με τις Σαλαμάνδρες"

Ο αναγνώστης αυτού του βιβλίου θα κάνει την οδυνηρή διαπίστωση ότι η κατάσταση που περιγράφει ο Τσάπεκ μοιάζει σε ανατριχιαστικό βαθμό με τη σημερινή. Μήπως «Ο Πόλεμος με τις Σαλαμάνδρες» αποδεχτεί για δεύτερη φορά προφητικό βιβλίο; Μήπως και οι δικές μας μέρες, όπως οι μέρες που γράφτηκαν οι σελίδες του, είναι παραμονές κάποιας νέας φοβερής καταστροφής; Μερικές φορές θα νόμιζε κανείς πώς μόνον η εμμονή μας σε ευγενείς αυταπάτες μας εμποδίζει ν' απαντήσουμε καταφατικά. Ο Τσάπεκ φαίνεται πώς δεν έτρεφε τέτοιες αυταπάτες. Είχε τον λόγο του.

Μπόχουμιλ Χράμπαλ (1914 - 1997)

Ο Μπόχουμιλ Χράμπαλ γεννήθηκε το 1914 στο Μπρνο, στη Νότια Μοραβία. Γεννήθηκε την εποχή της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, λίγο πριν από το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Πέθανε το 1997 μετά από την πτώση του από τον 5^ο όροφο του νοσοκομείου Μπουλόβκα στην Πράγα. Σαν άνθρωπος και σαν συγγραφέας έζησε πολλές πολιτικές αλλαγές, συμπεριλαμβανόμενου και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στο επίκεντρο της προσοχής του Χράμπαλ όμως ήταν ο άνθρωπος, ο απλός άνθρωπος. Και όπως λέει ο ίδιος:

Έχω τόσες στεναχώριες με τον ίδιο μου τον εαυτό,
και τόσες στεναχώριες με τους πλησίον μου
που δεν έχω χρόνο για καμία αλλαγή των πολιτικών γεγονότων.
Ούτε ξέρω περί τινός μιλάνε αυτοί που εύχονται να γίνει αυτή η αλλαγή,

Γιατί εγώ θα ήθελα να αλλάξω μόνο τον εαυτό μου.

Όταν ο Χράμπαλ ήταν 6 ετών η οικογένειά του μετακομίζει στην πόλη Νύμπουργκ στην κεντρική Βοημία, όπου ο πατέρας του Φράντισεκ Χράμπαλ ανέλαβε τη θέση του λογιστή στην τοπική ζυθοποιία. Στο Νύμπουργκ ο μικρός Χράμπαλ πέρασε τα παιδικά του χρόνια, όπου και διαδραματίζεται η πλοκή του βιβλίου «Μηδαιμινές αποστάσεις». Εκεί το 1934 αποφοίτησε από το Λύκειο και την ίδια χρονιά έγινε φοιτητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Καρόλου στην Πράγα. Εκείνη την εποχή αρχίζει να γράφει τα πρώτα ποιήματα, επηρεασμένος από τον σουρεαλισμό και από το αποκλειστικά τσέχικο καλλιτεχνικό κίνημα των αρχών του 20^{ου} αιώνα αποκαλούμενο «λυρισμός».

Το 1939 στο Προτεκτοράτο της Βοημίας και της Μοραβίας πραγματοποιήθηκαν μερικές τεράστιες αντιγερμανικές διαδηλώσεις διαμαρτυρίας κατά της κατοχής της χώρας. Τα γεγονότα κορυφώθηκαν με το κλείσιμο των τσέχικων ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης με το αποτέλεσμα ο Χράμπαλ να μην μπορεί να συνεχίσει τις σπουδές του.

Την περίοδο από το 1941– έως το 1945 εργάστηκε στους σιδηροδρόμους πρώτα ως βοηθητικό προσωπικό, και αργότερα, μετά την επιτυχία στις σχετικές εξετάσεις, ως σταθμάρχης τρένων, που αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για το βιβλίο του και την ταινία βασισμένη στο ομώνυμο βιβλίο «Ο άνθρωπος που έβλεπε τα τρένα να περνούν».

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το 1946, ο Χράμπαλ μπόρεσε επιτέλους να ολοκληρώσει τη Νομική Σχολή. Εξαιτίας του πολιτικού πραξικοπήματος του 1948 δεν εξάσκησε όμως ποτέ το επάγγελμα του δικηγόρου. Κατά τη ζωή του άσκησε πάντως πολλά άλλα επαγγέλματα. Οι εμπειρίες καθώς και οι άνθρωποι τους οποίους γνώρισε, του έδωσαν πλούσιο υλικό για το έργο του.

Το 1950 ο Μπόχουμιλ Χράμπαλ εγκατέλειψε το Νύμπουργκ και εγκαταστάθηκε οριστικά στην Πράγα. Τέσσερα χρόνια εργάστηκε ως εργάτης στα χυτήρια μετάλλων στο Κλάντνο, μετά ως συσκευαστής χαρτιού σε εργοστάσιο ανακύκλωσης και ακολούθως και ως τεχνικός σκινης σε θέατρο. Εκείνη την εποχή παύει να γράφει ποίηση και αρχίζει να ασχολείται με την πεζογραφία.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1956, ο Χράμπαλ παντρεύτηκε την Ελίσκα Πλεβοβά, την οποία αποκαλούσε Pipsi. Η αφοσιωμένη σύζυγος του Pipsi στάθηκε δίπλα του όλη τη ζωή – σε στιγμές ωραίες αλλά και δύσκολες. Όταν το 1987 η Pipsi υπέκυψε σε σοβαρή αρρώστια, η απώλειά της ήταν μεγάλη πληγή για τον Χράμπαλ και η πληγή αυτή έμεινε ανοιχτή έως το τέλος της ζωής του.

Σε ηλικία 49 ετών ο Χράμπαλ εκδίδει το πρώτο του βιβλίο *Μαργαριτάρι στο πάτο* και ξεκινάει την πορεία του ως επαγγελματίας συγγραφέας. Το σκληρό ολοκληρωτικό κομμουνιστικό καθεστώς όμως επί 15 χρόνια δεν επέτρεψε να λάμψει το άστρο της σπουδαιότητας του Χράμπαλ, και μέχρι το 1963 όλα τα κείμενά του απορρίπτονταν ως ακατάλληλα.

Από το 1963 έως το 1968 ζει ο Χράμπαλ μία πολύ πετυχημένη περίοδο - κάθε χρόνο εκδίδεται τουλάχιστον ένα βιβλίο του (*Ο άνθρωπος που έβλεπε τα τρένα να περνούν Μαθήματα χορού για μεγαλύτερους και προχωρημένους, Οι άνθρωποι που αγάπησαν τη ζωή και άλλα*).

Τα βιβλία του έγιναν αμέσως πηγή έμπνευσης για το θέατρο και τον κινηματογράφο. Η ταινία «Ο άνθρωπος που έβλεπε τα τρένα να περνούν» του σκηνοθέτη Γίρζι Μέντσελ απέσπασε το 1968 το βραβείο Όσκαρ της Αμερικάνικης Ακαδημίας.

Εδώ θα ήθελα μόνο να επισημάνω κάτι που αφορά τον τίτλο του βιβλίου «*Οι άνθρωποι που αγάπησαν τη ζωή*» - στα τσέχικα το βιβλίο λέγεται „*rábitele*“ - είναι μία από τις λέξεις και ένας από τους μύθους που δημιούργησε και χρησιμοποίησε ο Χράμπαλ στη ζωή του, καθώς και στα βιβλία του.

Την περίοδο από το 1968 έως το 1989 ο Χράμπαλ ξαναβρέθηκε στον κατάλογο των ανεπιθύμητων δημιουργών. Ούτε τότε, όμως, παύει όμως να γράφει και τα βιβλία του εκδίδονται τουλάχιστον παράνομα ή στο εξωτερικό. Την περίοδο εκείνη έγραψε τα μυθιστορήματα: *Υπηρετούσα τον Άγγλο βασιλιά, Πολύ ηχηρή μοναξιά, Τρυφερός βάρβαρος, Μηδαμινές αποστάσεις και Γάμοι στο σπίτι μας*.

Μετά τη Βελουδίνη επανάσταση του 1989 ο Χράμπαλ συγκαταλέγεται πλέον στις κορυφαίες, εν ζωή, προσωπικότητες του τσεχικού πολιτισμού και τα βιβλία του επιτέλους εκδίδονται χωρίς λογοκριτικές παρεμβάσεις και σε μεγάλο αριθμό αντιτύπων. Εκείνη την περίοδο έγραψε τα άρθρα και τα δοκίμια: *Μαγικός αυλός, Κυκλώνας του Νοεμβρίου, Υπόγεια ποταμάκια, Ροζ καβαλιέρος και Ωρορα στα ρηχά*.

Ο Μπόχουμιλ Χράμπαλ είναι ο συγγραφέας με τη μεγαλύτερη αναγνωσιμότητα στην Τσεχία, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και πολλά βιβλία του είναι μεταφρασμένα σε άλλες γλώσσες.

Για τον ίδιο τον Χράμπαλ, καθώς και για το έργο του, θα μπορούσαμε να πούμε άλλα πολλά. Κανείς δεν μπορεί να πει το πως και ποιος ουσιαστικά ήταν. Το καλύτερο όμως να το μάθει κανείς είναι – πιστεύω - να διαβάσει τα βιβλία του.

Γιάροσλαβ Χάσεκ (1883 – 1923)

Ο Γιάροσλαβ Χάσεκ ήταν Τσέχος σατιρικός συγγραφέας. Γεννήθηκε στις 30 Απριλίου 1883 και πέθανε στις 3 Ιανουαρίου 1923. Έζησε σε μια εποχή που η Πράγα ήταν κέντρο λογοτεχνίας με σήμερα παγκοσμίως γνωστά ονόματα όπως ο Φραντς Κάφκα και ο Μαξ Μπροντ.

Ο Χάσεκ γεννήθηκε στην Πράγα, όταν αποτελούσε πόλη της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας και υπήρξε γιος του δασκάλου μαθηματικών Josef Hašek και της συζύγου του, Κατερίνα. Η φτώχεια ανάγκασε την οικογένεια να μετακομίζει συχνά, περισσότερες από δέκα φορές κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας του. Ως έφηβος, εγκατέλειψε το γυμνάσιο στην ηλικία των δεκαπέντε ετών για να γίνει φαρμακοποιός, αλλά τελικά αποφοίτησε από μία οικονομική σχολή.

Εργάστηκε ως ανώτερος τραπεζικός υπάλληλος και ως πωλητής σκυλιών (το ίδιο επάγγελμα ακολούθησε και ο ήρωας Σβέικ στο μυθιστόρημά του).

Το 1906 προσχώρησε στο αναρχικό κίνημα, έχοντας συμμετοχή και στις αντι-γερμανικές ταραχές που σημειώθηκαν στην Πράγα το 1897, τότε ως μαθητής. Έδινε διαλέξεις σε ομάδες εργαζομένων και το 1907 έγινε ο συντάκτης του αναρχικού περιοδικού *Komuna*. Απομακρύνθηκε από το αναρχικό κίνημα και εργάστηκε ως σατιρικός συγγραφέας για περιοδικά όπως *Η Τσουκνίδα (Korřínv)* και το *Karikatury*, από το 1908 μέχρι το 1910.

Το 1911 συμμετείχε στις εκλογές με το «*Κόμμα υπέρ της προόδου μέσα στα πλαίσια του νόμου*» (μια παρωδία παραδοσιακών κομμάτων) ζητώντας την κρατικοποίηση των υπηρεσιών θυρωρού, την σκλαβιά κλπ. Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου υπήρξε αιχμάλωτος του κόκκινου στρατού, αλλά κατάφερε να τους πείσει ότι ήταν οπαδός του κομμουνισμού, και γίνεται στέλεχος του κόμματος. Αργότερα δραπέτευσε πίσω στην πατρίδα του. Παντρεύτηκε συνολικά δύο φορές, την πρώτη ακολουθώντας το καθολικό τελετουργικό, και τη δεύτερη φορά στη Ρωσία, με ορθόδοξο γάμο.

Ο Χάσεκ εργάστηκε με επιτυχία για εφημερίδες και περιοδικά, γράφοντας σατιρικές ιστορίες και άρθρα. Ως συγγραφέας συνδύασε την απλή λαϊκή γλώσσα με την περιγραφή πολύπλοκων λεπτομερειών. Λίγοι αναγνώρισαν την ποιότητα στα έργα του. Οι περισσότεροι συνάδελφοί του πίστευαν ότι τα έργα του ήταν ένα επιφανειακό φαινόμενο. Από το 1910 εργάστηκε για το ζωολογικό περιοδικό *Svět zvířat (Ο Κόσμος των Ζώων)*. Περιγράφοντας ανύπαρκτα ζώα έφερε μεγάλη αναταραχή στους ειδικούς. Το αποκορύφωμα ήταν άρθρα όπως η περιγραφή μεθυσμένων παπαγάλων και η ανακάλυψη της προϊστορικής ψείρας.

Το σημαντικότερο έργο του είναι το αντιπολεμικό μυθιστόρημα με τον τίτλο *Ο Καλός Στρατιώτης Σβέικ*. Το βιβλίο αποτελεί αντίδραση στα γεγονότα του Α' Παγκόσμιου Πολέμου και έχει μεταφραστεί σε 58 γλώσσες. Το μυθιστόρημα αφηγείται την ιστορία του Τσέχου βετεράνου Γιόζεφ Σβέικ, και τις περιπέτειές του στο στρατό. Η ιστορία αρχίζει με την είδηση της δολοφονίας του αρχιδούκα Φερδινάνδου στο Σαράγεβο, που πυροδότησε τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Σβέικ είναι τόσο ενθουσιώδης που θα υπηρετήσει τη χώρα του (ή μαλλον την χώρα στην οποία ανήκει η πατρίδα του) στο στρατό, που κανένας δεν μπορεί να αποφασίσει αν είναι απλά ανόητος ή θέλει να υπονομεύσει τον στρατό της Αυστροουγγαρίας. Η σχολαστική πραγματοποίηση των στρατιωτικών εντολών αποκαλύπτει τον παραλογισμό και την γελοιότητα του συστήματος. Αυτό το έργο θεωρείται κλασσικό αριστούργημα της παγκόσμιας λογοτεχνίας και βρίσκεται συχνά μέσα σε καταλόγους των 100 καλύτερων βιβλίων.

Φραντς Κάφκα

Ο Φραντς Κάφκα (3 Ιουλίου 1883 - 3 Ιουνίου 1924) ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς λογοτέχνες του 20ού αιώνα. Εβραϊκής καταγωγής, έζησε στην σημερινή Τσεχία και έγραψε όλα τα βιβλία του στη γερμανική γλώσσα. Τα

χρόνια που ακολούθησαν το θάνατό του, εδραιώθηκε η θέση του στην παγκόσμια λογοτεχνία, έχοντας χαρακτηριστεί ως ο σπουδαιότερος μοντερνιστής γερμανόφωνος πεζογράφος και το έργο του έχει αναλυθεί εκτενώς. Ανάμεσα στα δημοφιλέστερα έργα του, ανήκει η νουβέλα *Η Μεταμόρφωση* (1915) και τα μυθιστορήματα *Η Δίκη* (1925), *Ο Πύργος* (1926) και *Αμερική* (1927).

Το πρώτο πεζογράφημα του Κάφκα, το οποίο διασώζεται, είναι η *Περιγραφή ενός αγώνα* (*Beschreibung eines Kampfes*) που ξεκίνησε να γράφει μετά το 1902 – και ίσως συνέχισε μέχρι το 1904 – ένα πρώιμο έργο που δεν δημοσιεύτηκε όσο ζούσε. Διακρίνεται όμως για την ακρίβεια της γραφής του. Το καλοκαίρι του 1912, κατά τη διάρκεια διακοπών μαζί με τον Μαξ Μπροντ στη Γερμανία, ο Κάφκα ήρθε σε επαφή με τον εκδότη Καρλ Βολφ (Karl Wolff), ο οποίος εκδήλωσε ενδιαφέρον να αναλάβει την έκδοση ενός βιβλίου του. Ο Βολφ υπήρξε εκείνος που τελικά εξέδωσε για πρώτη φορά, βιβλίο του Κάφκα, το 1913 και επρόκειτο για τη συλλογή *Παρατήρηση* (*Betrachtung*). Ακολούθησε η έκδοση του *Θερμαστή* (*Der Heizer*) σε μία σειρά νέων συγγραφέων με τον τίτλο *Der jüngste Tag* (*Η Ημέρα της Κρίσεως*), της *Μεταμόρφωσης* (1915), της *Κρίσης* (*Das Urteil*), της *Σωφρονιστικής Αποικίας* (1919) και τέλος της συλλογής *Ένας αγροτικός γιατρός* (1920). Η συλλογή διηγημάτων *Ένας καλλιτέχνης της πείνας* (*Ein Hungerkünstler*), είχε προετοιμαστεί από τον Κάφκα για δημοσίευση, αλλά τελικά εκδόθηκε λίγο μετά το θάνατό του.

Μετά το θάνατο του Κάφκα, ετοίμασε την έκδοση των μυθιστορημάτων *Ο Πύργος* (1925), *Η Δίκη* (1926) και *Αμερική* (1927), έργα που θεωρούνται ουσιαστικά ημιτελή. Ο Μπροντ προέβη σε ορισμένες τροποποιήσεις των χειρογράφων του Κάφκα (μεταφορά κεφαλαίων, προσθήκη σημείων στίξης κ.λπ.), χωρίς να λείψουν κριτικές με στόχο τις εκδοτικές του πρακτικές. Αν και ο Κάφκα έχαιρε κάποιας φήμης ως συγγραφέας στην εποχή του, θεωρείται πως οι πρώτες μετά θάνατον εκδόσεις των μυθιστορημάτων του, είχαν σημαντική^[11] συνεισφορά στην εδραίωση της θέσης του στην παγκόσμια λογοτεχνία.

Τα έργα του Κάφκα αποτέλεσαν ένας είδος συμβόλου της αγωνίας του σύγχρονου ανθρώπου, μέσω της επαναλαμβανόμενης περιγραφής ενός ασφυκτικού, γραφειοκρατικού και συχνά παράλογου περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο δρουν οι ήρωες του. Ο όρος *καφκικό*, που έχει καθιερωθεί ως ορολογία, συμπυκνώνει την ατμόσφαιρα που αποπνέει το σύνολο του έργου του και χρησιμοποιείται σήμερα για τον χαρακτηρισμό κάθε έργου τέχνης που εμφανίζει κοινά χαρακτηριστικά. Τα χρόνια που ακολούθησαν το θάνατό του, αρκετοί διακεκριμένοι λογοτέχνες προέβαλαν θετικά το έργο του, μεταξύ αυτών ο Άλντους Χάξλεϋ^[13] και ο Αλμπέρ Καμύ, ενώ ενδιαφέρον για τον Κάφκα έδειξαν και οι Γάλλοι υπαρξιστές. Μέχρι σήμερα το έργο του έχει γίνει αντικείμενο εκτενούς ανάλυσης και κριτικής.

Η Μεταμόρφωση

Ο ήρωας της «Μεταμορφώσεως» είναι ο ίδιος η *ενσάρκωση μιας μεταφοράς*. Θα ζήσει το υπόλοιπο της ζωής του στην ιστορία μας με το σώμα

ενός αποκρουστικού, γιγαντιαίου εντόμου, αλλά θα συνεχίσει να έχει τη σκέψη, την καλοσύνη και τις ψυχολογικές ανάγκες ενός ανθρώπου. Η *Μεταμόρφωση* είναι ένα σχετικό σύντομο διήγημα (μερικές δεκάδες σελίδων), που όμως προκαλεί πολλαπλάσιες σελίδες σκέψεων και θεωριών για τους συμβολισμούς της. Είναι από τα λιγοστά βιβλία του Κάφκα που εκδόθηκε (1915) ενώ αυτός ζούσε και ένα βιβλίο που ο ίδιος ο συγγραφέας του το θεωρούσε από τα καλύτερα που είχε γράψει (σύμφωνα με το βιογράφο του, Max Brod).

Η Δίκη

«... αν κρίνει κανείς απ' τα χείλη σας, θα καταδικαστείτε ασφαλώς, και μάλιστα σύντομα.»

Από την πρώτη κιόλας σελίδα μπαίνεις στον κόσμο του αδιέξοδου και του παράλογου στον οποίο βυθίζεται ο ήρωας σ' όλη τη διάρκεια της εξιστόρησης. Μαζί με τον πρωταγωνιστή, ο αναγνώστης κατακεραυνώνεται από μια σειρά γεγονότων που τον αφοπλίζουν σιγά-σιγά, τον ακυρώνουν και του στερούν κάθε βεβαιότητα, εφόσον «τον πιάνουν στον ύπνο» (κυριολεκτικά), τον συλλαμβάνουν χωρίς να του εξηγούν γιατί και χωρίς να του πουν ποτέ γιατί (κανένας δεν φαίνεται να είναι «αρμόδιος» γι αυτό!!) και τον οδηγούν σε μαριονέτα σε μια ακατανόητη διαδικασία «δίκης» που δεν ολοκληρώνεται ποτέ.

Ο Πύργος

Το μυθιστόρημα "Ο πύργος" αρχίζει με μια σειρά από αινίγματα: γιατί έρχεται ο πρωταγωνιστής στο χωριό, γιατί θέλει να φτάσει οπωσδήποτε στον Πύργο και γιατί τα πάντα και οι πάντες φαίνεται να συνωμοτούν εναντίον του; Αντί να δώσει προοδευτικά απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα, ο Κάφκα θέτει υπό αμφισβήτηση κάθε δεδομένο και κάθε πληροφορία που αποκαλύπτεται στην πορεία του έργου, δημιουργεί αντιφάσεις, συσκοτίζει τα γεγονότα. Την κάτοψη της αφήγησης, την οποία έχει καλύψει με μυστήριο, καλείται να την ανακατασκευάσει ο αναγνώστης σε μια αέναη διαδικασία έτσι διαλύεται η συνήθης στατική δυαδική σχέση συγγραφέα και αναγνώστη, παραγωγικής και προληπτικής πράξης. Όποιος θέλει να αποκρυπτογραφήσει το κείμενο του Κάφκα και να συμπληρώσει τα "κενά" του, πρέπει να λάβει μέρος ενεργά στο παιχνίδι.

Μίλαν Κούντερα (1929 - ...)

Ο Μίλαν Κούντερα γεννήθηκε το 1929 στο Μπρνο της Τσεχοσλοβακίας. Καταγόταν από μεσοαστική οικογένεια και ο πατέρας του, επιφανής μουσικολόγος και πιανίστας, ήταν μαθητής του διάσημου συνθέτη Λέος Γιάνατσεκ. Αρχικά ο Κούντερα έκανε σπουδές στη λογοτεχνία και στην αισθητική στο Πανεπιστήμιο του Καρόλου. Σύντομα, όμως, μετεγγράφεται στην Ακαδημία Εφαρμοσμένων Τεχνών της Πράγας για να σπουδάσει σκηνοθεσία του κινηματογράφου και τεχνική του σεναρίου. Το 1948 έγινε μέλος της Νεολαίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Τσεχοσλοβακίας αλλά διαγράφηκε δύο χρόνια

αργότερα για «αντικομματική δραστηριότητα». Το περιστατικό υπήρξε η αφορμή να γράψει χρόνια αργότερα το *Αστείο*, το μυθιστόρημα που τον έκανε γνωστό σε όλον τον κόσμο. Ο συγγραφέας έγινε δεκτός ξανά στο κόμμα το 1956, για να διαγραφεί εκ νέου το 1970. Ενθερμος οπαδός τού Ντούμπτσεκ και επί χρόνια υποστηρικτής ενός σοσιαλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο, έφτασε στο σημείο να διαφωνήσει δημόσια με τον Χάβελ. Ωστόσο, το 1975, αναγκάστηκε να φύγει στη Γαλλία, όπου απέκτησε τη γαλλική υπηκοότητα πέντε χρόνια αργότερα. Σήμερα ζει στο Παρίσι και τα περισσότερα κείμενά του τα γράφει απευθείας στα γαλλικά.

Το έργο του Κούντερα ανήκει στη μεγάλη παράδοση του κεντροευρωπαϊκού μυθιστορήματος μαζί με εκείνο του Μούζιλ, του Μπροχ, του Γκομπρόβιτς και του Κάφκα. Τα σπουδαιότερα πεζογραφήματά του Κούντερα είναι: *Το αστείο*, *Το βιβλίο του γέλιου και της λήθης*, *Η άγνοια*, *Η αθανασία*, *Η ζωή είναι αλλού*, *Το βαλς του αποχαιρετισμού και Η αβάσταχτη ελαφρότητα του Είναι*. Η υπόθεση του τελευταίου - και του δημοφιλέστερου - εκτυλίσσεται κατά την περίοδο της Ανοιξης της Πράγας του 1968, η οποία οδήγησε στην εισβολή των Σοβιετικών την ίδια χρονιά.

Ο κεντρικός του ήρωας, ο Τόμας, επιτυχημένος γιατρός, ασκεί κριτική στο πολιτικό σύστημα με αποτέλεσμα να χάσει τη θέση του. Οι άλλοι σημαντικοί χαρακτήρες του μυθιστορήματος είναι η Τερέζα, σύζυγος του Τόμας και καλλιτεχνική φωτογράφος, η ερωμένη του Σαμπίνα, που θέλει να αποτεφρωθεί μετά τον θάνατό της, και ο εραστής τής Σαμπίνας Φραντς, καθηγητής πανεπιστημίου, βυθισμένος στα βιβλία του, ο οποίος προσπαθεί να απαλλαγεί από το κιτς τής συζύγου του Μαρί-Κλοντ αλλά κατά ειρωνική τύχη πεθαίνει μπροστά της.

Το βάρος της ζωής και η αξία της ζωής για τον καθένα από τους παραπάνω χαρακτήρες είναι διαφορετικά, η ζωή όμως για τον Κούντερα έχει μια «αβάσταχτη ελαφρότητα». Και αφού ζούμε μόνο μία φορά, τα πάντα μετρούν στην καθημερινότητά μας και στον τρόπο που τη βιώνουμε. Γι' αυτό και η ζωή αποκτά ένα άλλο βάρος για τον Τόμας που νιώθει ότι κάλλιστα θα μπορούσε να την αλλάξει με μια άλλη. Οι τέσσερις πρωταγωνιστές ζουν τέσσερις ζωές και ωστόσο συνθέτουν έναν κόσμο που στο τέλος παρουσιάζεται ενιαίος αλλά πεπερασμένος, βαρύν παρά την ελαφρότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, ένας κόσμος που φεύγει και δεν επιστρέφει. Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι στην *Αβάσταχτη ελαφρότητα του Είναι* επιβεβαιώνεται με πολύ πιο πειστικό τρόπο από όσο στα περισσότερα έργα του Σαρτρ ο αφορισμός τού τελευταίου ότι «η ύπαρξη προηγείται της ουσίας».

«Η άγνοια»

Η τυχαία συνάντηση μιας γυναίκας κι ενός άντρα στο ταξίδι του γυρισμού στη χώρα τους, έπειτα από είκοσι χρόνια ξενιτεμό. Η προσπάθεια να συνεχιστεί η ερωτική ιστορία τους, που είχε διακοπεί πριν καλά καλά αρχίσει, λίγο πριν μεταναστεύσουν, σε διαφορετική χώρα ο καθένας. Η αδυναμία να συναντηθούν οι διαφορετικές αναμνήσεις που διατηρεί ο ένας απ' τον άλλον. Ο

ανέφικτος έρωτας, μαζί με την ανέφικτη επιστροφή στη γενέθλια γη. Οι πολιτικοί πρόσφυγες, οι αυτοεξόριστοι των ανατολικών χωρών, που άφηναν την πατρίδα τους χωρίς ελπίδα για τη «μεγάλη επιστροφή», μετά την απροσδόκητη κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, σε μια άγνωστη όμως πια χώρα, ανάμεσα σε άγνωστους πια ανθρώπους.

«Κωμικοί Έρωτες»

Οι *Κωμικοί έρωτες*, γραμμένοι μέσα σε μια δεκαετία, μεταξύ 1959 και 1968, πριν δηλαδή από το *Αστείο* (1967) και παράλληλα με αυτό, εκδίδονται το 1970 και θεωρούνται έτσι το δεύτερο έργο του Κούντερα. «Ως τα τριάντα μου» λέει σε συνέντευξή του ο Κούντερα «έγραφα διάφορα πράγματα: κυρίως μουσική, αλλά και ποίηση, έγραψα ακόμα κι ένα θεατρικό, [...] αναζητώντας τη φωνή μου, το ύφος μου, αναζητώντας τον εαυτό μου. Με την πρώτη ιστορία των Κωμικών ερώτων (γραμμένη το 1959) είχα τη βεβαιότητα πως "με βρήκα". Έγινα πεζογράφος, μυθιστοριογράφος, και δεν είμαι τίποτ' άλλο». Το εντυπωσιακό είναι ότι με το έργο αυτό, που αρθρώνεται σε επτά ανεξάρτητες ιστορίες, ο Κούντερα δεν έχει βρει μόνο τα θέματά του, προαναγγέλλοντας έτσι τα κατοπινά μυθιστορήματά του, αλλά και τα εκφραστικά του μέσα, το ύφος του, πλήρως διαμορφωμένο ήδη. Κωμικοί έρωτες, δηλαδή έρωτες για γέλια, στην κατηγορία μάλλον του ασόβαρου παρά του γελοίου, με τον γνωστό πικρό σαρκασμό με τον οποίο ανατέμνει ο συγγραφέας την ψυχή του σύγχρονου ανθρώπου και της εποχής του.

Βαΐτσα Χανή-Μουσιδου

**ΕΛΛΗΝΟΜΑΘΕΙΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΛΟΓΙΟΙ
ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ**

Η υποταγή των Βουλγάρων στους Οθωμανούς το 1393 ήταν η απαρχή μιας περιόδου πνευματικής και οικονομικής καθίζησης του βουλγαρικού λαού. Σε μια εποχή που ο Ευρωπαϊκός κόσμος επηρεάστηκε αποφασιστικά από την Αναγέννηση, οι Βούλγαροι βίωσαν μια αναγκαστική οπισθοδρόμηση. Αυτό οφειλόταν από τη μια στο γεγονός ότι υπήρχε έντονη παρουσία του τουρκικού στρατού στις περιοχές που κατοικούνταν από πυκνούς βουλγαρικούς πληθυσμούς με αποτέλεσμα αυτό να συμβάλει στην πρόωρη κατάπνιξη κάθε επαναστατικής κίνησης. Από την άλλη στις ευρωπαϊκές χώρες δεν ζούσαν αρκετοί Βούλγαροι που θα γινόταν φορείς του ευρωπαϊκού διαφωτισμού στον τόπο τους. Επίσης η καθυστέρηση της βουλγαρικής αφύπνισης είχε σχέση με τη βουλγαρική εκκλησία, η οποία δεν κατάφερε να διασώσει τη βουλγαρική μεσαιωνική παράδοση και έτσι επέτρεψε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και στις ελληνικές κοινότητες στη Βουλγαρία να ασκήσουν εντονότατη πολιτιστική επιρροή.

Η παλιγγενεσία των Βουλγάρων επιτεύχθηκε νωρίτερα εξαιτίας της μεσολάβησης της ελληνικής γραμματείας και εκπαίδευσης, διότι η πλούσια σε περιεχόμενο και ιδέες ελληνόγλωσση λογοτεχνία έκανε γνωστούς στους Βουλγάρους όχι μόνο τους Έλληνες διαφωτιστές αλλά ανέδειξε και τους Ευρωπαίους. Οι βούλγαροι λόγιοι γνώρισαν τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό μέσα από τα μεταφρασμένα στα ελληνικά έργα των ευρωπαίων διαφωτιστών.¹ Στην εθνική βιβλιοθήκη "Κυρίλλου και Μεθοδίου" της Σόφιας διατηρούνται έργα ελλήνων λογίων, τα οποία παρουσιάζουν τις βασικές θεωρίες των ευρωπαίων διαφωτιστών. Επίσης βρέθηκαν πολλά βιβλία σε ιδιωτικές βιβλιοθήκες και σε βιβλιοθήκες φημισμένων σχολείων, όπως στο ελληνικό σχολείο της Φιλιππούπολης.² Ο κατάλογος των βιβλίων αποτελεί απόδειξη του ενδιαφέροντος των δασκάλων.³ Βρέθηκε η ελληνική έκδοση της πολύτιμης ιστορίας του διαπρεπή γάλλου διαφωτιστή Ζ. Ρολών, που εκδόθηκε στην

¹ Iv. Šišmanov, *Izbrani sâčinenija* (Επιλογή έργων), τ. 1. Sofia 1965, 48-57, βλ. Iv. Šišmanov, "Uvod v istorijata na Bâlgarskoto vâzraždane". *1000 godini Bâlgaria (927-1927)*, Sofia 1930, 296-304, βλ. N. Danova, *Konstantin Georgiev Fotinov v kulturnoto i idejno političeskoto razvitie na Balkanite prez XIX vek.* (Ο Κωνσταντίνος Γκεοργκίεβ Φώτεινοβ και η πολιτιστική και ιδεολογικο-πολιτική εξέλιξη στα Βαλκάνια το 19^ο αιώνα), Sofia 1994, 17-64

² Κοσμά Μυρτίλου Αποστολίδου, *Η τῆς Φιλιππουπόλεως ἱστορία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τὸν καθ'ἡμᾶς χρόνων.* Ἐν Ἀθῆναις 1959, 341-349, βλ. Κοσμά Μυρτίλου Αποστολίδου, "Τὰ Ἑλληνικά ἐν Φιλιππουπόλει σχολεῖα ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ καθεστῶτος μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Ἑλλ. κοινότητος". *Θρακικᾶ τ. 2*, Ἀθήνα 1929, 94-121.

³ M. Stojanov, "Bâlgaro - Grăcko kulturno sâtrudničestvo v Plovdiv prez pârвата polovina na XIX v." (Βουλγαρο-ελληνική συνεργασία στη Φιλιππούπολη κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα). Στο: *V pamet na Akademik Michail Dimitrov*, Sofia 1974, 223-232.

ελληνική γλώσσα σε δεκαέξι τόμους με πληροφορίες από διάφορους τομείς, όπως της αστρονομίας, φυσικής, γεωγραφίας, φιλοσοφίας, αρχιτεκτονικής κ.α.⁴

Το έργο του Σ. Μοντεσκιέ⁵ για το μεγαλείο και την παρακμή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και του Βολτέρου⁶ για τις διαμάχες στους κόλπους της πολωνικής εκκλησίας έγιναν γνωστά στους Βουλγάρους από τις μεταφράσεις του Ευγ. Βούλγαρη, ο οποίος θεωρείται ο πρώτος μεταφραστής του Βολτέρου στα ελληνικά. Το όνομα του Ευγ. Βούλγαρη συχνά αναφέρεται στα άρθρα της εφημερίδας "Ljuboslonie" (Φιλολογία) από τον Κ. Φώτεινοβ. Ο τελευταίος υπήρξε συνδρομητής της μετάφρασης της Γεωγραφίας του γάλλου γεωγράφου Αδ. Βάλβη από τον Κ. Κούμα.⁷

Ωστόσο, υπήρχαν και έλληνες λόγιοι, οι οποίοι εισήγαγαν τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού με δικά τους συγγράμματα που έγιναν γνωστά στους βουλγάρους διανοούμενους. Το 1766 στο έργο⁸ που εξέδωσε ο Νικ. Θεοτόκης υποστήριξε τη θεωρία του Κοπέρνικου. Επίσης ο σπουδαίος Ιωσ. Μοισιόδακας το 1781 ανέλυσε στο έργο του⁹ τις θεωρίες του Νεύτωνα και του Λοκ.

Ο Χρ. Παμπλέκης, παίρνοντας υπόψη τις βασικές ιδέες των Μπέικον, Δεκάρτ, Σπινόζα, Μαλπράνς, Λοκ, Βολφ, Μοντεσκιέ, Χόλμπαχ και χρησιμοποιώντας τα άρθρα του Ντιντερό στην εγκυκλοπαίδειά του σχετικά με τη φιλοσοφία, τη φύση, την κίνηση, την ταχύτητα και το Θεό, έγραψε ένα έργο, το οποίο εξέδωσε το 1786.¹⁰

Έναν άλλο δάσκαλο, φιλόσοφο και θεολόγο, το Βικέντιο Δαμόδο,¹¹ οι βούλγαροι λόγιοι γνώρισαν από τη μετάφραση της τρίτομης Γεωγραφίας του από το μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γ. Φατσέα.¹²

⁴ROLLIN (Charles) "Παλαιά ιστορία... είς τόμους δέκα και έξ... μεταφρασθεΐσα... παρά... Αλεξάνδρου Καγκελλαρίου... Ένετίησιν, παρά Αντωνίω τῷ Βόρτολι, 1750", βλ. Θ. Παπαδόπουλος, *Ελληνική βιβλιογραφία (1466-1800)*, Αθήνα 1984, 388.

⁵ Μοντεσκιέ, *Κρίσεις επί τῶν αἰτίων τοῦ μεγαλείου καί τῆς καταπτώσεως Ρωμαίων*, 1795.

⁶ Βολτέρος, *Δοκίμιον ἱστορικόν καί κριτικόν περί τῶν διχονοιῶν τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Πολωνίας*, Λειψία 1768.

⁷ Αδρ. Βάλβης, *Ἐπιτομήν τῆς Γεωγραφίας*, Βιέννη 1838.

⁸ Ν. Θεοτόκης, *Στοιχεΐα φυσικῆς*, τ.2, Λειψία 1766.

⁹ Ιωσ. Μοισιόδαξ, *Θεωρία τῆς Γεωγραφίας*, Βιέννη: Παρά Ιωάννη Θωμᾶ τῷ ἀπό Τράττνερ, 1781.

¹⁰ Χρ. Παμπλέκης, (Χριστόδουλος ὁ Ἀκαρνάν), *Περί φιλοσόφου, φιλοσοφίας, φυσικῶν, μεταφυσικῶν, πνευματικῶν καί θεῶν*, Βιέννη 1786, βλ. Μ. Γεδεῶν, *Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ γένους κατὰ τον ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰ ὄνα*, Αθήνα 1976, 110.

¹¹ Λόγιος ἀπὸ τὴν Κεφαλονιά (1679-1752). Σπούδασε φιλοσοφία, ρητορικὴ καὶ νομικὰ στὴ Βενετία καὶ τὴ Πάντοβα. Μελέτησε τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἀρχαίους ἔλληνες φιλοσόφους. Τα συγγράμματά του δημοσιεύθηκαν μετὰ τὸ θάνατό του στὴ Βενετία.

¹² Γ. Φατσέα, *Γεωγραφικὴν γραμματικὴν* τ. 3 στή Βενετία τοῦ Κεφαλληνος Δαμωδοῦ.

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να αποδοθεί στα συγγράμματα του Κ. Κούμα, ο οποίος συνέβαλε τα μέγιστα στην κατανόηση των φιλοσόφων Καντ και Κρουπ, εκδίδοντας σχολικά βιβλία, μεταφράσεις και προσωπικά συγγράμματα φιλοσοφίας, φυσικής, μαθηματικών, φιλολογίας, ιστορίας και γεωγραφίας, τα οποία ήταν διαποτισμένα από το πνεύμα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.¹³

Ένα χειρόγραφο της "Μεταφυσικής" στην ελληνική γλώσσα του διαπρεπή έλληνα δασκάλου Αθ. Ψαλίδα που δίδασκε στα ελληνικά σχολεία και παρουσίαζε τις θέσεις των γερμανών διαφωτιστών Βολφ και Λάιμπνιτς διέσωσε ο βούλγαρος λόγιος Φώτεινοβ, ο οποίος το αντέγραψε, βρίσκοντας μεγάλο ενδιαφέρον στο περιεχόμενό του.¹⁴

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η Ελλάδα έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην αφύπνιση του βουλγαρικού λαού. Οι εμπορικές συναλλαγές των δυο γειτονικών λαών, το κοινό θρησκευτικό δόγμα και η ευρεία διάδοση της ελληνικής γλώσσας έστρεψαν το ενδιαφέρον των σκεπτόμενων Βουλγάρων στα ελληνικά σχολεία, τα οποία θα μορφώσουν ένα αξιόλογο αριθμό βουλγάρων δασκάλων.

Μέσα από τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας οι Βούλγαροι έγιναν φλογεροί προσκυνητές του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και οι γνώσεις τους πάνω στην αρχαία και νέα Ελλάδα συνέβαλαν, ώστε να συνειδητοποιήσουν πόσο απαραίτητη για το λαό τους ήταν η παιδεία. Μακριά από την πατρίδα τους, έμαθαν να αγαπούν τον λαό τους και να μη φείδονται προσπαθειών για την αφύπνισή του. Έτσι αναδείχθηκαν σπουδαίοι διαφωτιστές του γένους τους.

Επιπλέον η γνώση της ελληνικής γλώσσας ήταν απαραίτητη στους βουλγάρους εμπόρους προκειμένου όχι μόνο να εξασφαλίσουν τις συναλλαγές τους στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, και της Ευρώπης, αλλά και να καθιερωθούν στην τάξη των πλουσίων.

Η φοίτηση σε ελληνικά σχολεία ήταν μια ανάγκη που προέκυψε από την ανυπαρξία βουλγαρικών σχολείων. Οι Βούλγαροι αναγνωρίζοντας την αξία τους χωρίς ενδοιασμό φοιτούσαν στην Αθήνα, Χίο, Άνδρο, Ιωάννινα, Σμύρνη, αλλά και στη Μεγάλη του Γένους Σχολή που συντηρούσε το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Κωνσταντινούπολη.

Τα ελληνικά σχολεία¹⁵ μέσης εκπαίδευσης έδιναν στους μαθητές τους σπουδαία γλωσσική κατάρτιση. Εκεί διδάσκονταν ελληνική Γραμματική, Αριθμητική, Γενική Ιστορία, Γεωγραφία, Γεωμετρία, Γαλλικά και Τουρκικά, μετέφραζαν αρχαία ελληνικά κείμενα του Ξενοφώντα, Ισοκράτη, Δημοσθένη,

¹³ Κ.Θ.Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1975, 208.

¹⁴ Αθ. Ψαλίδας, *Μεταφυσικήν (ύπ. αρ.6 έν τῇ Ζωσιμαίᾳ σχολῇ Ἰωαννίνων.)* βλ. Ν. Danova, "Ošte za gräckija kanal na obštuvane na Bălgarite s Evropejskata kultura. Slučajaj Konstantin Fotinov" (Ακόμα κάτι για την ελληνική δίοδο επικοινωνίας των Βουλγάρων με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Η περίπτωση του Κωνσταντίνου Φώτεινοβ). *Literaturna misl*, Κν. 2, Sofia 1993, 50-59.

¹⁵ Α. Aleksieva, "Grăckata prosveta i formiraneto na Bălgarskata vāzroždenska inteligencija". (Η ελληνική παιδεία και η διαμόρφωση της βουλγαρικής αφύπνιστικής διανόησης) *Studia Balcanica*, Κν. 14, Sofia 1979, 156-180.

Πλούταρχου, των ποιητών Ομήρου, Αισχύλου, Σοφοκλή και Ευριπίδη. Όσο ακόμα δεν υπήρχε οργανωμένη βουλγαρική εκπαίδευση, σ' αυτά δίδασκαν γνωστοί έλληνες δάσκαλοι, όπως οι Κωνσταντίνος Οικονόμος, Σαράντης Αρχιγένης, Αδάμ Τσαπέκος και Διαμαντής Τσαπέκος, αλλά και Βούλγαροι, όπως οι: ιεροδιάκονος Άνθιμος, Ιβ. Σελιμίνσκι, Δ. Σλάβτσεβ, Λ. Ατανάσοβ και Φ. Βέλεβ.¹⁶

Οι περισσότεροι μορφωμένοι Βούλγαροι που ήταν απόφοιτοι ελληνικών σχολείων ασχολήθηκαν με τη συγγραφή, τη μετάφραση και τη δημοσιογραφία, παράλληλα με την εκπαιδευτική τους δράση, γεγονός που στενά συνδέθηκε με τα προβλήματα και τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της εποχής της παλιγγενεσίας. Αυτή η γενιά βουλγάρων λογίων έγινε ο πνευματικός καθοδηγητής του βουλγαρικού λαού. Ο Πέταρ Μπερόν διαπίστωσε την αναγκαιότητα της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου στην εκπαίδευση. Ο Νεόφυτος Ρίλσκι, ο Ράινο Πόποβιτς, ο Εμμανουήλ Βασκίντοβιτς, ο Δημήτριος Μιλαντίνοβ, ως παιδαγωγοί πολλών άλλων γνωστών βουλγάρων λογίων, με την πολύχρονη εκπαιδευτική τους πείρα συνέβαλαν στην αύξηση του αριθμού των μορφωμένων. Ο Κωνσταντίνος Φώτεινοβ αναδείχτηκε ιδρυτής του βουλγαρικού περιοδικού τύπου.

Στην πόλη Σλίβεν τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν ελληνικά σχολεία, στα οποία οι Βούλγαροι αποκτούσαν βασική εκπαίδευση με τις οδηγίες του δασκάλου Νικολάκη. Στις προπαρασκευαστικές τάξεις διδασκόταν η ελληνική γλώσσα σε επίπεδο κατανόησης. Οι μαθητές μετέφραζαν από τα νέα ελληνικά τους "Μύθους του Αισώπου" και τους ηθικοδιδασκτικούς διαλόγους από το βιβλίο της Γαλλίδας συγγραφέας Μαρί Λεπρές ντε Μπομόντ "Άποθήκη τών παιδών" και από την τετράτομη εγκυκλοπαίδεια του Ιωάννη Πατούσα με αποσπάσματα από αρχαία ελληνικά και εκκλησιαστικά κείμενα. Κατά την περίοδο 1825-1828 ο αξιόλογος Βούλγαρος Ιβάν Σελιμίνσκι, που σπούδασε στις Κυδωνίες δίδασκε στη γενέτειρά του τις φιλελεύθερες ιδέες που επικρατούσαν στη διδασκαλία των ελλήνων δασκάλων Γ. Σαράφη, Β. Λέσβιου και Θ. Καΐρη.¹⁷

Η πόλη Κότελ αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα κύτταρα πολιτισμού. Αξιόλογη ήταν η περίοδος 1819-1826 με τη διδασκαλία του Ράινο Πόποβιτς, ο οποίος μετά τη λήξη των σπουδών του στο Βουκουρέστι συνέβαλε στην αναβάθμιση του ρόλου του εκπαιδευτικού. Εκτιμώντας τις γνώσεις του, ο Γ. Ρακόβσκι και ο Γ. Κράστεβιτς ακολούθησαν το δάσκαλό τους στο Κάρλοβο. Μεγάλος ήταν ο αριθμός των κατοπινών βουλγάρων διανοουμένων που φοίτησαν στο πλευρό του Ράινο Πόποβιτς μετά το 1828. Αποκτώντας σημαντική διδακτική πείρα στο ελληνικό σχολείο του Κότελ ο Ράινο Πόποβιτς κατέβαλε όλες του τις δυνάμεις για τη διάδοση της ελληνικής παιδείας στην πόλη αυτή και ανέδειξε το κύρος του σχολείου. Στο Κάρλοβο είχαν έρθει να φοιτήσουν πολλοί νέοι από τις

¹⁶ Β. Σκορδέλης, "Είσαγωγή εις τά πρακτικά του έλληνικού σχολείου Στενιμάχου", *Θρακικά*, τ. 1, Αθήναι 1928, 360.

¹⁷ *Biblioteka D-r Iv. Seliminski*, Kn. 9, Sofia 1928, 49-50.

πόλεις Κότελ, Φιλιπούπολη, Ζέραβνα, Τούλτσα και Λόβετς.¹⁸ Πολλοί από αυτούς αργότερα αναδείχτηκαν εκπρόσωποι της βουλγαρικής παλιγγενεσίας. Μεταξύ των μαθητών του Ράινου Πόποβιτς ήταν ο Μπότιου Πετκόβ, ο Ευλόγη και Χρίστο Γκεοργκίεβι, ο Ιβάν Μπογκόροβ, ο Γκεόργκι Ρακόβσκι, ο Γαβριήλ Κράστεβιτς, Ιβάν Σάποβ κ.α. Στο σχολείο του Ράινου Πόποβιτς οι μαθητές εμβριθούσαν στη νέα και αρχαία ελληνική λογοτεχνία, μελέτες που άφηναν πάνω τους ανεξίτηλα σημάδια.¹⁹

Στην προετοιμασία μερικών βουλγάρων διανοουμένων συνέβαλε και το ελληνικό σχολείο της πόλης Σιστοβίου. Εκεί δίδασκε ο βούλγαρος δάσκαλος Εμμανουήλ Βασκίντοβιτς, απόφοιτος της Ακαδημίας του Βουκουρεστίου, ο οποίος εφάρμοσε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο και έδωσε μεγάλη σημασία στην εκμάθηση της ελληνικής και βουλγαρικής γλώσσας.

Στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ελκυστικά πνευματικά κέντρα για τους Βουλγάρους υπήρχαν στα Γιάννενα, ενώ στις δεκαετίες '40 με '60 του 19^{ου} αιώνα, όταν στην Κωνσταντινούπολη ισχυροποιήθηκε η βουλγαρική παροικία, οι Βούλγαροι φοιτούσαν στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και στη Θεολογική και Εμπορική Σχολή της Χάλκης.

Σημαντικό εκπαιδευτικό κέντρο για τη μόρφωση των Βουλγάρων υπήρξε και η Ζωσιμαία Σχολή στα Γιάννενα, όπου δάσκαλοι σαν τον Αθανάσιο Ψαλίδα και Αναστάσιο Σακελάριο²⁰ συνέβαλαν με την άριστη εκπαίδευσή τους ώστε να διακριθούν αργότερα οι βούλγαροι μαθητές τους, όπως τα αδέρφια Κωνσταντίνος και Δημήτριος Μιλαντίνοβι²¹, και τα αδέρφια Κωνσταντίνος και Αθανάσιος Ρόμπεβι.²²

Οι σπουδές των Κ. Μιλαντίνοβ και Κ. Ρόμπεβ στη Ζωσιμαία Σχολή τους βοήθησε να αποκτήσουν εγκυκλοπαιδική μόρφωση και να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η φοίτηση στην ίδια Σχολή συντέλεσε στο να τελειώσει ο Αθανάσιος Ρόμπεβ το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Αθηνών, ενώ ο Δημήτριος Μιλαντίνοβ να ακολουθήσει το επάγγελμα του δασκάλου και να αναβαθμίσει το ελληνικό σχολείο στην Αχρίδα, όπου με τις ικανότητες και την

¹⁸ N. Vankov, *Istorija na bǎlgarskoto učebno delo v Bǎlgarija ot kraj vreme do Osvoboždenieto* (Η ιστορία του βουλγαρικού εκπαιδευτικού έργου από εξαρχής μέχρι την Απελευθέρωση), Loveč 1903, 228.

¹⁹ M. Balabanov, *Gavril Krǎstevič. Naroden deec, knižovnik, sǎdija, upravitel.* (Γαβριήλ Κράστεβιτς, εκπρόσωπος του έθνους, λόγιος, δικαστής, διοικητής), Sofia 1914, 44.

²⁰ G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours*, Paris 1881, 425, 433.

²¹ I. Chadžov, *Bratja Dimităr i Kostadin Milandinovi* (Οι αδελφοί Δημήτριος και Κωνσταντίνος Μιλαντίνοβι), Sofia 1944, 23, βλ. M. Arnaudov, *Bratja Milandinovi* (Οι αδερφοί Μιλαντίνοβι), Sofia 1943, 38.

²² *NBKM BIA*, f.27, a.e. 18, l. 12-13, βλ. N. Trajkov, "Edin star bǎlgarski rod v Makedonija" (Μια παλιά βουλγαρική οικογένεια στη Μακεδονία). *Zora*, № 6694, 10 Okt. 1941, βλ. Iv. Snegarov, "Prinos kǎm istorijata na prosvetното delo v Makedonija" (Συμβολή στην ιστορία του εκπαιδευτικού έργου στη Μακεδονία). *Makedonski pregled*, Kn. 1, 1927, 44.

εμπειρία του προσέλκυσε πολλούς μαθητές κατά την περίοδο 1837-1839, προσφέροντας μεγάλες υπηρεσίες στην εκπαίδευση των Βουλγάρων.²³

Στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα οι Βούλγαροι προτιμούσαν τις Ελληνικές Σχολές στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες, όπως ήταν οι Ακαδημίες του Βουκουρεστίου και Ιασίου. Οι Σχολές συνέβαλαν στη διαμόρφωση των βουλγάρων λογίων σε τρεις βασικούς τομείς: στην φιλολογική τους προετοιμασία, στην προπαιδεία τους σ' όλους τους τομείς της επιστήμης και στην εκμάθηση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Η παιδεία στο Βουκουρέστι είχε οργανωθεί σε ορθολογική βάση και έδινε κλασική κατεύθυνση στην φιλολογική προετοιμασία των μαθητών. Εδώ φοίτησαν ο Νικόλαος Πίκκολο και οι Στέφανος και Αθανάσιος Βογορίδη.²⁴

Η επιρροή του δασκάλου τους, ποιητή Λάμπρου Φωτιάδη, ανθρώπου με πολύπλευρα ενδιαφέροντα στον τομέα της λογοτεχνίας, έστρεψε τους Ν. Πίκκολο και Αθ. Βογορίδη στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία. Ο πρώτος μετέφρασε και εξέδωσε αρχαίους συγγραφείς²⁵, ενώ ο δεύτερος ασχολήθηκε με την ελληνική ποίηση.²⁶ Στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου ο Ν. Πίκκολο και ο Αθ. Βογορίδης προετοιμάστηκαν κατάλληλα για να συνεχίσουν το εκπαιδευτικό έργο του δασκάλου τους Λ. Φωτιάδη. Ο Αθ. Βογορίδης δίδαξε ελληνική λογοτεχνία, ενώ ο Ν. Πίκκολο δίδαξε τη γαλλική γλώσσα στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου και το 1817 έγινε δάσκαλος της ελληνικής ιστορίας στη Χίο. Για την πολυμυθείά του θεωρήθηκε από τους σπουδαιότερους διανοουμένους.²⁷

Κατά την περίοδο 1814-1821 σε σημαντικό ίδρυμα για τους Βουλγάρους αναδείχτηκε η Ακαδημία του Ιασίου, όπου δίδαξαν αξιόλογοι έλληνες δάσκαλοι, όπως ο Στέφανος Δούγκας και ο Δημήτριος Γοβδελάς.

Το 1816-1818 στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου συνέχισε τις σπουδές του ο Ράινο Πόποβιτς.²⁸ Η παραμονή του στο Βουκουρέστι συνέβαλε ώστε να εμπλουτίσει τις γνώσεις του και να εξελιχθεί σε σπουδαίο παιδαγωγό και άριστο μεταφραστή της ελληνικής γλώσσας. Σ' αυτό έπαιξαν θετικό ρόλο οι δάσκαλοι του Νεόφυτος Δούγκας, Στέφανος Κομμητάς και Βενιαμίν Λέσβιος.

Ταυτόχρονα με τις Ακαδημίες του Βουκουρεστίου και Ιασίου στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αναδείχθηκαν σε αξιόλογα πνευματικά

²³ M. Arnaudov, *Grigor Parličev* (Ο Γρηγόριος Παρλίτσεβ), Sofia 1968, 115.

²⁴ N. Načov, "Knjaz Stefan Bogoridi" (Ο Ηγεμόνας Στέφανος Βογορίδης). *Sbornik BAN*, kn. 24, 1929, 8.

²⁵ V. Beševliev, "Dve malko poznati tvorbi na d-r Nikola Pikolo" (Δύο λίγο γνωστά έργα του διδάκτορα Νικόλαο Πίκκολο). Στο: *Sbornik D-r Nikola Pikolo*, Sofia 1968, 13-27.

²⁶ A. Aleksieva, "Atanas Bogoridi i spisanieto « Ermis o logios »" (Ο Αθανάσιος Βογορίδης και το περιοδικό "Ερμής ο Λόγιος"). *Literaturna misal*, Kn. 6, Sofia 1976, 91-92.

²⁷ *Ερμής ο Λόγιος*, 1811, 65.

²⁸ A. Aleksieva, *Prosvetni i literaturni vrázki meždu bǎlgari i gǎrci prez pǎrvata polovina na XIX v.* (Εκπαιδευτικές και λογοτεχνικές σχέσεις μεταξύ Βουλγάρων και Ελλήνων κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα), Sofia 1971, 43.

κέντρα η Σχολή των Κυδωνιών, η Σχολή του Καϊρή στην Άνδρο και οι Σχολές στην Κωνσταντινούπολη.

Για την πνευματική πρόοδο των Βουλγάρων ιδιαίτερη σημασία είχε η Σχολή στις Κυδωνίες. Πληροφορίες για τα μαθήματα που διδάχτηκαν σ' αυτήν και για την επιρροή που άσκησε στη σπουδάζουσα βουλγαρική νεολαία μάς έδωσε στις αναμνήσεις του ο Ιβάν Σελιμίνσκι, που ήταν μαθητής εκεί το 1817-1821.²⁹ Οι γνώσεις που αποκτήθηκαν σ' αυτή τη Σχολή αποτέλεσαν σπουδαία βάση, πάνω στην οποία στηρίχθηκε η παραπέρα πνευματική πορεία των Βουλγάρων και η διαμόρφωση των αντιλήψεών τους.

Για σύντομο χρονικό διάστημα (1836-1839) μεγάλη φήμη απέκτησε η Σχολή του Καϊρή στην Άνδρο. Όσοι σπούδασαν κοντά στον Καϊρή επωφελήθηκαν από τις ευρύτατες γνώσεις του, αλλά και από τη φήμη του ως δασκάλου με πολύπλευρη εκπαίδευση και σπουδαία εκπαιδευτική πείρα στη Σχολή των Κυδωνιών και στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης.³⁰

Οι βούλγαροι τρόφιμοι της Σχολής της Άνδρου ίδρυσαν το "Σλαβοβουλγαρικό μορφωτικό σύλλογο" (1836-1839) με σκοπό "να συμβάλουν στην εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων μέσω της παιδείας στη μητρική τους γλώσσα".³¹ Η δράση του "Σλαβοβουλγαρικού μορφωτικού συλλόγου" στην Άνδρο και η διαμόρφωση των στόχων του κάτω από την επιρροή του Καϊρή και άλλων ελλήνων λογίων μαρτυρούν το θετικό ρόλο που έπαιξε η Σχολή, ώστε οι εκπρόσωποι της βουλγαρικής διανόησης να συνειδητοποιήσουν ότι η εθνική αφύπνιση του βουλγαρικού λαού περνούσε μέσα από την εκμάθηση της μητρικής του γλώσσας.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα από τα ελληνικά σχολεία στην Οθωμανική αυτοκρατορία ιδιαίτερη σημασία είχε η Μεγάλη του Γένους Σχολή, το παλαιότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα για την απόκτηση ανώτερης μόρφωσης που διατηρούσε το Πατριαρχείο, όπου φοίτησαν οι πιο επιφανείς εκπρόσωποι της βουλγαρικής διανόησης. Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο και μέχρι την απελευθέρωση της Βουλγαρίας το 1878, συνέχισαν την εκπαίδευσή τους εκεί 44 Βούλγαροι, απόφοιτοι ελληνικών σχολείων από περιοχές, όπου επικρατούσαν βουλγαρικοί πληθυσμοί.³² Οι επιστολές των βουλγάρων μαθητών Γ. Ρακόβσκι και Γ Κράστεβιτς προς τον δάσκαλό τους Ράινο Πόποβιτς αποτελούν σημαντικές πηγές για τον χαρακτήρα της εκπαίδευσης στη Μεγάλη του Γένους Σχολή.³³

²⁹ *Biblioteka D-r Iv. Seliminski*, Kn. 2, Sofia, 1924, 21, βλ. Cv. Kristanov, *D-r Ivan Seliminski* (Ο διδάκτωρ Ιβάν Σελιμίνσκι), Sofia 1962, 37-38.

³⁰ Πολλοί ήταν οι βούλγαροι μαθητές του Καϊρή όπως: Ιβάν Ντομπρόβσκι, Ζαχάρι Στρούμσκι, Γκεόργκι Μπουσίλιν, Στέφαν Τσομάκοβ, Γκεόργκι Ατανάσοβ, Ιλαρίωνας Μιχαϊλόβσκι και τα αδέρφια του Νικόλα και Δημήταρ, βλ. Iv. Šišmanov, *Izbrani sčinenija*, 313.

³¹ Iv. Šišmanov, *Izbrani sčinenija*, 313-314.

³² St. Velikov, "Bulgares –élèves de la grande école national de Constantinople". *Etudes balkaniques*. 1975, №3, 64.

³³ M. Balabanov, *Gavril Krăstevič*, 128, 142, βλ. V. Trajkov, *Georgi Stojkov Rakovski* (Ο Γεώργιος Στόικοβ Ρακόβσκι), Sofia 1974, 63, βλ. Iv. Bogorov, *Života mi opisan ot mene. Izbrani sčinenija* (Η ζωή μου, όπως την έγραψα ο ίδιος), Sofia 1940, 125, βλ. S. Dobroplodni, *Kratka Avtobiografija* (Σύντομη Αυτοβιογραφία), Sofia 1893, 26-27.

Στη διαμόρφωση των εκκλησιαστικών στελεχών της βουλγαρικής εκκλησίας την εποχή της παλιγγενεσίας συνέβαλε τα μέγιστα η Θεολογική Σχολή της Χάλκης, όπου η διδασκαλία γινόταν στην ελληνική γλώσσα. Από το 1848 μέχρι το 1852 εισήχθη στο πρόγραμμά της η εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα. Τότε ιδρύθηκε και αντίστοιχη έδρα, με επικεφαλής το Νεόφυτο Ρίλσκι.³⁴

Η Θεολογική Σχολή της Χάλκης άσκησε θετική επιρροή και σε πολλές άλλες προσωπικότητες, όπως στον Ατανάς Μηχαήλοβ (Ανθιμος Α΄-μητροπολίτης Τυρνόβου³⁵), στον Δαμασκινό Ρίλετς, στον ιεροδιάκονο Φιλάρετο, στο Μάρκο Μπαλαμπάνοβ, στο μητροπολίτη Συμεών, στο Γρηγόριο Δοροστολοτσερβένσκι κ.α.³⁶ Οι τρόφιμοί της Σχολής με το πρόγραμμα που ακολουθούσαν αποκτούσαν πλατιά μόρφωση.³⁷

Επίσης για τους Βουλγάρους είχε μεγάλη σημασία και η Εμπορική Σχολή της Χάλκης, όπου φοίτησαν αρκετά στελέχη του εμπορίου, τα οποία, γνωρίζοντας την αξία της μόρφωσης, συνέβαλαν με την οικονομική τους υποστήριξη όχι μόνο στην εκπαίδευση πολλών Βουλγάρων, αλλά και στην έκδοση πολλών εφημερίδων και βιβλίων.

Σημαντικά όμως ήταν και τα εξωσχολικά ενδιαφέροντα των βουλγάρων σπουδαστών. Εκδήλωναν το ενδιαφέρον τους για τις ελληνικές εφημερίδες και περιοδικά, διάβαζαν στίχους ελλήνων ποιητών με αποτέλεσμα να διαμορφώσουν τη φιλοκαλία τους στη λογοτεχνία, αλλά και να ασκούν κριτική στους έλληνες ποιητές.³⁸ Επίσης η έκδοση εφημερίδας γραμμένης στο χέρι από τους έλληνες συμμαθητές τους ήταν σπουδαίο παράδειγμα, το οποίο ακολούθησαν και οι βούλγαροι μαθητές.³⁹

Η δράση των μεγάλων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων διαταράχθηκε από τα γεγονότα του 1821. Πολλά από τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν. Με την ίδρυση του ελεύθερου ελληνικού κράτους εμφανίστηκαν νέα εκπαιδευτικά κέντρα. Τα βλέμματα των Βουλγάρων στράφηκαν στο Γυμνάσιο και το Πανεπιστήμιο της Αθήνας, όπου σπούδασαν πολλοί νέοι από όλα τα μέρη της Βουλγαρίας.

³⁴ Με τις ικανότητές του ως παιδαγωγός κέρδισε τη συμπάθεια του Διευθυντή της Σχολής Κωνσταντίνο Τυπάλδο και του συναδέλφου του Ηλία Τανταλιδή, βλ. Iv. Šišmanov, *Izbrani sčinenija* 114, βλ. A. Aleksieva, "Grăckata prosveta i formirano na Bălgarskata Văzroždenska inteligencija" (Η ελληνική παιδεία και η διαμόρφωση της βουλγαρικής αφυπνιστικής διανόησης). *Studia Balcanica*, Kn. 14, Sofia 1979, 156-180.

³⁵ Εκλέχθηκε πρώτος Βούλγαρος Έξαρχος στις 16/02/1872.

³⁶ St. Cankov, *Bălgarskata pravoslavna cārka ot Osvoboždenieto do naše vreme* (Η Βουλγαρική ορθόδοξη εκκλησία από την Απελευθέρωση μέχρι σήμερα), Sofia 1939, 27, βλ. Iv. Šišmanov, "Novi studii v oblastta na bălgarskoto vāzraždane" (Νέες μελέτες στον τομέα της βουλγαρικής αφύπνισης). *Sbornik BAN*, kn. 21, 1926, 427.

³⁷ *Staropēcaten otdel pri NBKL. Răkopisi № 102, 130-133* (Αρχέτυπο τμήμα στην Εθνική Βιβλιοθήκη Κυρίλλου και Μεθοδίου. Χειρόγραφα Αρ. 102, 130-133).

³⁸ S. Dobroplodni, *Kratka Avtobiografija*. 28-29.

³⁹ Ο Ντομπροπλόντι εξέδωσε εφημερίδα επηρεασμένος από τον συμμαθητή του Μ. Τανταλιδή (αδελφό του ποιητή Ηλία Τανταλιδή), όπου θιγόταν θέματα όχι μόνο της Σχολής, αλλά και πολιτικά και θρησκευτικά. βλ. S. Dobroplodni, *op.cit.*, 28-30.

Το Γυμνάσιο και το Πανεπιστήμιό της με το αξιόλογο πρόγραμμα σπουδών τράβηξε την προσοχή των βουλγάρων μαθητών του Κάιρη, οι οποίοι συνέχισαν την εκπαίδευσή τους στην Αθήνα μετά το κλείσιμο της Σχολής στην Άνδρο (1839). Ο μεγαλύτερος αριθμός Βουλγάρων που φοίτησαν στο Γυμνάσιο της Αθήνας ήταν την περίοδο 1838-1844. Μερικοί απ' αυτούς συνέχισαν τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας.⁴⁰ Οι βούλγαροι φοιτητές, επηρεασμένοι από τα γεγονότα στην Ελλάδα και έχοντας ως παράδειγμα τους Κρητικούς και τους Ηπειρώτες ίδρυσαν τη δική τους "Μακεδονική Εταιρία", για να συμβάλουν στην απελευθέρωση των Βουλγάρων από τον τουρκικό ζυγό.⁴¹ Η άμεση επαφή με τους Έλληνες και με τα γεγονότα στην Αθήνα, των οποίων ήταν μάρτυρες, επηρέασαν τις αντιλήψεις τους και τους έδειξαν την αναγκαιότητα για κοινούς αγώνες των Βαλκανικών λαών.⁴²

Στα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα οι βούλγαροι λόγιοι δεν απέκτησαν μόνο ανώτερη μόρφωση, αλλά εξελίχθηκαν πνευματικά και ενστερνίστηκαν τις νέες ιδέες της εποχής τους. Η συστηματική εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας τους έδωσε τη δυνατότητα πρόσβασης στην ελληνική γραμματεία, μέσω της οποίας γνώρισαν τα επιστημονικά επιτεύγματα της εποχής και αφομοίωσαν τα πρωτότυπα αρχαία, νέα και μεταφρασμένα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά κείμενα, ώστε να αντλήσουν απ' αυτά υλικό για να διαμορφώσουν τις αντιλήψεις τους πάνω σε ζωτικά ζητήματα της εποχής τους.

Η εθνικοαπελευθερωτική δράση των Ελλήνων (της Κρήτης και της Ηπείρου), την οποία οι βούλγαροι σπουδαστές των αθηναϊκών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων παρακολούθησαν από κοντά, ενίσχυσε στους Βουλγάρους την ιδέα για συντονισμό των προσπαθειών τους στον από κοινού οργανωμένο αγώνα για την απελευθέρωση.

Μέσω αυτών των επαφών τους με τους Έλληνες οι Βούλγαροι γνώρισαν τις αντιλήψεις των ελλήνων λογίων στο θέμα του γλωσσικού ζητήματος και τις νέες απόψεις για την παιδεία, τον πόθο τους για την απελευθέρωσή τους από τον τουρκικό ζυγό, αλλά και υιοθέτησαν και οι ίδιοι την αναγκαιότητα της εθνικής παιδείας και έκαναν τη διδασκαλία στη μητρική τους γλώσσα πρωταρχικό τους σκοπό.

Οι έλληνες λόγιοι που με το έργο τους άσκησαν επίδραση στους βουλγάρους διανοούμενους ήταν κυρίως οι Αδ. Κοραΐς, Θ. Καΐρης και Θ. Φαρμακίδης, αλλά και οι: Ευ. Βούλγαρης, Ν. Βάμβας, Ν. Δούκας, Αν. Γαζής, Δ. Δάρβαρης και Κ. Βαρδαλάχος.⁴³

⁴⁰ Τέτοιοι σπουδαστές ήταν ο Ιβάν Σελιμίνσκι, ο Γρήγόριος Παρλίτσεβ, ο Κωνσταντίνος Μιλαντίνοβ κ.α.

⁴¹ M. Arnaudov, *D-r Ivan Seliminski . Život-delo-idei* (Ο Δρ. Ιβάν Σελιμίνσκι. Ζωή- έργο-ιδέες), Sofia 1938, 119.

⁴² *Biblioteka D-r Iv. Seliminski*, Kn. 14, Sofia 1931, 13-14.

⁴³ *Liuboslovie*, t.1, (Dek. 1844), 9, βλ. *Smirna*, t.1, (5 Avg. 1844),.71, t.2, (Avg. 1846), 20.

Ο Αδ. Κοραή ήταν γνωστός στους βουλγάρους στοχαστές ιδιαίτερα από τους προλόγους του στα έργα των αρχαίων ελλήνων συγγραφέων.⁴⁴ Τα συγγράμματά του, εμπλουτισμένα πια με την ελληνική εμπειρία στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων σε θέματα παιδείας και εκκλησίας, αποτέλεσαν πλούσια πηγή ιδεών και επιχειρημάτων.

Οι βούλγαροι λόγιοι συμμερίζονταν τις απόψεις του Αδ.Κοραή για το ρόλο της εκπαίδευσης, η οποία έπρεπε να είναι προσιτή σ' όλους τους νέους ανθρώπους. Συμφωνούσαν με την ανάγκη ενός νέου τύπου σχολείου, όπου οι νέοι θα είχαν τη δυνατότητα μόνοι τους να επιλέγουν το επάγγελμά τους, χωρίς να τους το επιβάλουν οι γονείς. Ενέκριναν τις νέες μεθόδους διδασκαλίας και την απαγόρευση της σωματικής βίας στα σχολεία.

Μεταξύ του Αδ. Κοραή και του Π. Ρ. Σλαβέικοβ υπάρχουν αρκετές ομοιότητες σε θέματα παιδείας και διαπαιδαγώγησης των νέων. Η εκτίμηση του Π. Ρ. Σλαβέικοβ για τον Αδ. Κοραή φαίνεται στον αλφαβητάρι του,⁴⁵ στην πρώτη σελίδα του οποίου έγραψε τα λόγια του Κοραή: "*Η παράδοσις τῶν μαθημάτων εἶναι καὶ αὕτη ἐπιστήμη, καὶ νά τελειωθῆ δέν εἶναι δυνατόν παρά μέ πολλά πειράματα, μέ πολλήν ἔρευναν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.*"⁴⁶

Ο Γ. Κράστεβιτς, ο οποίος φοίτησε σε ελληνικά σχολεία παρακολουθούσε την πνευματική ζωή των Ελλήνων. Συχνά αναφερόταν σ' αυτούς στην αλληλογραφία του στον δάσκαλό του Ρ. Πόποβιτς. Πολλές φορές, γνωρίζοντας το έργο⁴⁷ του Αδ. Κοραή, σχολίαζε τις απόψεις του, από τις οποίες ο ίδιος έλεγε ότι είχε ωφεληθεί αρκετά⁴⁸. Ο Γ. Κράστεβιτς πίστευε ότι κάθε διαμάχη μπορεί να φέρει θετικά αποτελέσματα στη λύση των προβλημάτων, έχοντας παράδειγμα τις διαφωνίες των ελλήνων λογίων.⁴⁹

Ο Σελμίνσκι υπήρξε επίσης ένας από τους βουλγάρους διανοουμένους που επηρεάστηκε από το έργο του Κοραή, του οποίου οι απόψεις έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πνευματική διαμόρφωσή του και αυτό φαίνεται από τα έργα του Κοραή που προμηθευόταν.⁵⁰ Για τον Ιβ. Σελμίνσκι ο Κοραής ήταν σύμβολο ριζοσπάστη και δημοκράτη στην επίλυση βασικών προβλημάτων της

⁴⁴ *Ελληνική βιβλιοθήκη*, τ. 17, και *Παρέργων τῆς Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης*, 9 τόμοι, μετά μακράν προλεγομένων καὶ αὐτοσχεδίων στοχασμῶν περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης με δαπάνη των Ζωσιμάδων.

⁴⁵ P. R. Slavejkov, *Bukvar. Učebni knižki za deca* (Αλφαβητάρι. Σχολικά βιβλία για παιδιά), Κν. 1, Carigrad-Galata 1858.

⁴⁶ Αδ. Κοραῆς, *Ἄπαντα*, τ. Α2, τὰ πρωτότυπα ἔργα. Αναστύλωσε καὶ ἔκρινε Γ. Βαλέτας. Ἀθήνα 1964, 860.

⁴⁷ *Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν, βιβλία δέκα ἅ χάριν τῶν Ἑλλήνων ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεως ὁ Α. Κοραῆς*, 2 τόμους, ἐν Παρισίῳ 1804.

⁴⁸ Iv. Snegarov, *Prinos kām biografijata na Rajno Popovič* (Συμβολή στη βιογραφία του Ράινο Πόποβιτς), Sofia 1959, 87.

⁴⁹ Iv. Snegarov, *Prinos kām biografijata*, 123. Αναφερόταν στις λογομαχίες μεταξύ Κοραή και Ν. Δούκα για τη γλώσσα.

⁵⁰ Ο Φώτεινοβ πολύ συχνά προμήθευε έργα ελλήνων συγγραφέων, αλλά και του Αδ. Κοραή σε Βουλγάρους, όπως στον Χατζή Στέφανο από το Πάζαρτζικ. βλ. *Ljuboslovie*, g. 1, 1844, 157.

κοινωνίας. Συχνά ο Ιβ. Σελιμίνσκι αναφερόταν σε συγγράμματα του Κοραή για να υποστηρίξει τις δικές του απόψεις σε θέματα εκπαίδευσης και γλώσσας.⁵¹

Ο Ιβ. Ντομπρόβσκι ως μαθητής του Θ. Καίρη στην Άνδρο εκτιμούσε τον Κοραή (1836-1839). Συχνά ανέλυε τις ιδέες του έλληνα διαφωτιστή και σκεφτόταν πώς θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στα βουλγαρικά δεδομένα. Για τον Ιβ. Ντομπρόβσκι ο Αδ. Κοραής ήταν παράδειγμα προς μίμηση: "*Ο Κοραής σε μια διαμάχη με τον Ν. Δούκα και με άλλους που ήθελαν να χρησιμοποιείται η αρχαία ελληνική γλώσσα, υποστήριξε ότι ο λαός έπρεπε να διδαχτεί την απλή μητρική του γλώσσα για να προσδεύει στη μάθηση και όχι στα (αρχαία) ελληνικά, τα οποία ο λαός δεν καταλάβαινε. Γι' αυτό και εγώ (ο Ιβ. Ντομπρόβσκι) άρχισα να σκέφτομαι ότι και ο δικός μας (βουλγαρικός) λαός πρέπει να μάθει τη μητρική του γλώσσα για τους ίδιους λόγους, τους οποίους ο Κοραής εξέφρασε για τους Έλληνες, ακριβώς για να προσδεύει στη μάθηση και όχι στα ελληνικά. Έτσι και εμείς αποφασίσαμε, στη κρυφή εταιρεία,⁵² όπου μεταξύ μας μιλούσαμε μόνο ελληνικά και γράφαμε πρακτικά και καταστατικά στα ελληνικά, στο μέλλον να δουλέψουμε για την αφύπνιση του λαού μας ως Βούλγαροι και με όπλο τη μητρική μας γλώσσα.*"⁵³ Ο Ιβ. Ντομπρόβσκι επηρεασμένος από το περιοδικό "Ερμής ο Λόγιος" εξέδωσε στη Βιέννη το περιοδικό "Mirozrenie" (1850).

Ο Ν. Ρίλσκι γνώριζε τις απόψεις του Αδ. Κοραή για το θέμα της γλώσσας και τα προβλήματα της εκπαίδευσης, απόψεις που ήταν συναφείς⁵⁴ με τις δικές του για το γλωσσικό ζήτημα και για τις μεθόδους διδασκαλίας. Στην επιχειρηματολογία του για τη γλώσσα ο Ν. Ρίλσκι έδινε ως παράδειγμα επιχειρήματα του Αδ. Κοραή.

Για τον Κ. Φώτεινοβ ο Αδ. Κοραής ήταν παράδειγμα ενός αγωνιστή εναντίον της αγραμματοσύνης και της απάθειας, που ήταν φαινόμενα του καιρού του.⁵⁵

Ο Γ. Ρακόβσκι παρακολουθούσε με ιδιαίτερη προσοχή την πνευματική ζωή των Ελλήνων και την εξέλιξη του γλωσσικού τους ζητήματος. Στην αλληλογραφία του διακρίνεται η γνώση των απόψεων του Κοραή για το θέμα της γλώσσας, αν και ήταν αντίθετος. Ως δείγμα εκτίμησης στο έργο των ελλήνων λογίων ο Γ. Ρακόβσκι προσπαθούσε να προμηθευτεί όσο το δυνατόν περισσότερα συγγράμματα.⁵⁶

⁵¹ Θετικά σχόλια για την φιλοπατρία του Κοραή έκανε σε μια επιστολή του ο Σελιμίνσκι προς τον Β. Απρίλοβ, βλ. *Biblioteka D-r Ivan Seliminski*, №3, Sofia 1905, 13.

⁵² Αναφερόταν στην ίδρυση της Σλαβοβουλγαρικής Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας από βούλγαρους μαθητές του Καίρη στην Άνδρο το 1836-1839.

⁵³ Iv. Šišmanov, "Konstantin G. Fotinov, negovijat život i negovata dejnost". (Κωνσταντίνος Φώτεινοβ, η ζωή και η δράση του). *Sb. NUNK*, Sofia 1894, 641.

⁵⁴ B. Penev, *Istorija na novata bālgarska literatura*. (Ιστορία της νεότερης βουλγαρικής λογοτεχνίας), t. 2, Sofia 1933, 97, 378-381, 726-722.

⁵⁵ N. Danova, Konstantin Georgiev Fotinov, 353.

⁵⁶ AR, t. I, s. 42, s.587, t. II, s.128, 163, 178, 317, 605. βλ. *Archiv na G. S. Rakovski* t. I-IV, *Pisma i rākopisi*, BAN, Sofia 1952 Στο εξής θα αναφέρουμε το αρχείο του Ρακόβσκι με τη συντομογραφία "A.R."

Επιρροές από τις ιδέες του Αδ. Κοραή διαπιστώνονται και στον Ιλ. Μακαριοπόλσκι. Ως σπουδαστής στην Άνδρο είχε γνωρίσει τα έργα του έλληνα διαφωτιστή και συμφωνούσε μαζί του στο θέμα της γλώσσας, επισημαίνοντας την ανάγκη μιας κοινής γλώσσας για όλους τους Βουλγάρους που θα ήταν κοντά στην ομιλημένη.

Οι απόψεις του Αδ. Κοραή για την εκκλησία και τον κλήρο επίσης επηρέασαν τους βουλγάρους διανοούμενους. Οι ιδέες του Αδ. Κοραή εξυπηρετούσαν τις απόψεις των Βουλγάρων που ήθελαν να δικαιολογηθούν για τη στάση τους απέναντι στον ελληνικό κλήρο και το Πατριαρχείο παρουσιάζοντας τους ιερείς ως αμαθείς και ως παράσιτα. Αναζητούσαν τρόπους απαγκίστρωσης από το Πατριαρχείο, έχοντας ως παράδειγμα τις προσδοκίες του Αδ. Κοραή για αποκοπή των Ελλήνων από το Πατριαρχείο και τη δημιουργία δική τους αυτοκέφαλης εκκλησίας.⁵⁷

Ο Γ. Ρακόβσκι, ο οποίος ήταν υπέρ των απόψεων του Αδ. Κοραή για την εκκλησία και τον ελληνικό κλήρο, δεν έπαψε να πολεμά τους έλληνες δεσπότες και το Πατριαρχείο, θεωρώντας τους αίτιους όχι μόνο της προσωπικής του δυστυχίας, αλλά και κύρια πηγή της οπισθοδρόμησης των Βουλγάρων.⁵⁸

Ο Π. Ρ. Σλαβέικοβ συμμεριζόταν τις απόψεις του Αδ. Κοραή και άσκησε κριτική στους κληρικούς κατηγορώντας τους για παρασιτισμό, αμάθεια και φανατισμό.⁵⁹

Ταυτόχρονα ξεχώριζαν μερικοί βούλγαροι διανοούμενοι, οι οποίοι δεν συμφωνούσαν με τις απόψεις του Αδ. Κοραή για τον ελληνικό κλήρο, όπως οι: Ρ. Πόποβιτς, Ν Ρίλσκι, Κ. Φώτεινοβ, Γ. Κράστεβιτς, Μ. Μπαλαμπάνοβ. Αυτοί αναζητούσαν συμβιβαστική λύση στο βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα, προτείνοντας μετριοπάθεια και σωφροσύνη. Κατέβαλαν πολλές προσπάθειες για να διατηρηθούν οι καλές σχέσεις με τους εκπροσώπους του Πατριαρχείου.⁶⁰ Όσον αφορά τη διαφοροποίηση των απόψεων στο εκκλησιαστικό ζήτημα δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι οι περισσότεροι βούλγαροι λόγιοι απέκτησαν ανώτατη μόρφωση σε ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Οι ιδέες του Αδ. Κοραή προσέλκυαν και ταυτόχρονα φόβιζαν με την αδιαλλαξία τους τους βουλγάρους διανοούμενους. Οι απόψεις του σε θέματα εκπαίδευσης και γλώσσας ταίριαζαν μ' αυτές των βουλγάρων διαφωτιστών, άλλες όμως, όπως η ανοιχτή σύγκρουση με το Πατριαρχείο, τους δίχασαν, με συνέπεια ελάχιστοι να είναι εκείνοι που συμφωνούσαν μαζί του.

⁵⁷ Αδ. Κοραής, Άπαντα, τ. Α1, τὰ πρωτότυπα έργα. Αναστήλωσε καί κρινε Γ. Βαλέτας. Αθήνα 1964, 53.

⁵⁸ AR, I, 38, 157, 197, 490.

⁵⁹ *Gajda* 1, №6, 24 Avg. 1863, 47.

⁶⁰ R. Radkova, *Neofit Rilski i novobălgarskata literatura* (Ο Νεόφυτος Ρίλσκι και η νέα βουλγαρική λογοτεχνία), Sofia 1975, 75, 77, 81, βλ.. Iv. Snegarov, *Prinos kăm biografijata*, 11, 123.

Η επιρροή του Αδ. Κοραή πολλές φορές γινόταν μέσω των πιο κοντινών μαθητών και ομοϊδεατών του, όπως των φίλων του Θ. Καΐρη και Θ. Φαρμακίδη. Από την αλληλογραφία των βουλγάρων διανοουμένων φαίνεται ότι ο Θ. Καΐρης έγινε γνωστός από τα εγχειρίδια μαθηματικών που έγραψε για το σχολείο.⁶¹ Οι βούλγαροι μαθητές του Θ. Καΐρη που σπούδασαν στην Άνδρο εμφανίζονται ως φιλερηνιστές διανοούμενοι και όχι υποστηρικτές του πολέμου. Γι' αυτούς ο δάσκαλός τους ήταν σπουδαίος φιλόσοφος και εξαιρετος ρήτορας, και τον θαύμαζαν για τον πατριωτισμό του. Ότι άκουσαν απ' αυτόν για το μεγαλείο του ελληνισμού και την λαμπρότητα της Ελλάδας προσπαθούσαν να το εφαρμόσουν στο δικό τους περιβάλλον, ώστε να γίνουν ένθερμοι οπαδοί της δικής τους πατρίδας και λαού: "*Η Ελληνική Σχολή μας έμαθε να φλογόμαστε από το ελληνικό (στοιχείο) και να εκτιμούμε και αγαπάμε το δικό μας.*"⁶²

Ο Ιβ. Ντομπρόβσκι εκτιμούσε τον Θ. Καΐρη για το φλογερό πατριωτισμό του και τη πίστη του στο ελληνικό έθνος και συμεριζόταν την άποψή του ότι ο αρχαίος πολιτισμός αποτέλεσε τη βάση του ευρωπαϊκού. Σύμφωνα με τον Ιβ. Ντομπρόβσκι, όλοι οι νέοι Βούλγαροι που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη το 1841 υποστήριζαν ότι: "*τον βουλγαρικό πατριωτισμό τον διδάχτηκαν στην Ελλάδα, και ιδιαίτερα εκείνοι οι οποίοι επέστρεψαν από την Άνδρο.*"⁶³

Ο μαθητής του Καΐρη Στ. Τσομάκοβ, όταν οι Βούλγαροι προσπαθούσαν να λύσουν το εκκλησιαστικό τους ζήτημα, συχνά σχολίαζε: "*Από σας (τους Έλληνες) μάθαμε να αγαπούμε την πατρίδα μας.*"⁶⁴

Για τους βουλγάρους σπουδαστές στην Άνδρο το θέμα της γλώσσας έγινε γνωστό από τη διδασκαλία του Θ. Καΐρη. Ταυτόχρονα είχαν στη διάθεσή τους την πλούσια βιβλιοθήκη της Σχολής, στην οποία με ευκολία μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τα συγγράμματα του Κ. Κοραή για το γλωσσικό ζήτημα, όπως το έργο «*Ηλιοδώρου ...*» που συνοδευόταν από εκτενή πρόλογο για τη γλώσσα.⁶⁵

Τα τρία χρόνια που πέρασαν κοντά στον Θ. Καΐρη αναμφισβήτητα επηρέασαν τους σπουδαστές του σε θέματα θρησκείας και εκκλησίας. Ο Θ. Καΐρης ως πιστός οπαδός του δασκάλου και φίλου του Αδ. Κοραή συνέβαλε στην παραπέρα διαμόρφωση των απόψεων των βουλγάρων εκπροσώπων Ιλαρίωνος Μακαριοπόλσκι, Στ. Τσομάκοβ και Ιβ. Ντομπρόβσκι που ασχολήθηκαν με το βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα.

⁶¹ Iv. Snegarov, *op.cit.*, 122.

⁶² Ο βούλγαρος δημοσιογράφος Σ. Μπόμπτσεβ (1853-1940) συχνά αναφερόταν στις αναμνήσεις των βουλγάρων μαθητών του Καΐρη. βλ. S. S. Bobčev, *Pregled na bǎlgarskij pečat (1844-1894)*. (Ανασκόπηση του βουλγαρικού τύπου), Plovdiv 1894, 25.

⁶³ Iv. Šišmanov, "Ivan Dobrovski. « Po lični spomeni i sǎobštenija»" (Ιβάν Ντομπρόβσκι- Οι προσωπικές του αναμνήσεις και πληροφορίες). *Bǎlgarski pregled*, Κν. 7-8, 1896, 320.

⁶⁴ C. Kristanov, S. Maslev, I. Penakov, *D-r Ivan Seliminski kato učitel, lekar i obštstvenik* (Ο Δρ. Ιβάν Σελιμίνσκι ως καθηγητής, γιατρός και δημοσιολόγος), Sofia 1962, 134.

⁶⁵ *Ηλιοδώρου Αίθιοπικῶν. βιβλία δέκα ἅ χάριν τῶν Ἑλλήνων ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεως ὁ Α. Κοραῆς. 2 τόμους, ἐν Παρισίῳ 1804.*

Οι βούλγαροι λόγιοι γνώριζαν τα έργα του Θ. Φαρμακίδη, συνεργάτη του Αδ. Κοραή και παραδειγματίστηκαν από αυτόν. Ο Θ. Φαρμακίδης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ίδρυση της ελληνικής αυτοκέφαλης εκκλησίας το 1833 στο ελεύθερο ελληνικό κράτος. Διδάχτηκαν από τον Θ. Φαρμακίδη, ο οποίος συμμετείχε στην επιτροπή για τη σύνταξη σχεδίου εκκλησιαστικού οργανισμού. Σ' αυτήν την επιτροπή πρότεινε την ανακήρυξη της εκκλησίας της Ελλάδας ως αυτοκέφαλης και η άποψή του αυτή περιλήφθηκε στο καταστατικό στις 23 Ιουλίου 1833. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε ο Θ. Φαρμακίδης εναντίον του Πατριαρχείου ήταν γνωστά στους βουλγάρους διανοουμένους, οι οποίοι μετέφραζαν κείμενα δικά του και στη συνέχεια εξέδιδαν έργα στηριγμένα στα επιχειρήματα του Θ. Φαρμακίδη.⁶⁶ Οι βούλγαροι διανοούμενοι, όταν έπρεπε να συντάξουν το καταστατικό της αυτοκέφαλης βουλγαρικής εκκλησίας, χρησιμοποίησαν το όνομα και το κύρος του Θ. Φαρμακίδη προκειμένου να στηρίξουν τις απόψεις τους για την οργάνωση και τη διοίκηση της βουλγαρικής εκκλησίας.⁶⁷

Η ελληνική γραμματεία παρουσιαζόταν στις βιβλιοθήκες της Βουλγαρίας με πολλούς τίτλους. Αυτό δείχνει αναμφισβήτητα το ενδιαφέρον των βουλγάρων λογίων και την εκτίμησή τους προς την ελληνική λογοτεχνία, αλλά και την ανάγκη της επαφής με τον ελληνικό πολιτισμό. Ο βούλγαρος επιστήμονας Μάνιο Στοϊάνοβ⁶⁸ έκανε καταγραφή των παλαιών ελληνικών βιβλίων στις βιβλιοθήκες της Βουλγαρίας και κατέγραψε γύρω στα 3000 αντίτυπα στην ελληνική γλώσσα με 2500 τίτλους. Όμως αυτή η καταγραφή δεν ήταν πλήρης, γιατί ο Στοϊάνοβ δεν είχε τη δυνατότητα να συμπεριλάβει τα βιβλία από τις ιδιωτικές βιβλιοθήκες των βουλγάρων διανοουμένων, όπως του Ν. Ρίλσκι, Ιβ. Μπογκόροβ, Ιβ. Σελιμίνσκι, Εμ. Βασκίντοβιτς, Ν. Μπόσβελι, Β. Απρίλοβ, Μ. Μπαλαμπάνοβ, Ν. Παλαούζοβ και Λ. Καραβέλοβ. Δυστυχώς σήμερα διαθέτουμε μόνο αποσπασματικές πληροφορίες για τις βιβλιοθήκες των βουλγάρων διανοουμένων, οι οποίες δεν μας δίνουν την πραγματική εικόνα της επαφής των Βουλγάρων με τα ελληνικά γράμματα.

Το αποτέλεσμα της άμεσης επαφής των βουλγάρων λογίων με τον ελληνισμό έγιναν εμφανή μέσα από την ίδρυση βουλγαρικών σχολείων και τη συγγραφή σχολικών βιβλίων.

Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα πρώτη θέση στην μόρφωση των Βουλγάρων είχαν τα θρησκευτικά κείμενα, το Ψαλτήρι και η Οκτώηχος. Οι αλλαγές γίνονταν με αργούς ρυθμούς και δεν μπορούσαν να ικανοποιήσουν τις πνευματικές ανησυχίες των εύπορων Βουλγάρων, οι οποίοι στις εμπορικές τους συναλλαγές διαπίστωναν την πρόοδο σ' όλους τους τομείς στην Ευρώπη και στην Ελλάδα.

⁶⁶ *Dunavski lebed*, №15, (20 Dek. 1860) και *Bălgarski knjižici*, №8, 1860, και №9, 1860.

⁶⁷ Iv. Šišmanov, *Izbrani sâčinenija*, 51.

⁶⁸ M. Stojanov, *Stari grâcki knigi v Bălgarija* (Παλιά ελληνικά βιβλία στη Βουλγαρία), Sofia 1979.

Όταν οι Βούλγαροι συνειδητοποίησαν ότι η ελληνική εκπαίδευση έγινε εμπόδιο στην αφύπνιση του βουλγαρικού λαού αποφάσισαν να ιδρύσουν ελληνοβουλγαρικά σχολεία στις πόλεις Σιστόβιο, Κότελ, Κάρλοβο και Σλίβεν, στα οποία τη διοίκηση ασκούσαν οι τοπικοί άρχοντες.

Ο Πέταρ Μπερόν στο σχολικό του βιβλίο "Αλφαβητάρι των ψαριών" πρόβαλε και πρότεινε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο που στηριζόταν σε προοδευτικές παιδαγωγικές ιδέες, που εφάρμοζε τη διδασκαλία στη μητρική γλώσσα του μαθητή και που σεβόταν το μαθητή ως προσωπικότητα. Οι ιδέες του Π. Μπερόν εφαρμόστηκαν στην πόλη Γκάμπροβο, στο πρώτο βουλγαρικό σχολείο που ίδρυσε το 1835 ο Βασίλ Απρίλοβ και διηύθυνε ο Νεόφυτος Ρίλσκι.

Μέσα σε μια δεκαετία από το 1835 ιδρύθηκαν πολλά βουλγαρικά σχολεία σε 53 πόλεις, οι οποίες αναπτύχθηκαν ως αξιόλογα εμπορικά και βιοτεχνικά κέντρα, όπως το Σιστόβιο, η Κοπρίβστιτσα, η Φιλιπούπολη, το Καζανλάκ, το Κάρλοβο, το Καλόφερ, το Τύρνοβο, το Κότελ, το Ρούσε κ.α.

Η ίδρυση αλληλοδιδασκτικών σχολείων ήταν το πρώτο βήμα προόδου της αργοπορημένης πολιτιστικής χειραφέτησης των Βουλγάρων. Από το 1840 άρχισαν να επιστρέφουν οι πρώτοι απόφοιτοι ξένων Σχολών και Πανεπιστημίων, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν στη διοίκηση πολλών βουλγαρικών σχολείων, όπου διδάσκονταν η βουλγαρική, η τουρκική και άλλες ξένες γλώσσες, απαραίτητες για το εμπόριο. Επίσης διδάσκονταν οι φυσικές επιστήμες, αριθμητική και άλγεβρα, ιστορία και γεωγραφία, κατήχηση κ.α. Τα σχολεία αυτά δε διέφεραν από τα ελληνικά.

Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο η εκπαίδευση των Βουλγάρων πήρε εξαιρετική έκταση εξαιτίας των εύπορων αστών, οι οποίοι ανέλαβαν τη διοίκηση του τόπου τους. Το 1876 υπήρχαν γύρω στα 1500 βουλγαρικά αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Στις δεκαετίες 1850-1870 λειτούργησαν 50 σχολεία μέσης εκπαίδευσης αρρένων και 20 θηλέων.

Μέχρι την απελευθέρωση των Βουλγάρων ιδρύθηκαν τρία βουλγαρικά Γυμνάσια: στο Βελιγράδι (1859), στη Φιλιπούπολη (1868) και στο Γκάμπροβο (1872-1873).

Για τις ανάγκες της εκπαίδευσης μετά το "Αλφαβητάρι των ψαριών" του Πέταρ Μπερόν γράφτηκαν πολλά σχολικά βιβλία και βοηθήματα από τον Ν. Ρίλσκι, Β. Απρίλοβ, Ν. Μπόσβελι, Ε. Βασκίντοβιτς, Ρ. Πόποβιτς, Ιβ. Μπογκόροβ, Κ. Φώτεινοβ κ.α.

Επίσης ο Ν. Ρίλσκι και ο Εμμ. Βασκίντοβιτς, όταν αποφάσισαν να συντάξουν το σχολικό βιβλίο "Σλαβοβουλγαρικός οδηγός παιδών" είχαν σαν οδηγό τα ελληνικά σχολικά βιβλία από γνωστούς στους Βουλγάρους έλληνες παιδαγωγούς, όπως τους Δ. Δάρβαρη, Κ. Κούμα, Κ. Βαρδαλάχο.⁶⁹ Στο πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο "Σύντομη πολιτική περιγραφή της γης" αναφέρονταν στις ομοιότητες του βιβλίου αυτού με τη "Γεωγραφία" που εκδόθηκε το 1791 από

⁶⁹ Iv. Šišmanov, "Novi studii iz oblastta na bălgarskoto vāzraždane" (Νέα μελέτη στον τομέα της Βουλγαρικής Αναγέννησης.) *Sbornik BAN*, XXI, 1926, 490.

τους Γρ. Κωνσταντά και Δ. Φιλίππιδη. Αυτό ήταν απόδειξη της εκτίμησης προς τους έλληνες διαφωτιστές.

Το 1835 ο Ν. Μπόσβελι εξέδωσε το βιβλίο "Σύντομη εκκλησιαστική ιστορία", όπου ο ίδιος ο συγγραφέας ανέφερε ότι επρόκειτο για μετάφραση από την ελληνική γλώσσα.⁷⁰

Το 1837 ο Εμμ. Βασκίντοβιτς εξέδωσε το βιβλίο "Χριστιανική διδαχή και σύνοψη της ιερής κατήχησης", κατά το έργο του Αδ. Κοραή "Σύνονις τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ τῆς κατηχήσεως ἐν Λειψίᾳ 1782 (ἀνετυπώθη ἐν Βενετίᾳ 1834)".

Κατά τον 19^ο έντονος υπήρχε ο προβληματισμός των βουλγάρων διανοουμένων και για το γλωσσικό ζήτημα.⁷¹ Οι συζητήσεις τους ενισχύθηκαν περισσότερο με το παράδειγμα των Ελλήνων, οι οποίοι αντιμετώπιζαν παρόμοιο πρόβλημα ανάμεσα στην αρχαία και νέα ελληνική γλώσσα.⁷² Διαμορφώθηκαν τρεις Σχολές, οι οποίες εξέφραζαν διαφορετικές, και σε πολλές περιπτώσεις αντιφατικές απόψεις για τη λόγια βουλγαρική γλώσσα.

Η πρώτη, η "Παλαιοβουλγαρική" (ή Σλαβοεκκλησιαστική) Σχολή⁷³ (επιδίωκε τη χρήση της γλώσσας των εκκλησιαστικών κειμένων ως βάση της βουλγαρικής λόγιας γλώσσας). Ως υποστηρικτές αυτής της Σχολής διακρίθηκαν γνωστοί δάσκαλοι και λόγιοι, όπως οι: Χρ. Πάβλοβιτς, Κ. Φώτεινοβ, Κ. Ογκνιάνοβιτς, Γ. Ρακόβσκι. Σύμφωνα μ' αυτούς ο βουλγαρικός λαός δεν θα έπρεπε να χάνει χρόνο και ενέργεια στην αναζήτηση νέας γλώσσας, αλλά θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα των εκκλησιαστικών βιβλίων⁷⁴ που ήταν η γλώσσα του Κυρίλλου και Μεθοδίου. Ως παράδειγμα οι βούλγαροι διανοούμενοι είχαν τους έλληνες αρχαϊστές Ν. Δούκα, Π. Κοδρικά, Κ. Οικονόμου, Ρ. Ι. Νερουλό και Αθ. Πάριο.

Η δεύτερη, η Νεοβουλγαρική Σχολή υποστήριζε εξολοκλήρου τη χρήση της ζωντανής γλώσσας του λαού απαλλαγμένης από αρχαϊκά στοιχεία. Σ'

⁷⁰ N. Bozveli, *Kratkaja svjaštennaja istorija i svjaštennaj katichizām*. (Σύντομη ιερή ιστορία και ιερή κατήχηση), Belgrad 1835.

⁷¹ *Istorija na novobalgarskija knižoven ezik* (Ιστορία της νεοβουλγαρικής λόγιας γλώσσας), BAN, Sofia 1989, 89.

⁷² Οι βούλγαροι επιστήμονες Μπ. Πένεβ και Γ. Κερεμισίεβ θεωρούσαν ότι οι Σχολές αυτές προέκυψαν ως αποτέλεσμα της ελληνικής επιρροής. βλ. B. Penev, *Istorija na balgarskata literatura (Ιστορία της βουλγαρικής λογοτεχνίας)*, τ. 3, Sofia 1933, 129, βλ. G. Keremidčiev, *Borba za knižoven ezik i pravopis* (Αγώνας για λόγια γλώσσα και ορθογραφία), Sofia 1943, 148.

⁷³ Αγνοώντας την παλαιοβουλγαρική γλώσσα οι υποστηρικτές αυτής της Σχολής την συγχέουν με τα εκκλησιαστικά κείμενα που ήταν πλατιά διαδεδομένα στη Βουλγαρία.

⁷⁴ Ο Φώτεινοβ έγραψε: "Εμείς αδέρφια, ως γνήσια βουλγαρικά τέκνα έχουμε χρέος να διατηρήσουμε αυτή την εκκλησιαστική διάλεκτο πάνω από όλα, περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο σλαβικό λαό. Για μας το ζήτημα είναι από τη φύση του πατριωτικό." βλ. G. Keremidčiev, *op.cit.*, 148

αυτήν ανήκαν οι: Π. Μπερόν, Β. Απρίλοβ, Ν. Γκέροβ, Ιβ. Μπογκόροβ.⁷⁵ Πίστευαν ότι ο βουλγαρικός λαός θα μορφωθεί γρηγορότερα και θα φτάσει στο επίπεδο των προοδευμένων λαών, αν χρησιμοποιήσει στην εκπαίδευσή του τη ζωντανή, ομιλούμενη γλώσσα. Το "Αλφαβητάρι των ψαριών" του Π. Μπερόν ήταν η πρώτη προσπάθεια εφαρμογής της ζωντανής βουλγαρικής γλώσσας στα σχολεία. Η ζωντανή γλώσσα του λαού καθιερώθηκε μέσα από το συγγραφικό έργο του Π. Ρ. Σλαβεϊκόβ, Λ.Καραβέλοβ και Χρ. Μπότεβ.

Η τρίτη, η Σλαβοβουλγαρική Σχολή ήταν πιο μετριοπαθής. Προέκυψε ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού των δύο άλλων Σχολών, ακολουθώντας τη διδασκαλία του Κοραή. Ο κύριος εκπρόσωπός της ήταν ο Ν. Ρίλσκι, ο οποίος θεωρούσε ότι η λόγια γλώσσα έπρεπε να βασίζεται στη ζωντανή γλώσσα και να είναι κοινή για όλο το βουλγαρικό λαό. Μαζί με τους οπαδούς του Ν. Μπόσβελι και Ρ. Πόποβιτς πρότειναν να καταργηθούν όλες οι διαφορές των διαλέκτων και να διατηρηθούν μόνο τα κοινά λεξιλογικά, φωνητικά και γραμματικά χαρακτηριστικά της ομιλούμενης για όλες τις βουλγαρικές διαλέκτους. Στις περιπτώσεις που δεν θα μπορούσαν να συμφωνήσουν θα αναζητούσαν τη λύση στην παλαιοβουλγαρική γλώσσα. Η ιδέα του Ν. Ρίλσκι ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί, αλλά ήταν σημαντικό ότι έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην ομιλούμενη βουλγαρική γλώσσα.

Η κοινή βουλγαρική λόγια γλώσσα πέρασε από πολλές δυσκολίες και αμφισβητήσεις μέχρι να γίνει και να χρησιμοποιηθεί ως γλώσσα της λογοτεχνίας, του τύπου και της εκπαίδευσης. Οι διαμάχες για την ορθογραφία της βουλγαρικής λόγιας γλώσσας συνεχίστηκαν και μετά την απελευθέρωση των Βουλγάρων από τον τουρκικό ζυγό (1878).

Από το 1856 στις μεγαλύτερες πόλεις (της Βουλγαρίας) δημιουργήθηκαν τα πρώτα πολιτιστικά κέντρα, τα οποία μέχρι την απελευθέρωση των Βουλγάρων έφτασαν τον αριθμό των 131. Σ' αυτά λειτουργούσαν βιβλιοθήκες και αναγνωστήρια για τους νέους, όπως και σχολεία για μαθητές που εργαζόνταν όλη την εβδομάδα και δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα εκτός από τις Κυριακές.⁷⁶

Από το 1840 εμφανίστηκε και ο βουλγαρικός περιοδικός τύπος.⁷⁷ Ο Κ. Φώτεινοβ ήταν ο πρώτος που εξέδωσε στη Σμύρνη το περιοδικό "Liuboslovie". Η πρώτη εφημερίδα εκδόθηκε με το όνομα "Bălgarski orel" (Βουλγαρικός αετός) σε τρία φύλλα με εκδότη τον Ιβ. Μπογκόροβ στη Λειψία το 1846. Επίσης

⁷⁵ Το δικαίωμα του λαού να γράφει όπως μιλάει υποστήριξε ο Ιβ. Μπογκόροβ στην πρώτη γραμματική του "*Părnička bălgarska gramatika*", Bukurest 1844.

⁷⁶ S. Čilingirov, *Bălgarskite čitališta predi Osvoboždenieto. Prinos kām istorijata na Bălgarskoto vāzraždane* (Τα βουλγαρικά πολιτιστικά κέντρα πριν την Απελευθέρωση. Συμβολή στην ιστορία της Βουλγαρικής Αναγέννησης), Sofia 1930, 684.

⁷⁷ G. Boršukov, *Istorija na bălgarskata žurnalistika. 1844-1877, 1878-1885* (Ιστορία της βουλγαρικής δημοσιογραφίας), Sofia 1965, βλ. V. Pundev, *Periodičeski pečat predi Osvoboždenieto* (Ο περιοδικός τύπος πριν την Απελευθέρωση), t. 1, 2, Sofia 1927.

εκδόθηκε από τον Ιβ. Μπογκόροβ και Αλ. Έξαρχ η εφημερίδα "Carigradski vestnik" (Εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης) στην Κωνσταντινούπολη (1848-1862) και το περιοδικό "Mirozrenie" από τον Ιβ. Ντομπρόβσκι στη Βιέννη το 1850.

Κατά τις δεκαετίες 1850-1870 ιστορικές έρευνες πραγματοποίησαν οι βούλγαροι διανοούμενοι και δημοσιολόγοι Γ. Ρακόβσκι, Π.Ρ. Σλαβέικοβ, Γ. Κράστεβιτς, Δ. Βοϊνίκοβ, Λ. Καραβέλοβ, Χρ. Μπότεβ, Σπ. Παλαούζοβ, Μ. Ντρίνοβ κ.α.

Τα ενδιαφέροντά τους στρέφονταν στην ιστορία των Βουλγάρων, στον ρόλο τους κατά το Μεσαίωνα και ιδιαίτερα στην ιστορία των Πρωτοβουλγάρων και Σλάβων, καθώς και στο έργο του Κυρίλλου και Μεθοδίου. Επίσης αντικείμενο μελέτης έγινε και η κατάκτηση των Βουλγάρων από τους Οθωμανούς, όπως και η εμφάνιση των χαιντούκων, οι εξεγέρσεις κατά τον 15^ο - 18^ο αιώνα, τα προβλήματα της εκκλησίας και οι αγώνες για αυτοκέφαλη βουλγαρική εκκλησία Στη δεκαετία του 1870 διακρίθηκε ο Μ. Ντρίνοβ, ο οποίος έγραψε μια σειρά από έρευνες για την προέλευση των Πρωτοβουλγάρων, την εγκατάστασή τους στα Βαλκάνια, τις σχέσεις τους με το Βυζάντιο και το βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα.⁷⁸

Οι Βούλγαροι στα φημισμένα ευρωπαϊκά και ελληνικά σχολεία δεν διδάχτηκαν μόνο τις σύγχρονες ιδέες του Γαλλικού Διαφωτισμού ούτε μελέτησαν μόνο την ελληνική γλώσσα, την αρχαία ελληνική ιστορία, λογοτεχνία και πολιτισμό, αλλά μαθαίνοντας από τους Έλληνες και Ευρωπαίους διαμόρφωσαν τη δική τους εθνική συνείδηση.

Οι βασικότεροι εκπρόσωποι της βουλγαρικής διανόησης στα μέσα του 19^{ου} αιώνα υπήρξαν εξέχουσες προσωπικότητες που συνέβαλαν ο καθένας τους με τις ικανότητες και τις προσδοκίες του στην αφύπνιση του βουλγαρικού λαού.

Ο Ρακόβσκι έγινε θρύλος και σύμβολο ελευθερίας. Με το θυελλώδη και ασυμβίβαστο χαρακτήρα του διακρίθηκε ως αγωνιστής όχι μόνο για την απελευθέρωση των Βουλγάρων, αλλά και για τη συνεργασία όλων των Βαλκανικών λαών σ' ένα κοινό αγώνα κατά των Οθωμανών.

Ο Παρλίτσεβ με τα έργα που έγραψε στην ελληνική γλώσσα τιμήθηκε με το ανώτερο ποιητικό βραβείο της Αθήνας για το έπος "Ο Αρματολός" και αφοσιώθηκε στην αφύπνιση των συμπατριωτών του με το εκπαιδευτικό του έργο.

Ο Μπαλαμπάνοβ ως οπαδός του ρεύματος των "Prosvetiteli" που το αποτελούσαν οι λεγόμενοι "προοδευτικοί", αντίθετος στις επαναστατικές μεθόδους, έδινε έμφαση στη μόρφωση των Βουλγάρων. Με τη διδασκαλία του στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας συνέβαλε στη διάδοση της ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και σοφίας.

⁷⁸ Iv. Dujčev, "Bibliografija na trudovete na Marin Drinov" (Η βιβλιογραφία των συγγραμμάτων του Μαρίν Ντρίνοβ). *Izsledvanija v čest na M. S. Drinov*, BAN, Sofia 1960, 225-231.

Ο Κράστεβιτς ως ανώτερος αξιωματούχος στην Κωνσταντινούπολη, ως τοποτηρητής στη Σάμο και ως Γραμματέας και Υπουργός Εσωτερικών της Ανατολικής Ρωμυλίας, αλλά και ως Γενικός Διοικητής της Ανατολικής Ρωμυλίας θεωρούσε ότι μέσα από τη λύση των ελληνικών προβλημάτων θα μπορούσαν να βρουν λύσεις και οι Βούλγαροι στα δικά τους προβλήματα.

* * *

Η παλιγγενεσία των Βουλγάρων επιτεύχθηκε νωρίτερα εξαιτίας της μεσολάβησης της ελληνικής γραμματείας και εκπαίδευσης. Η συστηματική εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας τους έδωσε τη δυνατότητα πρόσβασης στην ελληνική γραμματεία, μέσω της οποίας γνώρισαν τα επιστημονικά επιτεύγματα της εποχής και αφομοίωσαν τα πρωτότυπα αρχαία, νέα και μεταφρασμένα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά κείμενα, ώστε να αντλήσουν απ' αυτά υλικό για να διαμορφώσουν τις αντιλήψεις τους πάνω σε ζωτικά ζητήματα της εποχής τους.

Η νύχτα σφραγίδες βάζει στα άνθη...

ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΣΛΑΒΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ

ΠΟΛΩΝΙΑ

Wisława Szymborska
Kazimiera Hłakowiczówna
Czesław Miłosz

Kot w pustym mieszkaniu
Kiedy przebije się źródło...
Wyprawa do lasu

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Πейо Яворов

Две хубави очи

Никола Ванцаров

Димчо Дебелянов

Прощално

***

ΣΕΡΒΙΑ

Васко Попа
Миодраг Павловић
Десанка Максимовић

Охола Грешка
Јутро у Филипима
Опомена

ΡΩΣΙΑ

Осип Манделъштам
Александр Блок
Анна Ахматова
Сергей Есенин

***

Κορшун

***

***

Απόσπασμα από έργο της
Dobrina Rainova

Wisława Szymborska (1923)
(Nobel, 1996)

Kot w pustym mieszkaniu

Umrzeć – tego nie robi się kotu.
Bo co ma począć kot
w pustym mieszkaniu.
Wdrapywać się na ściany.
Ocierać między meblami.
Nic niby tu nie zmienione,
a jednak pozamieniane.
Niby nie przesunięte,
a jednak porozsuwane.
I wieczorami lampa już nie świeci.
Słychać kroki na schodach,
ale to nie te.
Ręka, co kładzie rybę na talerzyk,
także nie ta, co kładła.
Coś się tu nie zaczyna
O swojej zwykłej porze.
Coś się tu nie odbywa
jak powinno.
Ktoś tutaj był i był,
a potem nagle zniknął
i uporczywie go nie ma.
Do wszystkich szaf się zajrzało.
Przez półki przebiegło.
Wcisnęło się pod dywan i sprawdziło.
Nawet złamało zakaz
i rozrzuciło papiery.
Co więcej jest do zrobienia.
Spać i czekać.
Niech no on tylko wróci,
niech no się pokaże.
Już on się dowie,
Że tak z kotem nie można.
Będzie się szło w jego stronę
jakby się wcale nie chciało,
pomalutku,
na bardzo obrazonych łapach.
I żadnych skoków pisków na początek.
Βισλάβα Σιμπόρσκα (1923)
(Νόμπελ λογοτεχνίας, 1996)

Η γάτα σε άδειο διαμέρισμα

Να πεθάνει – αυτό δεν το προτείνουμε
στη γάτα.
Μα τι μπορεί να κάνει η γάτα
στο άδειο διαμέρισμα.
Να σκαρφαλώνει στους τοίχους.
Να τριβεται ανάμεσα στα έπιπλα.
Τάχα τίποτα δεν άλλαξε εδώ
και όμως όλα μετάλλαξαν.
Τάχα δεν μετακινήθηκαν,
και όμως μετατοπίστηκαν.
Και το βράδυ η λάμπα δεν φέγγει πια.
Ακούγονται βήματα στις σκάλες,
δεν είναι όμως αυτά.
Το χέρι που βάζει το ψάρι στο πιάτο,
επίσης δεν είναι αυτό που το έβαλε.
Κάτι εδώ δεν αρχίζει
στη συνηθισμένη του ώρα.
Κάτι εδώ δεν γίνεται
όπως έπρεπε.
Κάποιοι εδώ ήταν και ήταν,
και μετά εξαφανίστηκε
και τώρα επίμονα δεν υπάρχει.
Όλες οι ντουλάπες ανασκαλίστηκαν.
Τα ράφια μονομιάζ.
Ακόμη και κάτω απ' το χαλί.
Και παραβλέφθηκε η εντολή
και σκορπίστηκαν τα χαρτιά.
Τι πióτερο έπρεπε να γίνει.
Ύπνος και προσμονή.
Μόνο ας γυρίσει αυτός,
ας φανεί λοιπόν.
Ήδη θα το μάθει
πως με τη γάτα έτσι δεν πρέπει.
Θα πηγαινεί προς το μέρος του
σαν να μην ήθελε καθόλου,
σιγανά,
στα πολύ παρεξηγημένα ποδαράκια.
Και καθόλου λικνίσματα και
νιαουρίσματα στην αρχή.

Μετάφραση: Νίκος Χατζηνικολάου

**Kazimiera Illakowiczówna (1892 –
1983)**

Kiedy przebije się źródło...

Kiedy przebije się źródło,
napiją się wszyscy.
Gdy znaleźć będzie trudno,
ktoś nieć pochwyti.
Nieć może będzie z kropel,
może ze lśnień,
może widziana w mroku,
może nie.
Szukający może schyli się z trudem,
może stanie i krzyknie...
Ale gdy znajdzie źródło,
napiją się wszyscy.

**Καζιμέρα Ιλλακοβιτσούβνα (1892 –
1983)**

Όταν αναβλύσει η πηγή...

Όταν αναβλύσει η πηγή,
θα πιουν όλοι.
Όταν θα΄ ναι δύσκολο να βρεθεί,
κάποιος κλωστή θα πιάσει.
Η κλωστή ίσως από σταγόνες θα΄ ναι,
ίσως από λάμψεις,
ίσως ορατή στο σκοτάδι,
ίσως όχι.
Όποιος γυρεύει ίσως σκύψει με κόπο,
ίσως σταθεί και φωνάζει...
Αλλά όταν βρει την πηγή,
θα πιουν όλοι.

Μετάφραση: Irena Szelażewicz –
Ellenikos

Czesław Miłosz (1911 – 2004)

(Nobel,1980)

Wyprawa do lasu

Drzewa ogromne, że nie widać szczytu,
Słońce zachodzące różowo się pali
Na każdym drzewie jakby na
    świeczniku,
A ludzie idą ścieżką, tacy mali.

Zadrzjmy głowy, weźmy się za ręce,
Żeby nie zgubić się w trawach jak w
    borze.

Noc już na kwiaty nakłada pieczęcie
I z góry spływa kolor po kolorze.

A tam nad nami uczta. Dzbany złota,
Czerwone wina w osinowej miedzi.
I wiezie dary powietrzna karoca
Dla niewidzialnych królów czy
    niedźwiedzi.

Τσέσλαβ Μίλος (1911 -2004)

(Νόμπελ λογοτεχνίας,1980)

Έξοδος στο δάσος

Δέντρα τεράστια ώστε η κορυφή δεν
    φαίνεται,
Ο ήλιος που δύει ροδοκοκκινίζει
Σε κάθε δέντρο σαν στο κηροπήγιο,
Ενώ οι άνθρωποι μονοπάτι ακολουθούν,
    τόσο μικροί.

Ας σηκώσουμε τα κεφάλια, ας πιάσουμε
    τα χέρια,
Μη χαθούμε στα χόρτα όπως στο δάσος.
Ήδη η νύχτα σφραγίδες βάζει στα άνθη
Και από πάνω στάζει χρώμα και πάλι
    χρώμα.

Και εκεί ψηλά ένα δείπνο. Κανάτες
    χρυσάφι,
Κόκκινα κρασιά στο χαλκό των λεύκων.
Και φέρνει δώρα η αέρινη άμαξα
Για αόρατους βασιλείς και αρκούδες.

Μετάφραση: Irena Szelaǵiewicz -
Ellenikos

Πейо Яворов (1878-1913)**Две хубави очи**

Две хубави очи. Душата на дете
 в две хубави очи – музика, лъчи.
 Не искат и не обещават те.....
 Душата ми се моли дете,
     дете,
     душата ми се моли!
     Страсти и nevoли
 ще хвърлят утре върху тях
 булото на срам и грях.
 Булото на срам и грях –
 не ще го хвърлят върху тях
 страсти и nevoли.
 Душата ми се моли,
     дете,
     душата ми се моли.....
 Не искат и не обещават те! –
 Две хубави очи. Музика, лъчи
 в две хубави очи. Душата на дете.

Πέγιο Γιάβοροβ (1878-1913)**Δύο όμορφα μάτια**

Δύο όμορφα μάτια. Η ψυχή ενός παιδιού
 σε δύο όμορφα μάτια – φως και μουσική.
 Δεν ζητάνε και δεν υπόσχονται.....
 Η ψυχή μου σε παρακαλεί,
     παιδί,
     η ψυχή μου σε παρακαλεί!
     Τα πάθη και οι καημοί
 αύριο θα ρίξουν από πάνω
 το πέπλο της ντροπής, της αμαρτίας.
 Το πέπλο της ντροπής, της αμαρτίας
 δεν θα το ρίξουν από πάνω
 τα πάθη και οι καημοί.
 Η ψυχή μου σε παρακαλεί,
     παιδί,
     η ψυχή μου σε παρακαλεί!
 Δεν ζητάνε και δεν υπόσχονται.....
 Δύο όμορφα μάτια. Φως και μουσική
 σε δύο όμορφα μάτια – η ψυχή ενός
     παιδιού.

Μετάφραση: Στέφανος Στέφος

Никола Вапцаров (1909-1942)

Прощално

На жена ми

Понякога ще идвам във съня ти
като незнаен и далечен гост.
Не ме оставяй ти отвън на прага!
Вратите не залоствай!

Ще вляза тихо, кротко ще приседна.
Очи ще вперя в мрака – да те видя.
Когато се наситя да те гледам,
ще те целуна и .....ще си отида.

23 юли, 14:00 ч.

Νικόλα Βαπτσάροβ (1909-1942)

Αποχαιρετιστήριο

Στη γυναίκα μου

Ενίοτε θα βλέπω στ' όνειρό μου
εσένα - σαν κάποιον άγνωστο και
μακρινό.

Μη με αφήνεις έξω στο κατώφλι!
Τις πόρτες, μη τις κλείνεις για να μπω!

Θα μπω αθόρυβα, για λίγο να καθίσω,
τα μάτια θ' ατενίσω στο σκοτάδι να σε
δω.

Όταν χορτάσω τη μορφή σου να
κοιτάζω,
θα σε φιλήσω και θα απομακρυνθώ.

23 Ιουλίου, ώρα 14:00

Μετάφραση: Μάγια Γιακαμπάζοβα

Димчо Дебелянов (1887-1916)

***

Помниш ли, помниш ли тихия двор,
тихия двор с белоцветните вишни?
Ах, не проблясвайте в моя затвор,
жалби далечни и спомени лишни.
Аз съм заключеник в мрачен затвор,
жалби далечни и спомени лишни,
моята стража е моят позор,
моята казън са дните предишни.

Помниш ли, помниш ли тихия двор
шепот и смях в белоцветните вишни?
Ах, не пробуждайте светлия хор,
хорът на ангели в дните предишни.
Аз съм заключеник в мрачен затвор,
жалби далечни и спомени лишни.
сън е бил, сън е бил тихият двор
сън са били белоцветните вишни!

Ντίμτσο Ντεμπελγιάνοβ (1887-1916)

***

Θυμάσαι, θυμάσαι την ήσυχη αυλή,
την ήσυχη αυλή με ανθισμένες κερασιές;
Στην ειρκτή μου μην έρχεστε σαν
αστραπές
παλιές αναμνήσεις και λύπες μακρινές!
Είμαι κλεισμένος στην σκοτεινή ειρκτή,
παλιές αναμνήσεις και λύπες μακρινές,
φρουρά μου είναι η δική μου η ντροπή,
το παρελθόν μου είναι που με τιμωρεί.

Θυμάσαι, θυμάσαι την ήσυχη αυλή,
με ψίθυρους και γέλιο στις άσπρες
κερασιές;
Μη μου ξυπνάτε τη χορωδία τη φωτεινή
με τους αγγέλους! Τότε ήμουνα παιδί.
Είμαι κλεισμένος στη σκοτεινή ειρκτή,
παλιές αναμνήσεις και λύπες μακρινές,
όνειρο ήταν, όνειρο ήταν η ήσυχη αυλή,
όνειρο ήταν οι ανθισμένες κερασιές!

Μετάφραση: Στεφανία Φιλίποβα-
Μερτζιμέκη

Васко Попа (1922-1991)

ΟΧΟΛΑ ΓΡΕШКА

Била једном једна грешка
Тако смешна тако мала
Да је нико не би ни приметио

Сама себе није хтела
Ни да гледа ни да чује

Шта све нје измислила
Не би ли доказала
Да уствари не постоји

Измислила је простор
Доказе своје у њега да смести
И време да јој *доказе* чува
И свет да јој *доказе* види

Све што је измислила
Није било ни тако смешно
Ни тако мало
Али је наравно било погрешно

Је ли могло бити друдачије

Βάσκο Πόπα Ποπα (1922-1991)

ΤΟ ΥΠΕΡΦΙΑΛΟ ΛΑΘΟΣ

Ήταν κάποτε ένα λάθος
Τόσο αστείο τόσο μικρό
Που είδηση δε θα το έπαιρνε κανείς

Το ίδιο δεν ήθελε τον εαυτό του
Ούτε να τον βλέπει ούτε να τον ακούει

Και τι δεν σοφίστηκε
Μπας και αποδείξει
Πως κατά βάθος δεν υπάρχει

Соφίστηκε τον χώρο
Για να βολέψει μέσα του τις αποδείξεις
Και τον χρόνο για να του φυλάει τις
αποδείξεις
Και τον κόσμο για να του κοιτάει τις
αποδείξεις

Όλα όσα σοφίστηκε
Δεν ήταν ούτε τόσο αστεία
Ούτε και τόσο μικρά
Αλλά φυσικά ήταν λάθος

Αν μπορούσε να γίνει και αλλιώς

Μεταφρ. Ε. Σκοπετέα

*Миодраг Павловић (1928)***Јутро у Филипима**

Ту стоји пријатељ
 тамо базилика
 сунце трачко
 и магла
 не може да се снима
 стубовима скинуте главе
 позориште читаво
 ал без представе
 добро те нисмо ту били
 кад се град скрхао
 дивна је на југу зима
 свако гледа у себе
 кроз бљесак бистрине
 велики улаз
 води у нас
 и у рушевине.

*Μιοντράγκ Πάβλοβιτς (1928)***Πρωί στους Φιλίππους**

Εδώ στέκει ο φίλος
 εκεί η βασιλική
 ο ήλιος της Θράκης
 η ομίχλη
 εμποδίζουν τις εικόνες να
 αποτυπώνονται
 στους κίονες αφαίρεσαν τα κεφάλια
 το θέατρο στέκει ολάκερο
 αλλά δίχως παράσταση
 καλά που δεν βρεθήκαμε εδώ
 όταν η πόλη κομματιάστηκε
 ωραίος είναι ο χειμώνας στο νότο
 ο καθένας κοιτάζει εντός του
 μέσα από τη λάμψη της ανταύγειας
 μεγάλη πύλη
 οδηγεί μέσα μας
 και στα ερείπια

Μετάφραση: Νέλλα Πέτριτς Ρέσλερ

Десанка Максимовић (1898-1990)

Οπομενα

Чуј, рећи ћу ти своју тајну:
не остављај ме никад саму
кад неко свира.

Могу ми се учинити
дубоке и меке
очи неке
сасвим обичне.

Може ми се учинити
да тонем у звуке,
па ћу руке
сваком пружити.

Може ми се учинити
лепо и лако
волети кратко
за један дан.

Или могу ком рећи у томе
часу чудесно сјајну
предрагу ми тајну
колико те волим.

О, не остављај ме никад саму
кад неко свира.

Учиниће ми се негде у шуми
поново све моје сузе теку
кроз самоникле чемпресе.

Учиниће ми се црн лептир један
по тешкој води крилима шара
што некад неко рећи ми не сме.

Учиниће ми се негде кроз таму
неко пева и горким цветом
у непреболену рану срца дира.

О, не остављај ме никад саму,
никад саму,
кад неко свира.

Ντεσάνκα Μαξιμοβιτς (1898-1990)

Προειδοποίηση

Ακου, θα σου πω το μυστικό μου:
μη με αφήνεις ποτέ μόνη
όταν παίζει μουσική.

Μπορούν να μου φανούν
βαθεία και τρυφερά
κάποια μάτια
εντελώς συνηθισμένα.

Μπορεί να μου φανεί
ότι βουλιάζω στην μελωδία,
και τα χέρια μου
θα τα προσφέρω σε κάθε έναν.

Μπορεί να μου φανεί
όμορφος και εύκολος
ο έρωτας
της μίας μέρας.

Ή, μπορώ σε κάποιον να το πω
εκείνη τη στιγμή, μαγικά
λαμπερό αγαπημένο μου μυστικό
πόσο σ'αγαπώ.

Ο, μη με αφήνεις ποτέ μόνη
όταν παίζει μουσική.

Θα μου φανεί ότι κάπου στο δάσος
ξανά ρέουν τα δάκρυα μου
μέσα στους κορμούς άγριων κυπαρισσιών.

Θα μου φανεί ότι μια μαύρη πεταλούδα
με τα φτερά της ζωγραφίζει στο βαρύ νερό
κάτι που κανείς ποτέ δεν θα τολμούσε να μου
το πει.

Θα μου φανεί κάπου στο σκοτάδι
ότι κάποιος τραγουδά και με το πικρό
λουλούδι
πληγώνει την αγιάτρευτη πληγή της καρδιάς.

Ο, μη με αφήνεις ποτέ μόνη,
ποτέ μόνη,
όταν παίζει μουσική.

Μετάφραση: Κατερίνα Βερυκίου

Осип Мандельштам (1891-1938)

***

Бессоница.Гомер.Тугие паруса.
 Я список кораблей прочёл до
 середины:
 Сей длинный выволоч, сей поезд
 журавлиный,
 Что над Эллагою когда-то поднялся.

Как журавлиный клин в чужие
 рубежи –
 На головах царей божественная пена –
 Куда плывёте вы? Когда бы не Елена,
 Что Троя вам одна, ахейские мужи?

И море, и Гомер-всё движется
 любовью,
 Кого же слушать мне? И вот Гомер
 молчит,
 И море чёрное, выгнйствуя, шумит
 И с тяжким грохотом подходит к
 изголовью.

Οσίπ Μάντελσταμ (1891-1938)

***

Αϋπνία . Όμηρος. Τεντωμένα τα πανιά.
 Τον κατάλογο των караβιών διάβασα ως
 τη μέση:
 Τούτη η μακρά ουρά, τούτο το τρένο
 γερανών
 Που πέρασε κάποτε πάνω από την
 Ελλάδα...

Όπως το νι που σχηματίζει σμάρι
 γερανών σε ξένα σύνορα,
 Θεϊκός αφρός στις κεφαλές των
 βασιλιάδων –
 Πλέγετε για πού? Με δίχως την Ελένη
 Η Τροία τι θα ‘ταν για σας άντρες
 Αχαιοί?

Κι η θάλασσα κι ο Όμηρος – όλα θα
 κινούνται από την αγάπη.
 Ποιος θα με ακούσει? Ο Όμηρος σιωπά,
 Μαγεμένη, όλο βουίζει η Μαύρη
 θάλασσα
 Και με βρόντο βαρύ πλησιάζει το
 προσκέφαλό μου.

Μετάφραση: Γιώργος Μολέσκης

Александр Блок (1880-1921)

Κορшун

Чертя за кругом плавный круг,
Над сонным лугом коршун кружит
И смотрит на пустынный луг. –
В избушке мать над сыном тужит:
« На хлеба, на, на грудь, соси,
Расти, покорствуй, крест неси ».

Идут века, шумит война,
Встаёт мятеж, горят деревни,
А ты всё та ж, моя страна,
В красе заплаканной и древней.-
Доколе матери тужить ?
Доколе коршуну кружить ?

22 марта 1916

Αλεξάνταρ Μπλοκ (1880-1921)

Γεράκι

Γράφοντας κύκλους τον ένα μετά τον
άλλο,
Στο κοιμισμένο λιβάδι γυρίζει το γεράκι
Κοιτάζοντάς το επίμονα που στέκει
άδειο.

Και μονολογεί η μάνα πάν' απ' του γιου
της το κρεβάτι:
«Να ψωμί, να στήθος, βύζαξε,
Μεγάλωσε, υποτάξου, το στρατό
βάσταξε!»

Οι αιώνες περνούν, ο πόλεμος βουίζει,
Ξεσηκώνονται επαναστάσεις, καίγονται
χωριά,
Μα εσύ πατρίδα, ίδια πάντα, τίποτα δεν
αγγίζει
Τη δακρυσμένη αρχαία σου ομορφιά.
Ως τότε η μάνα θα δακρύζει?
Ως τότε το γεράκι θα γυρίζει?

22 Μαρτίου 1916

Μετάφραση: Γιώργος Γκέκας

Άννα Αχμάτοβα (1889-1966)

***

Есть в близости людей заветная черта,
 Её не перейти влюблённости и
 страсти,-
 Пусть в жуткой тишине сливаются
 уста,
 И сердце рвётся от любви на части.

И дружба здесь бессильна, и года
 Вскокого и огненного счастья,
 Когда душа свободна и чужда
 Медлительной истоме сладострастья.

Стремящиеся к ней безумны, а её
 Достигшие – поражены тоскою...
 Теперь ты понял ,отчего моё
 Не бьётся сердце под твоей рукою.

Άννα Αχμάτοβα (1889-1966)

***

Στο σμίξιμο υπάρχει των ανθρώπων μια
 κρυφή γραμμή,
 Που δε την ξεπερνά ο έρωτας μήτε τα
 πάθη,
 Ακόμη και όταν στη σκληρή καλούν τα
 χείλη σιωπή
 Και πάει να σπάσει η καρδιά από αγάπη.

Ανήμπορη σε τούτο και η φιλία μένει
 Και τα χρόνια της χαράς της δυνατής,
 Όταν η ψυχή είναι ελεύθερη και ξένη
 Απ' την αργόσυρτη χώνωση της
 ηδονής.

Είναι τρελοί όσοι την κυνηγούν, κι
 αληθινά,
 Όποιος την έχει φτάσει από πλήξη
 υποφέρει.
 Τώρα ξέρεις γιατί και η δική μου καρδιά
 Δε χτυπά τρελά κάτω από το δικό σου
 χέρι.

Μετάφραση: Γιώργος Μολέσκης

Сергей Есенин (1895-1925)

***

Не жалею, не зову, не плачу
Всё пройдёт, как с белых яблонь дым.
Увядания золотом охваченный,
Я не буду больше молодым.

Ты теперь не так уж будешь биться,
Сердце, тронутое холодком,
И страна березового ситца
Не заманит шляться босиком.

Дух бродяжий! ты всё реже, реже
Расшевеливаешь пламень уст.
О моя утраченная свежесть,
Буйство глаз и половодье чувств.

Я теперь скупее стал в желаньях,
Жизнь моя? иль ты приснилась мне?
Словно я весенней гулкой ранью
Проскакал на розовом коне.

Все мы, все мы в этом мире тленны,
Тихо льётся с кленов листьев медь...
Будь же ты вовек благословенно,
Что пришло процветать и умереть

Σεργκέϊ Γιεσένιν (1895-1925)

***

Δε λυπάμαι, δεν κλαίω, δεν φωνάζω,
Όλα θα περάσουν, σαν απ' τις μηλιές
άσπρη καπνιά.
Μες στο χρυσάφι της φθοράς όλο
βουλιάζω,
Δε θα 'μαι νέος πια ποτέ ξανά.

Αλλιώτικα πια θα χτυπάς, καρδιά μου,
τώρα,
Που το κύμα σε αγγίζει ή της κρύας
παγωνιάς,
Κι η στρωμένη με της λεύκας το
βαμβάκι χώρα
Δε θα σε προκαλεί ξυπόλυτος να
τριγυρνάς.

Αλήτικη διάθεση, όλο και πιο αραιά
Ταράξεις για λίγο στα χείλι τη φωτιά.
Ω, για πάντα χαμένη μου φρεσκάδα,
Αίσθημα του πόθους, του ματιού
αγριάδα.

Τώρα πια οι επιθυμίες έχουν στερέψει,
Ζωή μου, ή μήπως έχω ερωτευτεί;
Σάμπως με ροζ άλογο να έχω τρέξει
Μέσα από την άνοιξη ένα πρωί.

Στον κόσμο αυτό είμαστε όλοι
περαστικοί,
Απ' του σφένδαμνου τα φύλλα ο χαλκός
αργά κυλά...
Ας είναι, λοιπόν, ευλογημένο το καθετί,
Που του έλαχε ν' ανθίσει και να πεθάνει
μια φορά.

Μετάφραση: Γιώργος Μολέσκης